

पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय

१.१ शोधशीर्षक

प्रस्तुत शोधपत्रको शीर्षक “साहित्यकार तथा अनुसन्धाता रनबहादुर कार्कीको जीवनी, व्यक्तित्व, कृतित्वको अध्ययन र मूल्याङ्कन” रहेको छ ।

१.२ शोधपत्रको प्रयोजन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय श्री महेन्द्र रत्न बहुमुखी-क्याम्पस इलाम नेपाली विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनार्थ तयार पारिएको हो ।

१.३ विषयपरिचय

वि.स. १९९३ सालमा इलाम जिल्लाको इलाम नगरपालिका वार्ड नं. ७ धोविधारा भन्ने ठाउँमा जन्मिएका रनबहादुर कार्कीले आधादर्जन जति साहित्यिक तथा अनुसाधानात्मक कृतिहरूको रचना सम्पादन तथा प्रकाशन गरेर आफू एक सफल साहित्यिक व्यक्तित्व एवम् अनुसन्धाता भएको कुरा प्रस्ट पारेका छन् । इलाम जिल्लालाई साहित्यिक क्षेत्रबाट माथि उठाउने साहित्यकार रनबहादुर कार्कीले इलामलाई हरेक कोणबाट चिनाउने काम गरेका छन् । यस्ता व्यक्तित्वकाधनी साहित्यकार तथा अनुसन्धाता रनबहादुर कार्की कृतित्व र खोज अनुसन्धानात्मक वैशिष्ट्यको व्याख्या र विश्लेषण यस शोधपत्रको विषय रहेको छ ।

१.४ समस्याकथन

आधादर्जन जति साहित्यिक र अनुसन्धानात्मक कृतिहरू रचना गरेका तथा साहित्यिक, सामाजिक, विविध क्षेत्रमा महत्वपूर्ण योगदान दिएका छन् । उनको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्व सम्बन्धी निम्नलिखित समस्या माथि केन्द्रितभएर प्रस्तुत शोधकार्य गरिएको छ ।

- (क) रनबहादुर कार्कीको जीवनी र व्यक्तित्व कस्तो छ ?
- (ख) रनबहादुर कार्कीका कृतिहरू के कस्ता छन् ?
- (ग) साहित्यिक र साहित्येतर अनुसन्धानात्मक कृतिहरूको के कस्तो महत्व छ ,

१.५ शोधकार्यका उद्देश्यहरू

प्रस्तुत शोधकार्यका उद्देश्यहरूलाई निम्नानुसार बुँदागत रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छ

- (क) रनबहादुर कार्कीको जीवनी र व्यक्तित्व के कस्तो छ, व्याख्या र विश्लेषण गर्नु,
- (ख) रनबहादुर कार्कीको साहित्यिक कृतिहरूको विश्लेषण गर्नु,
- (ग) साहित्येतर खोज, अनुसन्धानात्मक कृतिहरूको ऐतिहासिक सामाजिक साँस्कृतिक आदि महत्व प्रतिपादन गर्नु,
- (घ) रनबहादुर कार्कीका कृतिहरूले इलामे समाजलाई दिएको योगदानको मूल्याङ्कन गर्नु ।

१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा

रनबहादुर कार्कीको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन उनीद्वारा लिखित कृतिहरूका भूमिका तथा विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूमा विद्वानहरूद्वारा रनबहादुर कार्कीका बारेमा चर्चापरिचर्चा गरिए तापनि उनको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वको सघन र गहन विश्लेषण गरिएको पाइदैन । भएका केही पूर्वचर्चाहरूलाई प्रस्तुत शोधकार्यमा सहयोगी ठानी क्रमिक रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

(क) तारानाथ शर्माले रनबहादुर कार्कीद्वारा लिखित 'इलामदर्शन' को इलामको इतिवृत्त शीर्षकमा "परोपकारमा जीवन उत्सर्ग गर्ने प्रातस्मरणीय पुर्खाहरूको खोजी गरी वर्तमानका बुद्धिजीवीहरूलाई गौरवको अनुभूति गराउदै भोलिका अनुसन्धानहरूलाई शोधकार्यमा सजिलो तुल्याइदिने यस्तो प्रशंसनीय पुस्तक निर्माण गरी प्रकाशित गरेवापत यसका लेखकप्रति समस्त इलामवासीहरू कृतज्ञ हुनेछन र अरू देशवासीहरूले समेत आ-आफ्ना जन्मस्थानको कीर्ति अक्षुण्ण राख्ने हो भने यस्तै शोधग्रन्थहरू तयार गर्ने प्रेरणा यसैबाट लिने पनि छन्" भन्दै तारानाथ शर्माले रनबहादुर कार्कीको बारेमा धेरै प्रशंसा गरे तापनि कृतिको साङ्गोपाङ्गो विश्लेषण भएको देखिदैन ।

(ख) माधव भँडारीले रनबहादुर कार्कीद्वारा लिखित 'इलामदर्शन' को लामो अनुसन्धान यात्राबारे छोटो अभिव्यक्ति शीर्षकमा "प्रत्येक जिल्लामा पनि कम्तीमा एक-एक जना रनबहादुर जन्मियुन् जसबाट देशको इतिवृत्तले समग्रता प्राप्त गर्न सकोस् । रनबहादुरले चौसठ्ठी टेके पनि उनको खोजी र लेखनको वैभव लह - लहाइरहोस् अन्त्यमा यस्तै यस्तै थुप्रै कामनाहरू" भन्दै माधव भँडारीले रनबहादुर कार्कीको बारेमा धेरै प्रशंसा र गुणगान गाए पनि विस्तृत चर्चा गरेका छैनन् ।

(ग) भगवती दास श्रेष्ठले रनबहादुर कार्कीद्वारा लिखित 'मेरो कोट' कविता संग्रह 'चिनारी' शीर्षकमा प्रथम प्रयासको रूपमा प्रकाशित यो 'मेरो कोट'ले विज्ञ पाठकवर्गबाट प्रोत्साहन पाएमा कविको प्रतिभा खारिदै जाला र अभ्रै राम्रा रचनाहरू भविष्यमा हाम्रा सामु आउलान् भन्ने म आशा राख्दछु' भने तापनि उनका कृतिमा पाइने विविध पक्षको मूल्याङ्कन भएको छैन ।

(घ) बोधराज ज्ञवालीले रनबहादुर कार्कीद्वारा लिखित 'इलामलाई पछाडि फर्केर हेर्दा' कृतिको 'शुभकामना' शीर्षकमा "इलाम जिल्लाको राजनैतिक सामाजिक एवम् विविध पक्षसमेतमा प्रकाश पारी जानकारीमा ल्याउने प्रयास सारै सहानीय छ । वहाँको उत्तरोत्तर उन्नतिको कामना गर्दै सत्प्रयासप्रति शुभकामना व्यक्त गर्दछु," भन्दै उनको प्रशंसा गरे तापनि उनको बारेमा विस्तृत चर्चा गरेको पाइदैन ।

(ङ) रामप्रसाद पोखरेलले रनबहादुर कार्कीबाट लिखित 'इलामलाई पछाडि फर्केर हेर्दा' कृतिको विचार आ-आफ्नो शीर्षकमा रनबहादुर कार्कीलाई एक चिन्ता असन्तोस पीडा र व्यग्रता आदिलाई हँस्यौली ठट्यौलीमा मिसाएर जीवनलाई सहज बनाउने व्यक्ति हुन् भन्दै उनको बारेमा सामान्य चर्चा गरे तापनि इलामको ऐतिहासिक महत्व र उपयोगिताका पक्षलाई विश्लेषण गरेको पाइदैन ।

(च) राजेन्द्र सुवेदीले रनबहादुर कार्कीले लेखेको 'इलामलाई पछाडि फर्केर हेर्दा' कृतिको 'धनहुनेको मन छैन मन हुनेको धन छैन' शीर्षकमा रनबहादुर कार्कीलाई "इलामलाई चिनाउने एक सफल साहित्यकार तथा

अन्वेषक हुन्” भन्दै उनका बारेमा चर्चा गरे पनि कृतिको मूल्याङ्कन र महत्वका बारेमा विशद चर्चा भने गरेको छैन ।

यसैगरी विभिन्न पुस्तकाकार कृति तथा पत्रपत्रिकाहरूमा उनको बारेमा चर्चा गरिएता पनि सर्वपक्षीय साहित्यिक र साहित्यिक अनुसन्धात्मक कृति वा विषयको मूल्याङ्कन हुन सकेको छैन ।

१.७ शोधकार्यको औचित्य

प्रस्तुत शोधपत्रमा अनुसन्धाता एवम् साहित्यकार रनबहादुर कार्कीको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वको बारेमा सविस्तार विश्लेषण गरिने भएकाले रनबहादुर कार्कीको बारेमा जान्न चाहने अध्येताहरूलाई ठूलो सहयोग पुऱ्याउने छ ।

त्यसैगरी उनका बारेमा यस भन्दापूर्व जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वको बारेमा फाटफूट चर्चा भए तापनि विस्तृत विश्लेषण नभएकाले उनको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन र विश्लेषण गर्नु अनिवार्य र औचित्यपूर्ण रहेको देखिन्छ ।

१.८ सीमाङ्कन

प्रस्तुत शोधकार्य अनुसन्धाता एवम् साहित्यकार रनबहादुर कार्कीको जीवनी व्यक्तित्व र कृतित्वको परिचय, मूल्याङ्कन र विश्लेषणमा केन्द्रित रहेको छ । उनको अन्य फुटकर र अप्रकाशित पुस्तकाकार रचनाहरूको यस शोधपत्रमा अध्ययन गरिएको छैन । पाएसम्म परिशिष्ट भागमा समावेश गर्ने मात्र प्रयास गरिएको छ ।

१.९ सामग्रीसङ्कलन र शोधविधि

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्नका लागि सामग्री संकलन गर्दा निम्नानुसारका विधिहरूको प्रयोग गरिएको छ ।

(क) पुस्तकालयीय विधि

(ख) लेखकको पारिवारिक व्यक्तिहरूसँग सम्पर्कबाट र

(ग) लेखकका परिचित मित्रहरूसँग प्रश्नोत्तर पद्धति अपनाएर ।

(घ) उनको कार्यक्षेत्र रहेका ठाउँको भ्रमण कार्यहरूको विवरण र महत्वपूर्ण पक्षको संकलन ।

संकलित सामग्रीको विश्लेषणका लागि परम्परागत सैद्धान्तिक पद्धतिको अनुसरण गरिएको छ ।

१.१० शोधपत्रको रूपरेखा

पहलो परिच्छेद:	शोधको परिचय
दोस्रो परिच्छेद:	रनबहादुर कार्कीको जीवनी
तेस्रो परिच्छेद:	रनबहादुर कार्कीको व्यक्तित्वको विश्लेषण
चौथो परिच्छेद:	रनबहादुर कार्कीका कृतिहरूको विश्लेषण र मूल्याङ्कन
पाँचौ परिच्छेद:	उपसंहार तथा निष्कर्ष ।

दोस्रो परिच्छेद

रनबहादुर कार्कीको जीवनी

२.१ जन्म

रनबहादुर कार्कीको जन्म एउटा मध्यमवर्गीय किसान परिवारमा आमा गौरीमाया र बुबा गोमुबहादुर कार्कीको कान्छा छोरा पदमबहादुर कार्की र उनको धर्मपत्नी बछलीमायाको कोखबाट वि.स. १९९३ साल कार्तिक महिनाको ३ गते भएको हो।^१

२.२ जन्मस्थान

क्षेत्री जातिका कार्की थरका निम्न भेदहरु सुतारकार्की मुडुला कार्की र लामा कार्की मध्ये रनबहादुर कार्कीको जन्म मुडुलाकार्की मानिने मौद्गल्य गोत्रमा बुबा गोमुबहादुर कार्की र आमा गौरीमाया कार्कीका कान्छा छोरा पदमबहादुर कार्कीका पहिलो सन्तानका रूपमा इ.न.पा. सातमा पर्ने धोवीधारा भन्ने ठाउँमा भएको हो।^२ उनको परिवार चार पुस्ता आगाडि देखि त्यही बसोबास गर्दै आएको हुनाले रनबहादुर कार्कीको जन्म पनि पुख्रौली थलामा नै भएको हो।^३ उनका पुर्खा २०० वर्ष पहिले नै चैनपुरबाट आएको र धोविधारा इलाममा बसोबास गर्दै गरेको थाहा पाइन्छ।^४

२.३ बाल्यकाल

प्रत्येक मानिसको जीवनको प्रारम्भिक चरण बाल्यवस्था नै हो। यही अवस्थाबाट जीवनको शुरुवात हुन्छ। जीवनमा कुनै पनि बालबालिका कस्तो बन्छ, भन्ने कुरा उसको बाल्यकालको अवस्थाबाट नै जान्न सकिन्छ, त्यसकारण मानव जीवनमा बाल्यावस्था महत्वपूर्ण अवस्था हो। रनबहादुर कार्कीको बाल्यकाल माता पिताको स्नेह पूर्ण र सुखद वातावरणमा बित्यो।^५ उनले खान, लाउनको कुनै समस्या भोग्न परेन। रनबहादुर कार्कीले शिक्षा हासिल गर्न प्रारम्भिक कार्य पनि यही अवस्थाबाट सुरु गरे। उनको बाल्यकाल मातापिताको बात्सल्य र भरणपोषणमा इलामको धोविधारामा सुखद भएर बित्यो।^६

२.४ शिक्षादीक्षा

शिक्षा मानव जीवनको ज्योति हो। शिक्षाबाट बन्चित जीवन एउटा सार्थक जीवन हुन सक्दैन। शिक्षा त्यो वस्तु हो जसले मानव व्यवहारमा परिवर्तन ल्याईदिन्छ, र नवीन मार्गमा प्रवेश गर्न प्रोत्साहन गर्दछ।

^१ शोधनायककी छोरी सुनिताबाट प्राप्त जानकारी।

^२ शोधनायककी बहिनी रुद्रकुमारी सिजापतिबाट प्राप्त जानकारी।

^३ ऐजन

^४ छोरा रविबाट प्राप्त जानकारी।

^५ शोधनायककी बहिनी रुद्रकुमारी सिजापतिबाट प्राप्त जानकारी।

^६ शोधनायककी बहिनी निर्मलाबाट प्राप्त जानकारी।

रनबहादुर कार्कीको शिक्षादीक्षाको अनौपचारिक प्रारम्भ ५ वर्षको उमेरमा घरबाट नै भएको थियो।⁷ उनका बुबा पदम बहादुरबाट कार्कीले साँउअक्षर चिन्ने काम गरे। रनबहादुर कार्कीले आफ्नो छिमेकी डीगबहादुर कोइरालाबाट पनि शिक्षामा सहयोग लिएका थिए।⁸ उनले औपचारिक रूपमा स्कूल शिक्षा आदर्श माध्यमिक विद्यालय तत्कालीन “पद्मोदय हाईस्कूल” इलामबाट दशौं कक्षासम्मको लिएका भएपनि स्वअध्ययनबाट आफ्नो ज्ञानलाई अगाडि बढाएका थिए। कार्कीले गीता महाभारत रामायण जस्ता हिन्दुदर्शन सम्बन्धी पुस्तकहरूका साथै विभिन्न साहित्यिक र गैरसाहित्यिक कृतिहरूको अध्ययन तथा उनको जिज्ञासु स्वभावका कारण विभिन्न ठाउँको भ्रमण गरेर आफ्नो बौद्धिकतालाई तिखारेका थिए।⁹

२.५ वयस्कता

मानिसका मुख्य तीन अवस्थाहरू बाल्यअवस्था, वयस्कअवस्था र वृद्धावस्था मध्ये वयस्कता वा वयस्क अवस्था एक महत्वपूर्ण अवस्था हो। यही वयस्क अवस्थामा नै मानिसले आफ्नो जीवनको लागि सम्पूर्ण कामहरू गर्दछ। रनबहादुर कार्कीको वयस्कता सिर्जनात्मक रह्यो। उनले साहित्यिक, आर्थिक र सामाजिक जस्ता क्षेत्रमा यो समयमा महत्वपूर्ण उन्नति गरेका छन्।¹⁰ कार्कीले साहित्यका विभिन्न फाँटमा कलम चलाएका छन् भने आर्थिक विकासका लागि जागिर खाने तथा व्यापारमा समेत हात बढाएका थिए। उनले सामाजिक क्षेत्रमा समेत योगदान दिएका छन्।¹¹ रनबहादुर कार्कीले आफू वयस्क हुँदा विभिन्न संघ संस्थाहरूमा रहेर तथा स्कूलहरूमा आवद्ध भएर काम गरी सामाजिक सेवा गरेको थाहा पाइन्छ।¹² यसरी रनबहादुर कार्कीको वयस्क अवस्था साहित्यिक आर्थिक र सामाजिक क्षेत्रमा काम गर्दै र विभिन्न नवीन ठाउँहरूको भ्रमण गर्दै मनोरञ्जन पूर्वक वितेको थियो।¹³

२.६ पारिवारिक जीवन-

व्यक्तिको जीवनमा परिवार समाज, राष्ट्र र अन्तराष्ट्रसँग सम्बन्ध गाँसिएको हुन्छ। व्यक्ति परिवार विना हुन र बाँच्न सक्दैन। एउटा व्यक्ति सहज रूपमा बाँच्नको लागि परिवारको भूमिका महत्वपूर्ण रहन्छ। व्यक्ति व्यक्ति मिलेर परिवार बन्दछ।

रनबहादुर कार्की आमा बछलीमाया कार्की र बुबा पदमबहादुर कार्कीका पहिलो सन्तान थिए।¹⁴ उनका ५ जना बहिनीहरू छन्। जेठी चन्द्रकला चौहान, माइली निर्मला कार्की, साँइली केदार भट्टराई, काइली रुद्रकुमारी सिजापती, र कान्छी मेनुका पराजुली जसमा जेठी बहिनी चन्द्रकलाको मृत्यु भईसकेको र अरु जीवित रहेका छन्।¹⁵ रनबहादुर कार्कीले वि.स. २०१५ साल बैशाख १० गते इलाम जिल्ला इ.न.पा. ९ वरभैया गाउँकी श्री टेकबहादुर वस्नेत र श्रीमती तेजलक्ष्मी वस्नेतकी जेठी छोरी गंगाकुमारी वस्नेतसँग

⁷ ऐजन

⁸ ऐजन

⁹ शोधनायकको छोरा रविनबाट प्राप्त जानकारी।

¹⁰ शोधनायकका ज्वाँइ कुमार अधिकारीबाट प्राप्त जानकारी।

¹¹ ऐजन

¹² ऐजन

¹³ ऐजन

¹⁴ ऐजन

¹⁵ ऐजन

विवाह गरेका हुन्।¹⁶ गङ्गाकुमारीलाई डिल्लीकुमारी पनि भन्ने गरिन्छ। रनबहादुर कार्की र डिल्लीकुमारी कार्कीका कोखबाट ५ जना सन्तानको जन्म भएको थियो।¹⁷ छोरी ३ जना छोरा २ जना जेठी छोरी रेनुका, उनका २ जना छोरी माहिली छोरी सीता जसको क्यान्सर रोगको कारण मृत्यु भइसकेको छ। उनका ३ जना छोरी कान्छी छोरी सुनिता अधिकारी उनका २ जना छोरा छन्।¹⁸ रनबहादुर कार्कीका छोराहरु जेठो रविन उनको १ छोरा छ भने कान्छो सविन उनकी १ छोरी छन्। सबै गरी रनबहादुर कार्कीका ९ जना नातिनातिना छन्।¹⁹

२.७ मातापिताको वियोग:

रनबहादुर कार्कीका बुबा पदमबहादुर कार्की उनका हजुरबुबा गोमुबहादुर कार्की र हजुरआमा गौरीमाया कार्कीका कान्छा छोरा थिए।²⁰ पदमबहादुर कार्कीले जातिपातिको बन्धनलाई नमान्ने आधुनिक सोचका भएकाले इलाम जिल्लाको मङ्गलबारे गा.वि.स.की श्रेष्ठकी छोरी सँग प्रेम गरेर आफ्नो परम्परा र जातजातिको विवाह परम्परालाई पन्छाउँदै आधुनिक प्रकारले प्रेम विवाह गरेका थिए।²¹ पदम बहादुर कार्कीको निधन ८२ वर्षको उमेरमा वि.स. २०५२ सालमा दमको विरामबाट भएको हो भने उनकी आमा बछलीमायाको मृत्यु वि.स. २०३९ सालमा टी.वी. रोगबाट भएको हो।²² अन्तर्राजतीय गर्ने प्रगतिशील परिवारका रनबहादुर कार्कीको विचार पनि उन्नत र प्रगतिशील रहेको कुरा यस सन्दर्भले पुष्टि गर्दछ।

२.८ आर्थिक अवस्था:

रनबहादुर कार्कीको आर्थिक अवस्था सामान्यतया मध्यमवर्गीय स्तरको रहेको देखिन्छ। उनले आफ्नो जीवन अवधिमा विभिन्न पेशा र व्यवसाय अवलम्बन गरे। कार्कीले आफ्ना आर्थिक अवस्था सामान्य स्तरको रहेतापनि साहित्य सिर्जना र समाजको अध्ययन र अनुसन्धानमा जीवनको आधा समय अर्पण गरेका थिए।²³ रनबहादुर कार्कीले आफू मधुमेह रोगलागेर धेरै पीडा खप्नु परे पनि आफ्नो सामान्य आर्थिक अवस्थाका कारण आफ्नो पेसा र व्यवसाय प्रति सकीनसकी निरन्तरता दिएका थिए। उनले मृत्यु हुनु भन्दा अगाडिसम्म पनि विर्तामोडमा होटल र लज चलाएर दैनिक व्यवहारको खाँचो टार्ने काम गर्दै रहे। समग्रमा भन्दा रनबहादुर कार्की सामान्य आर्थिक अवस्था भएका व्यक्ति हुन्।

२.९ पेसा र व्यवसाय

मान्छेले आफ्नो जीवन यापनको क्रममा विभिन्न पेशा र व्यवसायमा आबद्ध हुनुपर्ने हुन्छ। रनबहादुर कार्कीले पनि आफ्नो जीवनकालमा विभिन्न पेशा र व्यवसायमा लागेर जीवन चलाएका थिए। उनले आफ्नो गाउँ ठाउँका भाइबहिनीहरुलाई शिक्षाको उज्यालो घामबाट बन्चित नहुन् भन्ने उद्देश्यले इलामकै पिपलबोटे,

¹⁶ शोधनायककी श्रीमती गङ्गाकुमारी कार्कीबाट प्राप्त जानकारी।

¹⁷ ऐजन

¹⁸ शोधनायककी बहिनी निर्मलाबाट प्राप्त जानकारी।

¹⁹ शोधनायककी बहिनी निर्मलाबाट प्राप्त जानकारी।

²⁰ शोधनायककी बहिनी रुद्रकुमारी सिंजापति बाट प्राप्त जानकारी।

²¹ शोधनायकको छोरा रविन कार्कीबाट प्राप्त जानकारी।

²² शोधनायककी बहिनी निर्मलाबाट प्राप्त जानकारी।

²³ शोधनायकका ज्वाइँ कुमार अधिकारीबाट प्राप्त जानकारी।

तोरीबारी जस्ता ठाँउहरुमा विद्यालय खोली अध्ययन-अध्यापन गरेका थिए।²⁴ त्यसपछि वि.स.२०१८ साल देखि वि.स. २०२१ सम्म रनबहादुर कार्कीले ग्रामीण विकासमा जागिर खाए भने वि.स. २०२२ साल देखि वि.स. २०४२ साल सम्म तत्कालीन जिल्ला पञ्चायत हालको जि.वि.स.मा काम गरे गराएका थियो।²⁵ त्यसपछि वि.स. २०४३ सालदेखि इलाममा रविन प्रिन्टिङ्ग प्रेसको स्थापनागरी लेखन प्रकाशन कार्यमा लागे।²⁶ त्यसैगरी उनले इलाम जिल्लाको मजदूर संगठनको जिल्ला सभापति भै काम गरेको।²⁷ त्यसपछि जब प्रेस र उनको किराना पसलमा आगो लागेर पसल सखाप भएपछि उनी वि.स. २०४६ सालतिर फिदिममा गएर पसल खोलेर इलामे किराना पसल, सञ्चालन गर्न थाले।²⁸ फिदिमको पसल पनि चोरी भएपछि उनी वि.स. २०४९ सालमा विर्तामोड भर्रेर होटल र लज खोली काम गर्न थाले।²⁹ यसरी रनबहादुर कार्कीले आफ्नो जीवनमा विभिन्न पेशा र व्यवसायमा रहेर काम गरेका थिए।

२.१० स्वास्थ्य र उपचारकार्य

जीवनमा सामान्य रुघाखोकी, ज्वरो जस्ता रोगको पीडा मात्र सहेका रनबहादुर कार्कीको उमेर जब ५९.६० वर्षको पुग्दै जान्छ, अनि उनलाई वि.स. २०५२ साल देखि मधुमेह र मुटुसम्बन्धी रोगले चाप्दै लान्छ।³⁰ कार्कीलाई मधुमेह जस्तो दुःसाध्य रोग लागेका कारण उनले आफूले चाहेजति र सोचेजति साहित्यिक सामाजिक, आर्थिक तथा विभिन्न समाजसेवी कार्यहरुमा योगदान पुऱ्याउन नसकेकोमा उनी आफैदेखि आफै असन्तुष्ट रहेको उनका परिवारजनबाट थाहा पाइन्छ।³¹

रनबहादुर कार्कीलाई रोगको शंका भएपछि उनले इलाम अस्पतालदेखि उपचारकार्य सुरुवात गरे।³² इलाम अस्पतालको औषधिले रोग निको नभएपछि विराटनगर सिलीगुठी जस्ता अस्पतालमा उनी पुगेका थिए। त्यहाँ पनि उनको रोग पूर्णरूपले ठीक नभएपछि उनलाई वि.स.२०६४ सालमा काठमाण्डौको वीर अस्पतालमा लगि उपचार गराइएको थियो।³³ यसरी उपचरार्थ विभिन्न ठाउँमा लैजादा कार्कीको उपचारकार्यमा रु तीन लाख जति सकिएको कुरा परिवारको अनुमान छ।³⁴

रनबहादुर कार्की जस्ता स्रष्टा र अनुसन्धाता व्यक्तित्वको उपचारकार्यमा इलामबासी तथा राष्ट्र समेतले सहयोग गर्नु पर्ने थियो तर त्यो हुन सकेन। जसका कारण हामीले रनबहादुर कार्की जस्ता साहित्यिक, सामाजिक विषयका अनुसन्धाता व्यक्तित्वलाई गुमाउनु पर्‍यो।

२.११ रनबहादुर कार्कीको मृत्यु

²⁴ शोधनायककी श्रीमती गंगाकुमारी कार्कीबाट प्राप्त जानकारी।

²⁵ ऐजन

²⁶ ऐजन

²⁷ शोधनायकको छोरा रविन कार्कीबाट प्राप्त जानकारी।

²⁸ शोधनायकको छोरा रविन कार्कीबाट प्राप्त जानकारी।

²⁹ ऐजन

³⁰ शोधनायककी श्रीमती गंगाकुमारी कार्कीबाट प्राप्त जानकारी।

³¹ ऐजन

³² ऐजन

³³ शोधनायकको छोरा रविन कार्कीबाट प्राप्त जानकारी।

³⁴ ऐजन

मानिसको जीवनमा मुख्य गरेर तीन चरणहरू हुन्छन्, पहिलो चरण- बाल्यकाल हो भने दास्रो चरण युवाकाल र तेस्रो चरण भनेको वृद्धकाल हो । यही वृद्धकाल नै जीवनको अन्त्यको क्षण हो । यही क्षणमा पुगेपछि मानिसको मृत्यु भई अन्त्य हुन्छ र यही संसारबाट सधैंको लागि विदा हुने काम नै मृत्यु हो ।

रनबहादुर कार्की जब मधुमेह र मुटुसम्बन्धी रोगबाट ग्रसित हुँदै गएपछि उनलाई उपचारका क्रममा विभिन्न ठाउँमा लाने काम जारी रह्यो । यसै क्रममा उनलाई अन्तिम उपचार काठमाण्डौको वीरअस्पतालमा गरियो ।³⁵ उनलाई उनका छोरा रविन र श्रीमती डिल्लीकुमारीले उपचारार्थ काठमाण्डौको वीरअस्पतालमा पुऱ्याएर उपचार गर्दागर्दै डाक्टरहरू उनलाई बचाउन असफल भएपछि उनको असामयिक मृत्यु वि.स. २०६४ साल फाल्गुण महिनाको २७ गते सोमबार विहान ५.३० बजे भएको थियो ।³⁶

रनबहादुर कार्कीको मृत्युमा शोकसन्देश प्रकट गर्ने विभिन्न संघ संस्था र व्यक्तिहरू समेत गरी ४५० जना प्रतिष्ठीत व्यक्तिहरू भए पनि प्राप्त केही व्यक्तिहरूको नाम र ठेगाना परिशिष्ट (क) भागमा राखिएको छ ।³⁷

२.१२. इलाममा शोकसभा

- १) शोकसभाको कार्यक्रम-धोवीधारा टोल वासीहरूको तर्फबाट छुट्टै र समाजसेवी बुद्धिजीवीहरूको तर्फबाट समेत अलग अलग आयोजना गरेको थियो र उनका देनहरूबारे दुवै सभामा २ घण्टासम्म चर्चा परिचर्चा भएको थियो ।
- २) मृत्युपछि उनको काम भित्रै (१३ औं दिनका दिन) उद्योग वाणिज्य संघ इलामको सभाकक्षमा इलामका साहित्यकार नागरिक समाज, कलाकार, प्राध्यापक आदि कार्कीका हितैषी जनले भावपूर्ण र भव्य शोकसभाको आयोजना गरेको थियो । यसमा इलामका बुद्धिजीवि साहित्यकार, समाजसेवीहरूको बाक्लै उपस्थिति थियो । विशेषगरेर उनको साहित्यिक व्यक्तित्वमा चर्चा भएको थियो । शोकसभामा उपस्थित व्यक्तिहरू र शोक पुस्तिकामा हस्ताक्षर गर्ने व्यक्तिहरूको प्राप्त भए सम्मको नामावली परिशिष्ट (क) विशेष जानकारीको निम्ति राखिएको छ ।

³⁵ ऐजन्त

³⁶ शोधनायकका छोरा रविन कार्कीबाट प्राप्त जानकारी

³⁷ शोधनायकका छोरा रविन कार्कीबाट प्राप्त जानकारी

तेस्रो परिच्छेद

रनबहादुर कार्कीको व्यक्तित्व

३.१ शारीरिक व्यक्तित्व-

रनबहादुर कार्कीको शारीरिक व्यक्तित्व आकर्षक थियो । उनको शारीरिक उचाई ५.३ फिट र स्वस्थ हुँदा ७० के.जी. सम्म तौल हुने भए पनि रोगले शरीर क्षय हुँदै गएर ५० के.जी. मा झरेको थियो । उनको शारीरिक वर्ण गहुँगोरो थियो ।³⁸

रनबहादुर कार्कीले वि.स. २०५२ सालदेखि वि.स.२०६४ साल सम्म पीडित जीवन विताउनु भयो । मधुमेहको उत्पीडन तथा छातीमा जनैखटीराको दुःखाईका साथै मुटुदुख्ने विरामले गर्दा उनको व्यक्तित्वमा नै ह्रास आएको थियो ।

कार्की सर्ट पाइन्ट कोट, टोपीका साथै दौरा सुरुवाल, कमिज सुरुवाल पनि लगाउथे । यो पोशाकले उनको शारीरिक व्यक्तित्वलाई अझ आकर्षक पारेको थियो त्यसमाथि चस्माले गर्दा उनको शारीरिक व्यक्तित्व अझै आकर्षक र प्रभावशाली देखिन्थ्यो । उनी आफ्नो शारीरिक सरसफाइमा ज्यादा ध्यान दिने गर्थे ।

रनबहादुर कार्कीको शारीरिक व्यक्तित्व मधुमेह रोग लाग्नु भन्दा अगाडि जति प्रभावशाली थियो रोग लागेपछाडि व्यक्तित्वमा र शारीरिक वनावटमा समेत ह्रास आएको थियो । रोग नलागि कार्कीलाई देख्ने मान्छेले रोगलागे पछाडि रनबहादुर कार्कीलाई देख्दा छक्क पर्थे । उनलाई चिन्न निकै कठिन पर्थ्यो ।³⁹

३.२ स्वभाव

रनबहादुर कार्की असल स्वभावका थिए । उनी असत्य र छलकपट मन नपराउने सकभर आफू पनि सत्य बोल्ने मृदुभाषी पेटमा कुरा नपचाउने स्पष्ट वक्ता थिए ।द्वण उनी कोमल भावनाका थिए कसैसँग झगडा परेर रीस उठेपनि एकछिनमानै रीस मारेर नरम स्वरमा बोलाउन पुग्थे ।द्वज्ज कार्की गरिव दुःखी प्रति दयाको भाव राख्थे उनीले एकपटक एउटा गरिव जाडोमा कामीरहेको देखेर आफू भावुक बन्दै आफैले लगाएको कोट समेत फुकालेर दिएका थिए । द्वद् रनबहादुर कार्की कसैसँग भेट हुदा हँस्यौली र ठट्यौली पारामा

³⁸ शोधनायकको छोरो रविन कार्कीबाट प्राप्त जानकारी ।

³⁹ शोधनायकका ज्वाँइ कुमार अधिकारीबाट प्राप्त जानकारी ।

⁴⁰ शोधनायककी छोरी सुनिताबाट प्राप्त जानकारी ।

⁴¹ शोधनायकका ज्वाँइ कुमार अधिकारीबाट प्राप्त जानकारी ।

⁴² ऐजन

गफगरेर सबै साथी भाइलाई हसाउने गर्थे ।⁴³ उनी निडर आत्मनिर्भर र कसैसँग नडराउने स्वभावका थिए ।

३.३ रुचि

प्रत्येक मानिसको भिन्न भिन्न रुचि र स्वभाव हुने भएकाले रनबहादुर कार्कीको पनि आफ्नो छुट्टै किसिमको रुचि हुनु कुनै अनौठो कुरा होइन । रनबहादुर कार्कीको रुचि कुनै एक तर्फ मात्र नभएर बहुमुखी रूपमा फैलिएको थियो । उनी समाज सेवा गर्न, साहित्य सिर्जना गर्न, खोज अनुसन्धान गर्न, तथा व्यापार र अध्ययन अध्यापन कार्यमा पनि उत्तिकै जिज्ञासु भई रुचि लिन्थे ।⁴⁴ रनबहादुर कार्की साधा जीवन र उच्च विचारतर्फ रुचि लिने व्यक्ति थिए । उनी मानवताका पक्षधर थिए समाजमा सबैसँग समान व्यवहार गर्नुपर्छ भन्ने भावना उनमा थियो ।⁴⁵ कार्की साहित्य तथा गैह्रसाहित्य इतिहास, संस्कृति, समाजशास्त्र, धर्मदर्शन, आदि पुस्तकहरूको अध्ययन गर्दै आफ्नो बौद्धिक क्षमतालाई तिखार्न र मनोरञ्जन लिन औधि रुचि लिन्थे त्यस्तै गरि कार्की वल खेल, फलफूलका बोटविरुवा रोपेर हरियाली वातावरणमा वस्न रुचि लिन्थे ।⁴⁶ रनबहादुर कार्की आम नेपाली सरह साधारण दाल, भात, तरकारी खान रुचाउथे, उनी मासु खान पनि मन गर्थे ।⁴⁷ नयाँ नयाँ ठाउँको भ्रमण गर्न असाध्य रुचि राख्थे ।⁴⁸

३.४ व्यक्तित्वका प्रमुख पक्षहरू

कुनै पनि मान्छेलाई समाजमा चिनाउने प्रमुख पक्ष भनेको उसको व्यक्तित्व नै हो । रनबहादुर कार्की पनि एक बहुमुखी व्यक्तित्वका धनी व्यक्ति हुन् । उनका व्यक्तित्वका प्रमुख पक्षहरूलाई समग्रमा दुई भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ । १. साहित्यिक व्यक्तित्व २. साहित्येत्तर व्यक्तित्व- (क) खोज, अनुसन्धानात्मक व्यक्तित्व (ख) समाजसेवा र मानवीय उपकारमा सहयोगी व्यक्तित्व

३.४.१ साहित्यिक व्यक्तित्व

रनबहादुर कार्कीको बहुआयामिक व्यक्तित्व भित्र उनी लेखक सम्पादक, प्रकाशक, शिक्षक व्यापारी आदि भएपनि उनी प्रमुख रूपमा साहित्यकार र अनुसन्धानकर्ता व्यक्तित्व हुन् । उनले सिर्जनकर्ममा स्वतन्त्र उत्प्रेरणाको स्वतःस्फूर्त भावनाद्वारा आफ्नो साहित्यिक व्यक्तित्वलाई गतिशील राखेका छन् ।

रनबहादुर कार्कीका साहित्यिक व्यक्तित्वका प्रमुख पक्षहरूलाई मुख्य रूपमा तीन भागमा बाड्न सकिन्छ जुन निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

३.४.१.१ कवि व्यक्तित्व

जीवनको एक रस प्रवाहमा परिवर्तनको आवश्यकता पर्दछ । विविध रसका साहित्यहरूको सृजना यसै कारण हुन्छ । नेपाली साहित्यको विभिन्न विचारहरूमा कविता साहित्य अग्रगण्य देखिएको छ । प्राय साहित्य क्षेत्रमा प्रवेश गर्दा साहित्यकारहरूले कविताबाट सुरुवात गरेको पाइन्छ ।

⁴³ शोधनायकका भानिज विश्वजंग सिंजापतिबाट प्राप्त जानकारी ।

⁴⁴ शोधनायकका ज्वाँइ कुमार अधिकारीबाट प्राप्त जानकारी ।

⁴⁵ शोधनायककी बहिनी निर्मलाबाट प्राप्त जानकारी ।

⁴⁶ ऐजन

⁴⁷ उनको कृतिहरूबाट प्राप्त जानकारी ।

⁴⁸ पुस्तकबाट प्राप्त जानकारी

रनबहादुर कार्कीले पनि आफ्नो साहित्यिक यात्राको प्रारम्भ कविता विधाबाट नै गरेको पाइन्छ । उनले २०३४ सालको विजयादशमीका दिन 'मेरो कोट' कविता सङ्ग्रहको प्रकाशन गराएर औपचारिक रूपमा साहित्यिक यात्रा प्रारम्भ गरेका हुन् ।⁴⁹ उनले 'मेरोकोट' कविता सङ्ग्रहमा सङ्गृहीत गरेका कविताहरूको वाचनबाट उनी एक सफल हास्यव्यङ्ग्य कविका रूपमा परिचित छन् । उनका कविता नै यसका प्रमाण हुन् ।

रनबहादुर कार्कीले कविताका माध्यमबाट समाजमा देखिएका विकृति र विसंगति प्रति तीखो व्यङ्ग्य प्रहार गर्दै समाज सुधारको चाहना राखेका छन् ।

३.४.१.२ खोज अनुसन्धान एवम् सङ्कलक र सम्पादक तथा प्रकाशक व्यक्तित्व

रनबहादुर कार्की एक कवि व्यक्तित्व मात्र नभएर उनी सङ्कलक, सम्पादक तथा प्रकाशक व्यक्तित्व पनि हुन् । उनले 'सत्य धर्मको मुचुल्का' अनमोल वचन जस्ता पुस्तकहरूको सङ्कलन गरे भने उनले ६ वटा पुस्तकहरू सम्पादन र प्रकाशन गराएका छन् । उनले प्रकाशन गराएका पुस्तकहरूको नाम 'इलाम दर्शन, इलामका तीन ऐतिहासिक पाहुनाहरू, इलामलाई पछाडि फर्केर हेर्दा, अनमोल वचन, मेरो कोट सत्य धर्मको मुचुल्का हुन् ।⁵⁰ यसरी रनबहादुर कार्कीले खोज अनुसन्धानमा सङ्कलन सम्पादन र प्रकाशन कार्यमा पनि विशिष्ट योगदान दिएका छन् ।

३.४.१.३ खोज तथा अनुसन्धान मूलक व्यक्तित्व

रनबहादुर कार्की एक खोज तथा अनुसन्धानमूलक व्यक्तित्व हुन् । उनले आफ्ना कृतिहरूमा इलामका विभिन्न महत्वपूर्ण स्थानहरूको बारेमा उल्लेख गर्दै खोज मूलक लेखहरू प्रस्तुत गरेका छन् । कार्कीले 'इलामका तीन ऐतिहासिक पाहुनाहरू' भन्ने कृतिमा इलामका तीन व्यक्तिहरूको स्वामी सोमेश्वरानन्द महाप्रभु बालागुरु तपस्वी फाल्गुनन्द जस्ता मुख्य पाहुनाहरू र अन्य व्यक्तिहरूको बारेमा खोज तथा अनुसन्धान मूलक लेख प्रस्तुत गरेका छन् । त्यस्तै गरि कार्कीले 'इलामदर्शन' जस्तो कृतिमा पनि इलामका प्रसिद्ध धार्मिक स्थल, विभिन्न नदीनाला, ताल, पर्वत, भुर्ना, गुम्बा विभिन्न प्रसिद्ध ठाउँहरू 'श्रीअन्तु' सिद्धिथुम्का आदिका बारेमा खोज अनुसन्धान गरि त्यहाँको सत्य तथ्य कुराहरू पत्ता लगाउने काम गरेका छन् ।⁵¹

रनबहादुर कार्कीले प्रायः गरेर आफ्नो कृतिहरूमा इलामको हरेक पक्षहरूलाई चिनाउन खोजमूलक लेख रचनाहरूको प्रकाशन गराएर आफू एक खोज तथा अनुसन्धान मूलक व्यक्तिका रूपमा चिनिएका छन् ।

३.४.२ साहित्येतर व्यक्तित्व:

कार्कीका कर्म पक्षभिन्न उनलाई साहित्येतर व्यक्तित्वको रूपमा पनि लिन सकिन्छ । उनी समाजसेवी शिक्षक, राजनैतिक व्यपारी तथा भ्रमण गर्न रुचाउने भएकाले उनमा साहित्येतर व्यक्तित्व पनि रहेको थियो ।⁵²

⁴⁹ शोधनायकका छोरा सविन कार्कीबाट प्राप्त जानकारी

⁵⁰ अध्ययनबाट प्राप्त जानकारी ।

⁵¹ पुस्तकबाट प्राप्त जानकारी ।

⁵² शोधनायकको छोरा सविन कार्कीबाट प्राप्त जानकारी ।

मानिसले समाजमा रहदा उसले कर्तव्यको बोध गरिरहनु पर्छ भन्ने मान्यताका साथ उनी समाजका प्रत्येक वर्गमा घुलमिल भएर अनुभव बटुलिरहन्थे । रनबहादुर कार्कीको साहित्येतर व्यक्तित्वका प्रमुख पक्षहरूलाई निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

३.४.२.१ सामाजिक/समाजसेवी मानवीय सेवामा सहयोगी व्यक्तित्व:

रनबहादुर कार्की एक समाजसेवी व्यक्तित्व हुन् । उनले समाजमा रहेर समाज हितका लागि विभिन्न काम गरे, उनले विभिन्न संघ संस्थामा रहेर काम गरे ।⁵³ गाउँ घरमा कोही छरछिमेकी विरामी परे जस्तो सुकै सहयोग गर्न पनि पछि नपर्ने रनबहादुर कार्की एक समाजसेवी र मानवतावादी व्यक्ति थिए ।⁵⁴ कार्की स्कूल बनाउन बाटो खन्न पुल बनाउन गरिब दुःखीहरूलाई सहयोग गर्न औधि मन पराउथे ।⁵⁵

३.४.२.२ शिक्षक व्यक्तित्व:

आदर्श माध्यमिक विद्यालय हालको आदर्श उच्च मा.वि. इलामबाट दशौं कक्षा सम्मको औपचारिक शिक्षा लिएका रनबहादुर कार्की एक शिक्षा प्रेमी व्यक्ति थिए ।⁵⁶ उनले जीवनमा शिक्षाको महत्व बुझेकै कारण एक असल शिक्षक बनेर वि.स.२०१३ सालदेखि २०१८ साल सम्म इलामको तोरीवारी, पिपलबोटे जस्ता ठाउँमा अध्यापन गराएका थिए ।⁵⁷ उनले निरक्षर नेपाली दाजुभाइ, दिदीबहिनीहरूलाई साक्षर बनाएर देश विकासको लागि आवश्यक जनशक्ति उत्पादन गर्न सहयोग पुऱ्याएका थिए । रनबहादुर कार्कीले आफ्नो जीवनकालमा शिक्षण पेशामा योगदान पुऱ्याएको हुदा उनी एक शिक्षक व्यक्तित्वका रूपमा परिचित छन् ।

३.४.२.३ व्यापारी व्यक्तित्व:-

व्यापार आर्थिक उपार्जनको एक असल माध्यम हो । व्यापारबाट नै मानिसले सरल रूपमा जीवन यापन गर्न सक्छ । एक असल व्यापारीमा पनि असल गुणहरूको आवश्यकता पर्दछ । एक कुशल व्यापारी बन्नको लागि उसमा मिठो बोली, चलाख पन, सहनशील, स्वभावका साथै ग्राहकहरूलाई आकर्षण गर्न सक्ने क्षमता हुन आवश्यक पर्दछ । उनले आफ्नो जीवन कालमा विभिन्न पेशा र व्यवसायमा काम गर्ने अवसर पाएका छन् । २०३६ सालदेखि व्यापार तर्फ भुकाव राखेका थिए ।⁵⁸ इलाम बजारमा किराना पसल खोली व्यापारको सुरुवात गरेका हुन् । जब इलामको पसल आगोलागी भई नष्ट हुन्छ अनि कार्कीको मन पनि डढेलो लागेर उनी फिदिम तर्फ लाग्छन् र फिदिममा गएर पनि वि.स. २०४६ सालदेखि वि.स. २०४९ सम्म पसल गरेर बसे ।⁵⁹ फिदिममा पसल चोरी भएपछि रनबहादुर कार्की आफ्नो परिवार सहित वि.स. २०४९ सालमा विर्तामोड भरेर घरभाडामा लिएर होटल र लज खोली काम गर्न थाले आज पनि उनको परिवार यही पेशामा आवद्ध छ ।⁶⁰

३.४.२.४ भ्रमणशील जिज्ञासु एवम् अनुसन्धाता व्यक्तित्व:-

५९. ऐजन

५४. शोधनायककी श्रीमती गंगाकुमारी कार्कीबाट प्राप्त जानकारी ।

५५. ऐजन

५६. शोधनायकको छोरा सविन कार्कीबाट प्राप्त जानकारी ।

५७. ऐजन

५८. शोधनायककी श्रीमती गंगाकुमारी कार्कीबाट प्राप्त जानकारी ।

५९. ऐजन

६०. ऐजन

मान्छे एउटा चेतनशील प्राणी हो । उसलाई सधैंभरी नवीन वस्तुहरूको बारेमा जान्ने उत्सुकता हुन्छ । यसैकारण मान्छे एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा आउने जाने क्रम निरन्तर चलिरहेकै छ । यसरी एक ठाउँबाट विभिन्न ठाउँमा जाने प्रकृतिलाई नै भ्रमण भन्न सकिन्छ ।

रनबहादुर कार्की पनि नवीन ठाउँको भ्रमण गर्न रुचाउने धेरै व्यक्तिहरू जस्तै एक हुन् ।⁶¹ उनले आफ्नो देशका ४३ जिल्ला र विदेशमा भारत सिक्किम, भुटान देखि थाइल्याण्ड सम्मको सफल भ्रमण गरेर आफ्नो जिज्ञासु स्वभावका सिर्जनात्मक चाहनाहरूको आपूर्ति गरेका थिए ।⁶² कार्कीले जीवनमा धेरै ठाउँको भ्रमण गरेर आफ्नो बौद्धिक क्षमतालाई बढाएका थिए । उनी आफू पनि नवीन ठाउँहरूको भ्रमण गर्न मनपराउथे र अरुलाईपनि नयाँ र नवीन ठाउँहरूको भ्रमण गर्न हौसला दिन्थे ।⁶³

३.५ सारांश

रनबहादुर कार्कीको व्यक्तित्व आकर्षक थियो । उनी हस्यौली ठट्ट्यौली गर्ने मृदुभाषी र स्पष्ट वक्ता थिए । जीवनमा असल साहित्यिक तथा साहित्योत्तर ज्ञानगुणका पुस्तक पुस्तक पढ्ने र स्वाभिमानी कार्कीको व्यक्तित्वका पक्षहरूलाई साहित्यिक र साहित्योत्तर व्यक्तित्वमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

कार्कीको साहित्योत्तर व्यक्तित्व प्रबल छ । उनले विभिन्न देश विदेशको सफल भ्रमण पनि गरेका छन् ।

⁶¹ शोधनायकको छोरा रविन कार्कीबाट प्राप्त जानकारी ।

⁶² किताबकबाट प्राप्त जानकारी ।

⁶³ शोधनायकका भानिज अर्जुन सिंजापतिबाट प्राप्त जानकारी ।

चौथो परिच्छेद

रनबहादुर कार्कीका कृतिहरुको अध्ययन र विश्लेषण

४.१ रनबहादुर कार्कीको सामान्य परिचय

रनबहादुर कार्की एक बहुमुखी प्रतिभा हुन् । उनले साहित्यका कुनै एक विधामा मात्र आबद्ध भएर कृतिहरुको रचना गरेका छैनन् । कार्कीले 'मेरो कोट' जस्तो हास्य व्यङ्ग्य कवितासंग्रहको रचनागरी प्रकाशन गराएका छन् भने उनले अरु पाँचवटा खोज अनुसन्धामूलक कृतिहरुको लेखन सम्पादन र प्रकाशन गराएका छन् । यसरी रनबहादुर कार्की साहित्यकार र अनुसन्धानमूलक समीक्षक दुवै भएकाले उनका कृतिहरुको अध्ययन र विश्लेषण गर्दा कुनै एउटा नियम र सिद्धान्तमा आधारित भएर गर्न नसकिने हुन्छ। उनका साहित्यिक तथा साहित्येतर अनुसन्धानात्मक कृतिहरुको अध्ययन र विश्लेषण प्रकाशन वर्षको ज्येष्ठताका आधारमा निम्नानुसार गरिएको छ ।

४.२ 'मेरो कोट' कविता संग्रहको अध्ययन र विश्लेषण

रनबहादुर कार्कीको प्रथम प्रकाशित कृति 'मेरो कोट' (२०३४) एउटा हास्यव्यङ्ग्य कविता संग्रह हो ।⁶⁴ 'मेरो कोट' (२०३४) कविता संग्रह एउटा मझौला आकारको कृति हो । यो ५२ पृष्ठमा संरचित छ भने यसमा संरचित कविताहरु १-१३ पाऊ (पंक्ति) सम्मका जम्मा ४७ वटा कविताहरु सङ्ग्रहित छन् । यस कृतिमा सङ्ग्रहित प्राय सबै कविताहरु गद्यशैलीमा संरचित छन् । कार्कीको साहित्यिक यात्राको ढोका यसै संग्रहमा सङ्ग्रहित फुटकर कविताहरुबाट भएपनि कृतिकारका रूपमा चिनाउने प्रथम कृतिचाँहि यही 'मेरो कोट' कविता संग्रह हो । यो कृति तीन पटक संस्करण भईसकेको छ, प्रथम संस्करण २०३४ सालमा भयो । दोस्रो संस्करण २०३७ सालमा र तेस्रो संस्करण २०४५ सालमा भयो । समग्रमा यो रनबहादुर

⁶⁴ d] मेरो कोट कविता संग्रह (२०३४) बाट प्राप्त जानकारी ।

कार्कीको हास्यव्यङ्ग्य कविताहरूको सङ्ग्रह उनको हास्य र व्यङ्ग्य प्रतिभालाई चिनाउने महत्वपूर्ण कृति हो । यसका कविताहरूको वाचन गर्दा मान्छेले मुटु मिचिमिचि हाँस्नु पर्ने हुन्छ ।

यसमा कार्कीले समाजमा देखिएका सामाजिक विकृति विसङ्गति र युवायुवतीमा देखिएका प्रेम सम्बन्धी अवैधानिक र मान्यता विपरीत क्रियाकलापका प्रसङ्गहरूको उल्लेख गर्दै तीखो व्यङ्ग्य गरेका छन् । साथै उनले यसै व्यङ्ग्यबाट समाज सुधारको चाहना पनि व्यक्त गरेका छन् ।

४.२.१ 'मेरो कोट'(२०३४) कविता संग्रहमा संग्रहित कविताहरूको अध्ययन र मूल्याङ्कन-

रनबहादुर कार्कीको 'मेरो कोट' (२०३४) कविता संग्रहमा संग्रहित कविताहरूको व्याख्या र विश्लेषण निम्नानुसार गरिएको छ ।

शुभकामना

नववर्षको शुभकामनादिने क्रममा कार्कीले समाजमा देखिएका प्रेम सम्बन्धी विकृतिहरूलाई तीखो व्यङ्ग्य गर्दै गद्यात्मक शैलीमा वर्तमान युग र यहाँको विकृतिलाई विम्वहरूका माध्यमलाई निम्नानुसार स्थापित गरेका छन् ।

यो नव वर्षमा सबैलाई मेरो यो शुभकामना छ ।

गए सिजनमा लगन टरेकाहरूले

यो नव वर्षको विवाह मुहूर्तसम्म

पखिरहन साह्रो परी

घरमा भगडा मात्र मचाई रहन्छन् भने

ती साह्रो पर्नेहरूले

यसै हप्ता भित्रमा

पोईल जाई सकून्

भन्ने मेरो शुभकामना छ ।

फ्यूज गई सकेका मम्मीहरूले पनि

सिजन अफ भै सकेका ड्याडीहरूलाई

बैसालु आँखाले हेरिदिउन्

भन्ने मेरो शुभकामना छ ।

आठ पाउँ तथा ३७ हरफमा संरचित यस कविताका माध्यमबाट रनबहादुर कार्कीले समाजमा देखिएका प्रेमसम्बन्धी विकृति व्यापारीले ग्राहकलाई ठगेको प्रसङ्ग साथै नेता र कर्मचारीहरूले गरेको कुव्यवहारको समेत उल्लेख गर्दै सामाजिक विसंगति प्रति तीखो व्यङ्ग्यप्रहार गरेका छन् । यहाँ फ्यूज गएका ममी र सिजन अफ भएका ड्याडी, बैशालु आँखा जस्ता विम्वहरू स्थापित छन् र अङ्ग्रेजी भाषाका शब्दहरूको प्रयोगले अभै हास्यात्मकता र रोचकतासमेत प्रस्तुत गरेको अनुभूति हुन्छ ।

प्रेम

बैसमा प्रेमको महत्व हुन्छ कुनै पनि कुराको निश्चित समयदेखि समयसम्म महत्व रहन्छ भन्ने सन्दर्भमा कार्कीले प्रेमलाई पनि अर्थ्याएका छन्, प्रेमको सांकेतिक प्रयोगलाई बाबरीफूल र उसिना चामलको प्रतीकले यस कवितामा स्थापित गर्न खोजेका छन् । जस्तै:-

उहिले, उहिले
मेरो बैस
बाबरी फूलको गन्ध जस्तै गन्हाउथ्यो ।
ऐले मेरो प्रेम
उसिना चामलको माड जस्तै गन्हाउछ ।

दुई पाउ तथा आठ पंक्तिमा संरचित कार्कीको यो प्रेम सम्बन्धी कविता मानवीय सास्वत पक्षलाई लक्षित गर्दै आन्तरिक भावना व्यक्तगर्दछ यसै क्रममा कार्कीले प्रेम माथि व्यङ्ग्य प्रहार पनि गरेका छन् ।

तीन टुक्रा- यस कविताका माध्यमबाट कार्कीले उमेर ढलेर गए पनि तथा केश फूले पनि केटा मान्छेहरु ऋषि विश्वामित्र भई मेनुका अप्सराको प्रेममा फसे भैं पर्न चाहन्छन् भन्ने भाव व्यक्त गरेका छन् ।

दाही जुंगा, केश सेतै भए पनि
सत्तरीको पोथ्राबाट अगाडि बढ्दै गए पनि
यहाँ सोह्र वर्षे तरुनीको यौवनलाई नङ्गाईदियो भने
कति दाँत फुक्लेका बूढाहरु पनि विश्वामित्र भई देखापर्नेछन् ।

यो कविता ३ पाउ तथा १२ पंक्तिमा संरचित छ । कविताका माध्यमबाट मानवीय अन्तरमनको वास्तविकता सम्म पुगेर प्रेममाथि व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् ।

भोला- आजभोलि देखिएका भोलाको अचम्मको स्वरूपको बारेमा स्पष्ट पाउँ भोलालाई पौराणिक कथामा आउने गणेशको भुँडी तथा सुदामाको पेटसँग तुलनागर्दै भोलाको बहुरूपप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छ । केही उदाहरण जस्तै

केही चीज हाले गणेशको भुँडी जस्तो
खाली नै राखे सुदामाको पेट सुके जस्तो
रुप र आकार छ यसको यस्तो
भाँग बुटी राख्ने भोला
शंकरको पनि थियो होला
बम शंकर भोला
कस्तो अचम्मको यो भोला ।

सोह्र पंक्तिमा संरचित यो कविताका दुई पाउँछन् । यसमा कविले भोलाको बारेमा वर्णन गरेको छन् ।

रंगीन सपना- बाटो दोबाटोमा हिड्ने कोही मान्छेले आफ्नो मनलाई चोरेको र आफूले रंगीन सपना देखेको कुरालाई कविले यसरी व्यक्त गरेका छन्:

यहाँ बाटो दोबाटो मेला बजारमा देखिने

कसैको दिव्य सौन्दर्यले मनलाई

उराल्छ रंगीन सपना

कविले आफ्नो मन कसैले चोरे पनि आफू बुढो भएको र चाउरी परेको अनुहारका कारण आफ्नो सपना पूरा नभएको भाव व्यक्त गरेका छन् । यो कविता २ पाउ र १० हरफमा संरचित छोटो फुटकर कविता हो । यस कवितामा बाटो, दोबाटो, मेलाबजार आदि प्रतीकहरूको प्रयोगबाट दिव्य सौन्दर्यरूपी वस्तु रंगीन सपनाको रूपमा प्रतिविम्बित भएको देखाउनु कविताको आन्तरिक पक्ष हो ।

‘तलब थापेर’- एउटा सानो जागिरेको जीवन व्यथाका कुराहरू यस कवितामा गाइएको छ । थोरै तलब खाने जागिरेले बाँकी सामान पसलबाट ल्याउनु पर्ने अनि पसलले पैसा माग्दा तलब थापेर भन्नु पर्ने साथै घरपरिवारमा देखिएका हरेक समस्याहरूको समाधान पनि तलब थापेर गर्नु पर्ने बाध्यात्मक स्थितिको बारेमा कविताले प्रष्ट पारेको छ । जस्तै :-

सधैं सधैं हिड्ने बाटो दोबाटोमा आकाश मिल्ने ढोकाबाट
नोट माग्छन् बाँकी भनेर
मैले पनि बोल्लै पर्छ
‘तलब थापेर’
यसरी नै मेरा यी दिनहरू जान्छन्
सधैं सधैं तलब थापेर ॥

जागिरेको व्यथा बोकेको दिनचर्यासँग सम्बन्धित यो कविता दुई पाउ र एघार पंक्तिमा संरचित छ । न्यूनतम तलबमान, महङ्गीको भार र अभावलाई व्यङ्ग्यात्मक रूपमा वस्तु प्रतिविम्बित भएको छ भन्न सकिन्छ ।

‘सुन्दर शान्त विशाल’- आफ्नी प्रेमिकाको संभ्रनामा ताजमहल बनाउनेहरूको जस्तै आफ्नो पनि मन भएको तर दैनिक समस्याहरूले गर्दा ताजमहल बनाउने कुरा सपना बनेको भन्दै उनी चिमभुप्रोलाई नै ताज महल भन्दै यसैलाई सुन्दर शान्त विशाल छ भन्ने कल्पना गर्दछन् । जस्तै:-

ताज महल खडा गर्नेको जस्तै
प्रिये मेरो मन
तर आज यहाँ मेरो विपना
ओर्लि सकेको छ सपनाको देशमा ।

गद्यशैलीका सत्र पंक्तिमा संरचित यो कविता प्रेमिकाको संभ्रनामा लेखिएको कविता हो । भारतको अगरा भन्ने ठाउँमा शाहजहाँले मुमताज (उनकी प्रेमिका) लाई बनाई दिएको ताजमहललाई प्रतीकको रूपमा ल्याएर प्रेयसीलाई चित्तबुझाउन लगाएर आफ्नो मनमा नै सन्तुष्ट हुन समेत आह्वान गरेका छन् ।

‘गो गो सराप’- यहाँ आजकालका केटा केटीहरू प्रेममा पर्ने र अन्त्यमा धोका दिएर ज्यान गुमाउन पनि पछि नपर्ने घटनाको चर्चा गर्दै केटीहरूले केटालाई धोका दिने प्रसंगको चर्चा गरेको छन् । केही उदाहरण जस्तै-

कुनै एक साँझ आफ्नो प्रेमिका अर्को लभरसँग
घुम्दै गरेको भेटेछ,
त्यो देखेर उ झन्डै फेन्ट भएछ,
प्रेमको चोट सहन नसकी तीन चित परेछ

पहिला, दोस्रो तेस्रो भन्दा भन्दै
बरा विचरा हार्ट फेल भएर मरेछ
जमाना अनुसार ठिकै भएछ
आजका केटीहरुको गो गो सराप चाही
त्यस केटालाई परेछ ।

सत्र पंक्तिमा संरचित यो कविता वर्तमान पिढीको चरित्रलाई अगाडि सारेर केही अंग्रेजी भाषाका चलन चल्तीका शब्दहरु समेत प्रयोग गर्दै कवि कार्कीले प्रेमी र प्रेमिकाको सन्दर्भमा विश्वासघात, धोका आदिको माध्यमबाट प्रेममाथि व्यङ्ग्य प्रहार गरेको पाइन्छ । आधुनिक युगको वैशिष्ट्य यस कविताको मूल मर्म देखिन्छ ।

'यस्तो लाग्छ'- यस कवितामा कविले महंगीका कारण आफू पनि बुद्धले जस्तै छोरा छोरी सुताएर निदाएको बेलामा भाग्न मन लागेको आसय व्यक्त गरेका छन् ।

यो मेरो टाउकोमा प्रत्येक दिन
यो महंगीको घण्टी बजिरहँदा
मलाई यस्तो लाग्छ
शान्तिको खोजीमा बुद्धले महँगिभिष्क्रमण गरे भैं
म पनि स्वास्नी छोरा छोरी निधाएको बेलामा
सहकालको खोजीमा
आजै राती सुटुक्क हिडौं कि जस्तो लाग्छ ॥

यस कवितामा कविले वर्तमान युगको जटिलता अनपेक्षित मूल्य बृद्धिको चाप जो सहनै नसक्ने छ त्यसलाई टार्न यो महँगिभिष्क्रमण मात्र उपाय हुनसक्ने सङ्केत गर्दै सबै नेपाली यस्तै बाध्यत्मक परिस्थितिमा रहेको देखाएका छन् । कविको इच्छा सबै व्यावहारिक मान्छेमा लागू हुन्छ यहाँ नै व्यङ्ग्य हो र ज्यादै समसामयिक पनि देखिन्छ ।

'बैस'- यस कवितामा मान्छेले उमेरमा के कस्तो काम गर्छ र बैसले के के गराउँछ भन्ने बारेमा र बैस कस्ता कस्ता हुन्छन् भन्ने बारे उल्लेख गरेका छन् । जस्तै

घरी घरी ऐनामा मुख हेर्ने बैस
सम्भनाको कल्पनामा जलनले
छलङ्गै अनिदो बस्ने बैस
काला अक्षर भैंसी बराबर नभए
प्राण प्राणेश्वरीमा अति जलनको जरुरी
खाम बन्दी गोप्य पत्र बराबर लेख्ने बैस ।

२३ पंक्तिमा संरचित यस कविताका माथिका केही उदाहरणहरु हुन् । बैसको बारेमा उल्लेख गर्दै मान्छेले बैसमा जे पनि गर्छ भन्ने भाव व्यक्त गरेका छन् । जस्तै

आँखा भिम्का भिम्की गर्ने बैस
चिमोट चामट गर्ने बैस
भयालबाट चिहाउने बैस ।

थलथले बैस, फरफरे बैस, सरसरे बैस, कलकले बैस आधा गजको व्लाउज सिलाई अगाडि नाइटो पछाडि आधा ढाड देखाउँदै मेला बजार घुम्ने बैस यसरी बैसको व्याख्या गर्दै जीवनमा बैस नै ठूलो रहेछ भन्दै अन्त्यमा धन्य बैस भनेका छन् । कार्कीले मान्छेमा देखिएको छाडा स्वभाव र चरित्रको व्याख्या गर्दै बैस माथि व्यङ्ग्य हानेका छन् साथै बैस छ भन्दैमा जे पायो त्यही नगर्ने सन्देश पनि सबैलाई प्रेषित गरेका छन् ।

‘भैरो गो गो कामना’

हास्य व्यङ्ग्यकार कवि रनबहादुर कार्कीले यस कवितामा आजको फेसनले गर्दा केटा वा केटी को हो चिन्न नसकिएको कुरा गर्दै फेसन माथि तीखो व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । जस्तै

पुकार गर्दछु बसेर यही दश औली जोडिकन
हरि ओम् तत्सत गो गो फेसनाय नमो नमः
त्वमेव सेभेन पिस च फुर्के टाई त्वमेव
त्वमेव अनेक बुट्टे पाइन्ट च स्काफ त्वमेवच
त्वमेव भ्यागुते शुज कालो गगल्स त्वमेव
त्वमेव गँगटे औंठी भालु नङ्ग्रे नड त्वमेव
त्वमेव बुट्टे मजेत्रो च बाह्र फुटे गलबन्दी त्वमेव ।

छवीस पंक्तिमा संरचित यो कविता फेसनमाथि व्यङ्ग्य प्रहार गर्दै लेखिएको पौराणिक स्तुति प्रार्थनासँग साम्य रहेको एउटा हास्यव्यङ्ग्यात्मक कविता हो ।

‘अभ्र साह्रो छ’- मान्छेले आज विभिन्न पेशा व्यवसाय गर्नु पर्ने हुन्छ बाच्नको लागि काम गर्ने पर्ने हुन्छ तर चार दिवारमा बसेर सरकारी रासन थापेर र दिनहुँ भोला थापेर बाँच्नु चाहिँ अभ्र गाह्रो हुन्छ भन्ने भाव यस कवितामा व्यक्त गरेका छन् । आठ पंक्तिमा संरचित यो कविता छोटो र मिठो छ ।

‘दशैँ आयो’- नेपालीहरूको महान चाड बडा दशैँले गरीब जनताका लागि दुःख थप्ने र ऋण बोकाउने काम गरेको छ साथै जसरी भएपनि छोराछोरीहरूलाई कम्पिटिसनमा ल्याउनु पर्ने बाध्यताको सिर्जना गरेको छ भन्दै नेपाली संस्कृति र चालचलन परम्परा प्रति व्यङ्ग्य कसेका छन् । यो कविता पाँच पंक्तिमा संरचित छोटो मुक्तक शैलीको कविता हो ।

‘अभियान’- यो पनि एउटा छोटो व्यङ्ग्यपूर्ण कविता हो । यसमा कविले एउटा जाँड खानेमान्छेको जाँड खाने अभियान साँभबाट शुरु हुन्छ र उसले बोतल खाली गर्ने र भर्ने काम गर्छ भन्ने भाव व्यक्त गरेका छन् ।

‘मिलेन’- यस कवितामा समयको अन्तरालले गर्दा बाबु छोराको मन नमिल्ने र खान, पान चाल चलनका साथै कुनै कुरै नमिल्ने भाव व्यक्त गर्दै आधुनिक युगको चालचलन र पुस्तान्तरमा पाइने र हुने भिन्नता देखाउँदै समाजलाई व्यङ्ग्य गरेका छन् ।

जस्तै

बाबु जस्तो छोरो भएन
छोरो जस्तो बाबु भएन
भाङ्ग्रे युग र पोलिस्टर युगको भेट भएन
उसैले यहाँ बाबु छोराको कुरै मिलेन ।

‘आधुनिक भजन’- यो एउटा व्यङ्ग्यले भरिएको कविता हो । यसमा कविले पहिले पहिले मान्छेहरुले भगवान्को नाममा भजन गाउने गर्थे भने आजभोलि लभ कसरी गर्ने, कसरी आफू राम्रो बन्ने अनि अरुलाई ढाँटेर कसरी साथी साथी भेट भएर गफगाफ गर्ने भन्ने बारेमा भजनहरु गाउँछन् भन्दै व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । युग परिवर्तनको साथै संस्कृतिमा पनि परिवर्तन आएको संकेत गरेका छन् ।

‘भेरी श्रीमती’:- कवि रनबहादुर कार्कीले आफ्नी श्रीमतीको प्रतीकद्वारा सर्वसाधारण नेपाली मात्रका श्रीमतीको स्वभाव र गुणहरुको व्याख्या गरेका छन्, यस कवितामा उनले आफ्नी श्रीमती धेरै अनुशासित र इमान्दार भएको भाव व्यक्त गरेका छन्, जुनकुरा कविका कविताका पङ्क्तिबाट व्यञ्जित हुन्छ । त्यो भाव धेरै जसो नेपाली समाजमा लागू हुन्छ । उदाहरणका निम्ति कविताका केही हरफ:-

गुन्युं फ्याँकेर म्याक्सी, मिनीस्कर्ट लाएकी पनि छैन

कुनै क्याम्पस पढेकी पनि होइन

अटो ग्राफमा प्रेमको दुई शब्द पनि छैन

कुनै क्लब पार्टी भ्याएकी पनि होइन

भेडीको मुखले बाख्री कराएर हिडेकी पनि छैन

मनमोहिनी सन्ध्याबाहिनी लेटरदाहिनी पनि होइन ।

यसरी कार्कीले गद्य शैलीका २३ पंक्तिहरुमा संरचित यस कवितामा आफ्नी श्रीमतीका असल व्यवहारको वकालत गर्ने माध्यमले धेरैजसो नेपाली समाजलाई समेटेको छ । त्यही नै यस कविताको मूल मर्म हो ।

‘पर्यायवाची शब्दलाई’- १४ पंक्तिमा संरचित यो कविता कार्कीको एउटा रमाइलो कविता हो । यसमा उनले आफ्ना बाबुको कमाई हेरेर पर्यायवाची शब्दको प्रयोग गर्नु पर्ने भाव व्यक्त गरेका छन् । तत्कालीन समयको पैसा मूल्य अनुसार उनी थोरै पैसा कमाउनेलाई ‘बाउ’ भन्नु पर्ने तीन चार सय कमाउनेलाई ‘बा’ भन्नु पर्ने पाँच छ सय कमाउनेलाई बुबा र हजार माथि कमाउनेलाई ड्याडी भन्नुपर्ने भाव व्यक्त गर्दै पर्यायवाची शब्दको ठीक प्रयोग गर्न अनुरोध गर्दछन् ।

‘अभिशाप’- यस कवितामा बाबु धेरै भएपछि आमाले बाबु चिन्न सकिदैन र ब्लड टेस्ट गराउनु पर्ने बाध्यता पर्छ र यो हुनु अभिशाप हो भन्ने भाव व्यक्त गर्दछन् ।

चार पंक्तिमा संरचित यो कविता आजको समाजमा देखिएका आमाले बाबु चिनाउन नसक्ने समस्यामाथि व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् ।

‘जस्तो लाग्छ’- छोटो कविता ‘जस्तो लाग्छ’ मा कविले आफ्नी श्रीमतीलाई रीस उठेर रणचण्डिका बन्दा उनलाई आफ्नै छातीमा कालीको भयङ्कर स्वरुपले टेके जस्तो लाग्छ । यसमा कविले आफ्नो भाव सामाजिक बनाउँदै व्यक्त गरेका छन् ।

‘आफैलाई हेर्दा’- यस कवितामा कविले अरु सामू आफू छुट्टै भएको र बुढो भए पनि दाही जुँगा खौरेर पैन्ट सर्ट लगाए पछि पच्चीस वर्षे युवक हुन सकेको भाव व्यक्त गरेका छन् ।

यो कविता बाह्र पंक्तिमा संरचित छ । यसमा पोषाकले मान्छे भुक्किने कुरा देखाएर “भलो वस्तु कपडा” भन्ने उखानलाई सार्थक रुपमा देखाएका छन् ।

‘फेरि मर्नु परेन’ - यो कविता १८ पंक्तिमा संरचित छ । यसमा कविले ल्याप्रोस्कोपी अपरेशन गर्ने आमाहरुलाई बधाई दिएका छन् । उनीहरुले अपरेशन गरेर ठीक गरेका र अब बच्चा नजन्मने र मर्नु नपर्ने भाव व्यक्त गरेका छन् । उनी यो अभावै अभावको संसारमा जन्मिएर मर्नु पर्दा दुःखी भएका छन् र नजन्मिएपछि मर्नु नपर्ने हुँदा आमाहरुलाई बधाई दिन चाहन्छन् । यो कविता परिवार नियोजन र तज्जन्य विकृतिप्रति व्यङ्ग्य पनि हो ।

‘तलव थापेका दिन’ - यस कवितामा कविले आफूले तलव थापेका दिन पनि आफूसँग पैसा पुग्दो नभएको पहिले कै बाँकी तिर्दा पैसा सकिएको र श्रीमतीसँग पनि झगडा हुन सक्ने सम्भावनात्मक भाव व्यक्त गरेका छन् । यो कविता गद्यमा १३ पंक्तिमा संरचित छ ।

‘मेरो कोट’ - यस संग्रहको शीर्षकको रूपमा स्थापित प्रस्तुत कविता निकै मार्मिक र प्रभावकारी छ । ३४ पंक्तिमा संरचित ‘मेरो कोट’ कविता हाँस्यव्यङ्ग्यपूर्ण कविता हो । यसमा कविले आफ्नो कोटको बारेमा वर्णन गरेका छन् । उनले आफ्नो कोट तन्नेरी भएपनि अस्सी वर्षको जस्तो बुढो देखिन्छ भन्ने भाव व्यक्त गर्दै गरिबको लागि पुस माघ महिना पनि नआओस् भन्ने आशय व्यक्त गरेका छन् । उनको कोट आम गरीब नेपालीहरुको जस्तै थोरै दाममा किनेको नयाँ भए पनि खुम्चेको, रंग उडेको पुरानो जस्तो देखिन्छ भन्ने आशय व्यक्त गर्दै व्यङ्ग्यत्मकता र प्रतीकात्मक अभिव्यक्ति प्रस्तुत गरेका छन् । यसैले यो शीर्षकको रूपमा गएको हो र यहाँ राम्रो व्यङ्ग्य पनि प्रस्तुत भएको छ ।

‘छुटेछन्’ - १३ पंक्तिमा संरचित यो कविता व्यङ्ग्यै व्यङ्ग्यले भरिएको कविता हो । यसमा पति स्वर्ग गएका, पति परदेशमा गएका अनि घर भरी छोराछोरी भएका आमाहरु ल्याप्रोस्कोपी शिविरमा छुटेछन् भन्दै नेपाली समाजमा देखा परेको यौन विकृति र महिलाहरुको चारित्रिक विकारलाई मूल रूपमा व्यङ्ग्य गरेको छ । परिवार नियोजनले यस कार्यमा सहयोग पुऱ्याएको छ भन्ने कुरा नै मुख्य रूपमा व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् ।

‘पेशकी चन्दा च्याँखेमा’ - यस कवितामा कवि रनबहादुर कार्कीले भानु जयन्ती मनाउने र भानुको स्मृतिमा थुङ्गा पत्रिका निकाल्ने भनेर चन्दा उठाउने तर यी दुवै काम नगर्ने साथीहरुलाई चन्दा उठाएकामा व्यङ्ग्य हानेका छन् ।

भानुको स्मृतिमा थुङ्गा पत्रिका निकाल्ने भनेर ए! चन्दा उठाउने साथीहरु हो !

तिम्रो थुङ्गालाई अल्सर पछि क्यान्सर भएछ अनि पो अनुहार देखाउनुको पीरले छक्का दाउको च्याँखेमा चन्दाको पोके राखेर सुटुक्क कोठा भित्र पसेछ ।

गद्यशैलीका २८ पंक्तिमा संरचित यो कविता व्यङ्ग्य कविताहरु मध्ये उत्कृष्ट कविता हो । वर्तमान समाजको स्पष्ट चित्र उतारेको हुँदा समाजप्रति व्यङ्ग्य नै यसको मुख्य प्रतिपाद्य हो ।

‘प्यारोडी’ - रनबहादुर कार्कीले आँखा छोपी नरोउ भनि.....भन्ने गीतको भाकामा एउटा प्यारोडी गीतको रचना गरेका छन् उनी गीत मार्फत जवानीमा केटाहरुको उताउलो पनमाथि तीखो व्यङ्ग्य प्रहार गर्दछन् ।
जस्तै

आँखा छोपी नरोउ भनि भन्नु पऱ्या छ

तरुनीको फोटो हेरी बाँच्नु पऱ्या छ ।

१४ पंक्तिमा संरचित यस प्यारोडी गीतमा समाजमा देखिएको विकृतिलाई व्यङ्ग्य गरिएको छ । हिन्दी, नेपाली र अन्य गीतहरूमा पनि प्यारोडी (नक्कल) गीतहरू निकै लोकप्रिय हुँदै गएको अवस्थामा हास्यव्यङ्ग्यकार कार्कीले यो छोटो गीत रचना गरेको देखिन्छ ।

‘मेरो देश’ - यस कवितामा कविले आफ्नो देशको परिचय गराएका छन् । उनले नेपालका नदीहरू राराताल, फेवाताल जस्ता तालहरूको र माछापुच्छ्रे, कन्चनजंघा, सगरमाथा आदि जस्ता हिमालको वर्णन गरेका छन् । यसरी हरेक सौन्दर्यले भरिएको मेरो देशमा गरिब मानिसहरू वसे पनि मेरो देश सौन्दर्यपूर्ण छ भन्ने भाव यस कवितामा व्यक्त गरेका छन् । यो कविता १६ पंक्तिमा संरचित देशप्रेमले भरिपूर्ण कविता हो ।

‘शुभकामना’ - हास्यव्यङ्ग्य कविता शुभ-कामना एउटा दशैंको अवसरमा देखापरेका विकृतिमाथि व्यङ्ग्य प्रहार गर्न सफल कविता हो । यसमा दशैमा कर्मचारीका श्रीमतीहरूले राम्रो साडी खोज्ने, घरका छोराछोरीहरूले राम्रा कपडा खोज्ने व्यापारीहरूले गज छोटो र ढक तराजु कनाहाँ चलाएर अर्को दशैंसम्ममा सँठजी बन्ने जस्ता समाजका कुव्यवहार प्रति तिखो व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् । नेपाली परम्परा र संस्कृतिको भ्रमको यहाँ पाइन्छ ।

‘एक टुक्रा’ - नेपाली समाजमा कथित माथिल्लो जात भन्नेहरूले सुँगुर देखेर छुनुहुँदैन भन्दै पर-पर सर्ने तर पकाएको भेटे तीन प्लेटले नपुग्ने परम्परा प्रति व्यङ्ग्य कसेका छन् ।

.....‘गरे पनि हुन्छ’

समाजका बाठा र सक्नेहरूले जे गरे पनि हुन्छ भन्ने भावमा यो कविता रचना गरेका छन् जस्तै—

यहाँ जसले जे गरे पनि हुन्छ
चन्दा पुरस्कार छात्रवृत्ति
असहाय गरिव निमुखालाई
नदिए पनि हुन्छ,
समाज सुधारको काम गर्ने भनेर
चन्दा संकलन गरेर
रक्सी धोके पनि हुन्छ
माते पछि जे बोले पनि हुन्छ
यहाँ जसले जे गरे पनि हुन्छ ।

३१ पंक्तिमा संरचित यस कवितामा समाजमा देखिएका ठूला वडा भनाउदा मान्छेहरू, समाज सुधार गर्छु भन्ने मान्छे, विद्यार्थी, शिक्षक, कुव्यवहारमा लागेका फटाहा केटा, छाडा आईमाईहरूलाई तिखो व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् ।

‘सुस्केरा’ - चार हरफको यस छोटो मुक्तकमा कविले मान्छेले आफ्नो मूल्य विर्सको प्रति दुःखी हुँदै मान्छेले मान्छेलाई मान्छेकै व्यवहार गरोस् र मान्छे नै भनोस् भन्ने भाव व्यक्त गरेका छन् ।

‘सम्बन्ध’ - यस कवितामा आजको शिक्षामा देखा परेको विकृति बारे व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छ । विद्यार्थीहरू परीक्षाको लागि मात्र पढ्छन् भने शिक्षक पनि तलबको लागि मात्र पढाउछन् त्यसकारण विद्यार्थीहरूले परीक्षामा चीट चोर्नुपर्ने भएको छ र शिक्षकले पनि नपढाएपछि विद्यार्थीहरूलाई देखि देखि चीट चोर्न दिनुपर्छ भन्ने व्यङ्ग्यपूर्ण भाव यहाँ व्यक्त गरेका छन् ।

विद्यार्थीहरू पढ्छन् मात्र जाँचको लागि

शिक्षकहरु पढाउछन् मात्र तलबको लागि
जाँचमा चीट नसारे पास हुन सान्हो छ
आखा छलेर सार्नु यहा धेरै गाह्रो छ
अब गुरु चेलाको सम्बन्ध यस्तो हुनु पर्छ
जाँचमा सोभै चीट सार्न पाउनु पर्छ ।

१२ पंक्तिमा संरचित यो कविता आजको शिक्षा प्रणाली र परीक्षा प्रणालीमा देखिएको समस्यामाथि केन्द्रित रहेको छ ।

‘एक टुक्रा’ - यस मुक्तकमा कविले आफ्नो श्रीमती रीसाएर दिएको खानामा उनकै श्रीमतीको पसिना गन्हाएको भाव व्यक्त गरेका छन् साथै वाणरूपी वचनहरुको प्रहारबाट कवि दुःखी भएका छन् ।

‘अटोग्राफ’ - आजको नक्कली प्रेमका बारेमा कविले आफ्ना भावनाहरु यस कवितामा पोखेका छन् । कवि भन्छन् लभ मेरिज गरेर पनि कति प्रेममा असफल छन् । मान्छेले सच्चा प्रेम के हो त्यो जान्न सकेको छैन र देखावटी प्रेम गरेर एकले अर्कालाई फसाउने गर्छ भन्ने भाव यस कवितामा व्यक्त गरिएको छ । मुमताज र शाहजहाँको जस्तो प्रेम गर्नु पर्नेमा त्यो हुन सकेको छैन अनि अटोग्राफमा जति सुकै प्रेमका उदार कोटेशनहरु लेखिएका भए पनि व्यवहारमा त्यो हुन सकेको छैन भन्ने भाव यस कवितामा व्यक्त भएको छ । जस्तै-

अहिलेको प्रेममा डुप्लीकेट प्रेमको उद्गार छ
जहाँ विश्वास र प्रतिज्ञामा सेप्टको सार छ ।

१३ पंक्तिमा संरचित यो कविता प्रेम सम्बन्धी भावनाहरुमा सिर्जित छ ।

‘एक टुक्रा’ - चार पंक्तिमा संरचित यस मुक्तकमा श्रीमतीले हरेक साँझ आफूलाई रक्स्याहा भनेको र आफू र श्रीमतीको भगडा परी कहिले आफूले त कहिल्यै श्रीमतीले जितेको कुरा छ ।

‘इलामका युवतीहरु’ - यस कवितामा कविले आजभोलि देखिएको फेशन प्रति व्यङ्ग्य गरेका छन् । केटीहरुले पेन्ट,सर्ट र हाइहील लगाएर हिड्दा नेपाली पन, नेपाली संस्कृति रितिरिवाज सबै गुमेको कारण इलामका युवतीहरुलाई आफ्नै देशको फेशन गुन्यु चोलो लगाउन अनुरोध गरेका छन् ।

कविले केटीहरुले लगाउने फेशन प्रति व्यङ्ग्य गर्दै पुरानो फेशनमा नै इज्जत र नेपालीपन भएको भाव व्यक्त गरेका छन् ।

‘मेरो कविता’ - कवि आफैँ आफ्ना कविताका माध्यमले समाज प्रति व्यङ्ग्य गर्छन् । उनी आफ्ना कविताहरु नमिलेका पोछन् कि ? भन्ने भाव पनि कता कता यसरी व्यक्त गर्दछन् -

मेरो कविता कस्तो कस्तो
आजकालका नवयुवकहरुले
रातभरि रक्सी पिएर
मनपरि छाडा बोलेर
भगडा गर्दै हिडे जस्तो
मेरो कविता कस्तो कस्तो

सासू र बुहारीको भगडा जस्तो ।

यसरी १३ पंक्तिमा संरचित यस कवितामा कविले आफ्ना कविता प्रति असन्तोष र आजका युवकहरुप्रति तिखो व्यङ्ग्य प्रहार गर्दै सामाजिक प्रचलन र पारिवारिक स्थिति प्रति असन्तुष्टी व्यक्त गरेका छन् ।

‘भोटको चोट’ - रनबहादुर कार्कीका ‘मेरो कोट’ कवितासंग्रहमा संग्रहित सबै कविताहरु भन्दा लामो कविता हो ‘भोटको चोट’ यस कवितामा भोटको समयमा नेताहरुले के के गर्छु भनेर भोट माग्छन् र पछि गर्दैनन् भन्ने कुरा व्यक्त गरिएको छ ।

जस्तै –

एक मिनेट यहाँ सुन्नु होला

यस पालिको भोट चाहि मलाई दिनु होला

ठेक्का, पट्टा, कोटामिलाई दिन्छु

सुकुम्बासी बसोबास क्षेत्र पनि दिलाई दिन्छु

साला, भान्जा, ज्वाइलाई भन्सार पठाई दिन्छु ।

जस्ता प्रलोभनले सोभा नेपाली जनतालाई ढाँटेर नेता बन्ने नेपाली राजनीतिज्ञ प्रति व्यङ्ग्य गरिएको छ, यस कवितामा । ८९ पंक्तिमा संरचित यो कविता गद्य शैलीमा निर्मित छ । वर्तमान युगका नेताको ढाँट्ने प्रवृत्ति र निकम्बापनको यथार्थचित्र छ ।

‘प्यारोडी’ - यस प्यारोडी कवितामा भानुभक्तको लय चोरेर रक्स्याहा र जड्याहा प्रति व्यङ्ग्य गरिएको छ । तर भानुभक्तीय शार्दूलविक्रीडित वा वसन्त तिलका छन्द भने मिल्न सकेको छैन, जस्तै–

भर जन्म रक्सीतिर मन दिई पैसा सबै उडायो

टुप्पीसम्म ऋणमा डुबी सके पछि मात्र चाल पायो

त्यो रक्स्याहाको तर बुद्धी कस्तो

म जड्याहा भैकन आज यस्तो ।

आठ पंक्तिमा संरचित यस प्यारोडी कवितामा रक्सी र जाँड खाएर । पैसा सक्नेहरु प्रति व्यङ्ग्य गरिएको छ ।

‘एक टुक्रा’ - यस कवितामा आजका विद्यार्थी प्रति व्यङ्ग्य प्रहार गरिएको छ । विद्यार्थीहरुका कपडाहरुमा गोजी नै गोजी हुने र ती गोजीहरुमा त्यति खेर प्रचलित हिरनछाप खैनी राखेको पाइने भन्ने भाव व्यक्त गर्दै खैनी खाने विद्यार्थी प्रति व्यङ्ग्य गरिएको छ ।

‘प्यारोडी’ - यस प्यारोडी कवितामा भानुभक्तको अलकापुरी “कान्तिपुरी नगरी” शीर्षक कविताको भावानुभूति दिने किसिमको नक्कल गरेर इलामको यथार्थ परिस्थितिलाई कवि कार्कीले जोड्ने प्रयास गरेका छन् । इलाम र इलामे मानिस प्रति व्यङ्ग्य समेत गरिएको छ । यसमा इलामका इलामेहरु पैसा नभए पनि मेकप गरेर टुरमा हिड्छन् तथा इलाम नगरी फोहोर नै फोहोरले भरिएको छ तर पनि यहाँका मानिसहरु इलाम नगरी राम्रो छ भन्दै घमण्ड गर्छन् भन्ने भाव व्यक्त गरिएको छ, छन्द भने मिलेका छैन । यो यथार्थपरक कविता हो ।

काली गोरीहरु एक सुरमा

रित्तो मनीब्याग लिइकन टुरमा
 हिड्या सखि लिइकन लभ गरी
 इलाम छ यस्तो नगरी
 बाटो दोबाटो चौबाटो भरी
 हगन गल्ली छ टट्टि सरी
 कोही चैं हिड्छन् अती मेक अप गरि
 इलाम छ यस्तो नगरि ।

२० पंक्तिमा संरचित यो प्यारोडी कविता गद्य शैलीमा भए पनि पद्यात्मक ढाँचामा लेखिएको छ ।

‘प्यारोडी’ - रामायणको नक्कलगरी तयारपरिएको यो प्यारोडी कविता देवताहरु प्रति व्यङ्ग्य गरिएको छ । आजभोलि ब्रम्हा, नारद आदि देवताहरु पनि रक्सी फाक्सा खान थाले भन्दै जाति, धर्म मूल्य मान्यता छोडेको भाव व्यक्त गरेका छन् । भानुभक्तिय लय र छन्दलाई उतार्न खोजिएको छ । भाषा मिश्रित हुन हास्यात्मक अभिव्यक्ति प्रदान गर्छ-

नारदले पनि अली अली वान्टी ट्वान्टी पढ्या कै थिया
 वाइन माने कोदोको रक्सी हो भन्या पनि जानी लिया
 जो छन् मन्त्र पुराण श्रुतिस्मृति जसको महात्म्यै अनि
 भुले छन् रक्सी रिडगटामा परि जाति धर्म पनि ।

धर्मको ठेक्का लिएका देवताहरुले धर्म कर्म छोडे अनि बाहनुहरुले पनि पानी समातेर थापेको दक्षिणा समेत भट्टिमा पुऱ्याउछन् र घरमा भगडा गरेर भजन गाउछन् भन्दै आजको सामाजिक विकृति प्रति व्यङ्ग्य प्रहार गरेका छन् ।

‘सस्तो छ’ - यो छोटो कवितामा कविले समाजमा के कुरा सबै भन्दा सस्तो छ भन्नेबारे उल्लेख गरेका छन् । कवि समाजमा दुधमा पानी हाल्न सस्तो छ, कर्मचारीहरुलाई काम गर्न भोली भन्न , नेताले आश्वासन र भाषण गर्न, छोरा छोरीलाई फेशन देखाउन, र आजको सभ्यतामा श्रद्धा प्रेम नभए पनि नमस्ते भन्ने साह्रै सस्तो भएको कुरा व्यक्त गर्दछन् । यहाँ सामाजिक प्रचलन र व्यवहार प्रति व्यङ्ग्य गरिएको छ ।

‘प्रेमिका स्तोत्र’ - ११ पंक्तिमा संरचित यस छोटो कवितामा कविले संस्कृति भाषामा देवदेवीका स्तुतिगान गर्ने क्रममा रचना गरिएका स्तोत्रहरुको समानतामा प्रेमिकालाई खुशी पार्न यो स्तोत्र तयार पारिएको देखिन्छ । आज भोलिका प्रेमिकाहरुको गुणगान र स्वभावको वर्णन गर्दै तीखो व्यङ्ग्य प्रहार गरेको कुरा यी पंक्तिहरुले प्रष्ट पार्दछन् ।

आधुनिक प्रेमीका नारी विचित्र औतारिणी
 गुण्डा बाहन संयुक्ता प्रेम दानं करोतुमे ।
 प्रथम क्रिम पाउडर खल पत्रे मुखुण्डे नाम
 द्वितीय कालिका केशं च भुवनेश्वरी ।

‘हुन्छ सौन्दर्य अल्झेको’ - आफ्नी श्रीमतीले सधैं केश कोरेर रातो रिविन लगाएर अनि सिउँदोमा अविरको होली खेलेर सौन्दर्य बटुल्छे र त्यही सिउँदोमा म अल्झेको हुन्छु भन्ने भाव यस गद्यात्मक कवितामा व्यक्त गरेको छ । पूर्वीय धर्म, परम्परामा निहित यस कवितामा कविले आदर्शात्मकता भल्काउँदै वस्तुस्थितिको प्रतिपादन गरेका छन् ।

‘निवेदन’ - आजभोलि देखिएको जागिर खानको लागि मान्छेले गर्ने अनुरोध र विन्ति वा निवेदनमा व्यङ्ग्य गरिएको छ । जागिर खान सोर्सफोर्स लाउनु पर्ने आफन्तलाई घुस खुवाउनु पर्ने, जस्ता सामाजिक विकृतिमाथि तीखो वयङ्ग्यको भटारो यस कवितामा कविले कसेका छन् ।

जस्तै:

जागिर पाउँ भनि विनम्र अनुरोध गर्दछु
अन्हाए खटाएको काम हनुमानले जस्तै गर्नेछु
सोर्सफोर्सको लागि भनिसकेको छु
नमस्ते गर्नु पर्नेलाई नमस्ते गरि सकेको छु ।

जागिर पाउनको लागि नेपालीहरूले गर्दै गरेको वा मान्छेले गर्ने क्रियकलापको वारेमा व्यङ्ग्यतात्मक रूपले निवेदन कवितामा सिकाइएको छ ।

कवि रनबहादुर कार्कीको मेरो कोट कविता सङ्ग्रह उनको साहित्यिक कृति मध्येको महत्वपूर्ण र एक मात्र यस कृति भित्र समाविष्ट लामा छोटा ४७ कविताहरूको अध्ययन गरी सारसंक्षेप आवश्यक उदाहरणसहित यहाँ महत्वपूर्ण कवितामा अन्तर्भाव, वस्तु, प्रतीक र विम्वहरूको उपस्थापन गरी रस परिपाक समेतका आधारमा विश्लेषण गरी मूल्याङ्कन गर्ने जमर्को गरियो ।

४.३ ‘इलामलाई पछाडि फर्केर हेर्दा’ कृतिको अध्ययन र विश्लेषण-

रनबहादुर कार्कीका साहित्येतर कृतिहरू मध्ये सर्वप्रथम प्रकाशित ‘इलामलाई पछाडि फर्केर हेर्दा’ (२०४५) एउटा खोज अनुसन्धानमूलक कृति हो । यसमा कार्कीले इलाम जिल्लाको हरेक कोणबाट खोजमूलक समग्र अध्ययन गरेका छन् । उनले इलामलाई सबै पक्षहरूबाट विहड्म दृष्टिले निहालेका छन् । रनबहादुर कार्कीले ‘इलामलाई पछाडि फर्केर हेर्दा’ कृतिको प्रकाशन गराएर इलामका वारेमा जान्न उत्सुक व्यक्तिहरूलाई सूचना प्रवाह गरेका छन् । उनले धेरै प्रयास र खोज अनुसन्धान गरेर यो पुस्तकको रचना गरेका थिए । समग्रमा भन्दा १६२ पृष्ठमा संरचित इलामलाई पछाडि फर्केर हेर्दा एउटा खोज अनुसन्धानमूलक कृति हो ।

४.३.१ ‘इलामलाई पछाडि फर्केर हेर्दा’ कृतिमा सङ्कलित समग्र शीर्षकहरूको अध्ययन

‘इलाम सामान्य दृष्टिकोणमा’ - यस शीर्षकमा रहेर रनबहादुर कार्कीले इलामलाई चिनाउने काम गरेका छन् । इलाम जिल्ला समुद्रबाट ६०० मिटर देखि ३७०० मिटर सम्मको उचाईमा रहेको छ । इलाम २६.४० देखि २७.८ सम्म उत्तरी अक्षांशमा र ८७.४० देखि ८८.१० सम्म भूमध्य रेखाको पूर्वी देशान्तरमा पर्दछ । इलामको उत्तरमा पाँचथर पश्चिममा मोरङ्ग, दक्षिणमा भ्पापा र पूर्वमा भारतको दार्जीलिङ्ग जिल्ला पर्दछ । यस जिल्लाको कुल क्षेत्रफल ९९.४१४ हेक्टर अथवा १७०३ वर्गमील क्षेत्रफल भएको भण्डै चारकुने आकारको छ ।

इलाम जिल्लामा राई, लिम्बू, क्षेत्री बाहुन, नेवार, मगर गुरुङ्ग, सुनुवार, शेर्पा, याक्खा, कागते लेप्चा, भुजेल, थामी, कामी, दमाई साकी आदिको बसोबास रहेको छ । यहाँका जातजातिहरूले आ-आफ्नै किसिमका भाषाभाषिकाहरूको प्रयोग गर्दछन् । यहा विभिन्न धर्म मान्ने मानिसहरू भेटिए पनि मुख्य दुई धर्मका अनुयायीहरू छन् । हिन्दू धर्मावलम्बी तथा बुद्धमार्गी जिल्लाका विभिन्न ठाउँहरूमा दुवै धर्मका मन्दिर र गुम्बाहरू पाइन्छन् । हिन्दू देवालयहरूमा नारायण स्थान, सिंहवाहिनी भगवती, पंचकन्यादेवी, गजुमुखी, शंकरदेवी, कृष्ण मन्दिर, सतासी धाम, माईपोखरी, शिव मन्दिर आदि उल्लेखनीय छन् ।

यहाँका गुम्बाहरूमा भने भञ्ज्याङ्गको चित्रे गुम्बा, फिक्कलको गुम्बा, बौद्ध धामको गुम्बा, साब्जुङ्गको साड्बा छिरिङ गुम्बा, मेग्मा जमुना आदि ठाउँमा रहेका बौद्धगुम्बाहरू मुख्य हुन् ।

इलाम जिल्लामा मुख्य गरेर घोरेटोबाटो, मोटरबाटो रहेका छन् भने यहाको माटोमा धान,मकै, गहुँ, जौ, कोदो, फापर, तोरी कालोदाल, आलु राम्ररी उब्जन्छ भने चिया, अलैची र अम्लिसो यो जिल्लाको प्राकृतिक विशेषताको एउटा उपज हो । यसरी रनबहादुर कार्कीले सामान्य दृष्टिमा इलाम जिल्लालाई परिचित गराएका छन् ।

‘प्राकृतिक उपहार’ - रनबहादुर कार्कीले इलामका प्राकृतिक सम्पदाहरूको उल्लेख ‘प्राकृतिक उपहार’ शीर्षक अन्तर्गत गरेका छन् जुन निम्न शीर्षकहरूमा उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

सन्दकपुर - इलाम जिल्लाको सबैभन्दा अग्लो डाँडा सन्दकपुर हो । यो उत्तरतिर भारतीय सीमानामा पर्छ, यसको उचाई १२०७२ फिट छ । छिन्टापु यो इलामको दोस्रो अग्लो डाँडा हो ११ हजार फिट अग्लो छ । यहाबाट विभिन्न ठाउँहरू हेर्न सकिन्छ ।

श्रीअन्तु - इलाम जिल्लाको पूर्वी सीमानामा रहेको यो डाँडा ५,४०० फिट अग्लो छ । यहाबाट सूर्योदय भएको देख्न सकिन्छ ।

चुलाचुली - चुलाचुली इलामको दक्षिण तर्फ पर्दछ । यो श्रृङ्खला हजारौं हजार टाकुरै टाकुराका रूपमा रहेकोछ । यहाँ विभिन्न किसिमका पुरातात्विक बस्तुहरू पाउन सकिन्छ । यो ठाउ प्राकृतिक विविधताले गर्दा रमणीय देखिन्छ ।

सिद्धिथुम्का - इलाम जिल्लाका मुख्य पहाडहरू मध्ये सिद्धिथुम्का पनि एक हो । यहाँबाट सूर्योदय र सूर्यास्त भएको मनमोहक दृश्य हेर्न सकिन्छ । यो डाँडाको उचाई सात हजार फिट छ ।

भरना - इलाम जिल्लाका तीन उल्लेखनीय भर्नाहरू छन् । माईमभुवाको टोङ्के भर्ना सबै भन्दा अग्लो छ । यो २८० फीट मीथ बाट खसेको छ । यस्तै सोयाङ खोलाको भरना, गोदक जौवारी असले खोलाको भरना, साँखेजुङ चैते महभीरको भरना र माईपोखरी छाँगाको भरना पनि उल्लेखनीय रहेका छन् भन्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

माईपोखरी - इलाम जिल्लाको सबैभन्दा ठूलो पोखरी हो माईपोखरी । यसमा नौ कुना छन् पोखरीको माझमा बाक्लो भ्याउ जमेको छ । पोखरीमा राता सेता छिरविरे रंगीचंगी माछाहरू प्रशस्त छन् । (कार्कीले बाक्लो भ्याउ जमेको उल्लेख गरे पनि हाल माइपोखरी विकास समितिले केही सफा गरेको छ ।- शोधकर्ता) यसैगरी इलाम जिल्लामा माबुको कालपोखरी, जितपुरको भ्याउ पोखरी, जमुना, अन्तु, लक्ष्मीपुरका गा.वि.स. मा रहेका पोखरीहरू पनि उल्लेखनीय छन् ।

नदी प्रणाली: इलाम जिल्लामा मुख्य चार नदीहरू छन् जस मध्ये सबैभन्दा ठूलो नदी माई हो भने अरु नदीहरूमा जोगमाई, पुवामाई, देउमाई हुन् । चार नदीहरू वा चार खोलाहरू यस जिल्लामा भएकाले यसलाई चारखोला पनि भनिन्छ ।

बन सम्पदा :- इलाम जिल्ला समुद्र सतहदेखि १२,००० फिट सम्मको उचाईमा उठेको कारणले यहाँ विभिन्न किसिमको प्राकृतिक वन सम्पदा रहेको पाइन्छ । यहाँका जंगलमा दक्षिणी भागमा साल, सीसौ, खयर, टूनीदार, सिमल, चिलाउने, मौवा, पानीसाज, पाखासाज, आदि बोटविरुवा रहेका छन् भने पहाडी भागमा दियालो, चाँप, गुराँस, गोब्रेसल्ला, चुथ्रो, पिपली, काफल, सहुर, कटुस, उत्तिसका साथै विभिन्न किसिमका जडिवुटी चिराइतो, मजिटो, बोभो पनि पाइन्छ ।

यस्ता जंगलहरूमा विभिन्न किसिमका जनवारहरू बसोवास गर्छन् । जस्तै - दक्षिणी होचो भागको जंगलमा बाघ, भालु, बनेल, अर्ना, मिथुनगाई, बनैया हात्ती, चितुवा, रातो जरायो, मृग, चित्तल, दुम्सी, बाँदर, अजिङ्गर, स्याल, वनविरालो, मलसाँप्रो, दुम्सी, मयूर, कालिज, वन कुखुरा, धनेश, तित्रा, मैना, सुगा, कोइली आदि जीवजनावर बस्छन् भने लेकाली जंगलहरूमा बाघ, भालु, चितुवा, वनकुकुर, घोरल, भारल मृग, स्याल फ्याउरो निगालो चितुवा आदि जन्तुहरू पाइन्छन् भने पंक्षीहरूमा मुनाल, कालीज, वन कुखुरा, सिमकुखुरा, तामे ढुकुर, भ्याकुरा, फिस्टा आदि बस्छन् । यहाँ हात्तीको चर्चा लेखकले गरे पनि यदाकदा चर्दै आउने क्रममा इलामको दक्षिणी भेगमा हात्ती अहिले पनि यो पहाडी जिल्ला भएकाले यहाँ हात्तीको अवस्थिति भने पाईदैन ।

खनिज सम्पदा :- इलाम जिल्ला खनिज सम्पदाले धनी भएको कुरा उल्लेखनीय छ । यहाँ सिद्धिखोलामा तामा खानी, धुसेनीको बारुडमा, चिसापानीको, लोदियामा, कोल्बुडमा चुन खानी साथै विरिड खोलाको किनारामा अभ्रख लामीडाँडा र खाम्वाडमा फलाम खानी, राँगापानीमा कोइला खानी अनि नामसालिङ्ग र एकतप्पामा बहुमूल्य पत्थर पाइएको कुरा कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

हावापानी :- इलाम जिल्लाको भौगोलिक बनावट नै विविधतापूर्ण भएकाले यहाँको हावापानीमा पनि फरक पर्दछ, पहाडी भाग तर्फ समशितोष्ण र बँसी भागमा प्राय जिल्लाको दक्षिणी भाग तर्फ उष्ण मनसुनी हावापानी रहेको छ भन्ने कुरा कार्कीले उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

कृषि :- इलाम जिल्लाको कुल क्षेत्रफल ९९,४१४ हेक्टर मध्ये खेतीयोग्य जमिन जम्मा ५७,१०९ हेक्टर छ । जसमध्ये तत्कालीन समयमा ११,१३६ हेक्टर ग्रामीण सिंचाईसुविधा उपलब्ध छ भनेर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

पशुपालन :- इलाम जिल्लाका निवासीहरूले तत्कालीन समयमा गाई, भैसीं, बाखा, सुँगुर भेडा, घोडा र पंक्षीमा हाँस कुखुरा, परेवा आदि पाल्थे । यहाका कृषकहरूलाई उन्नत जातका कुखुरा राँगो गोरु बाखा माछाका भुराहरू पनि वितरण गरिन्थ्यो । यस किसिमको पशुपालन खासगरी इलाम नगर पालिका पंचकन्या फिक्कल, श्रीअन्तु, पशुपतिनगर, कन्याम, जितपुर, सोयाक, सिद्धिथुम्का, मंगलबारे, साडरुम्बा आदि गा.वि.स. क्षेत्रहरूमा प्रचलित रहेको कुरा कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

त्यसैगरी इलामबाट दैनिक चार हजारलिटर दुध प्रत्यक्ष रुपमा बाहिर जानेकुरा र इलाम जिल्लामा एउटा पशुचिकित्सालय पनि भएको यसको स्थापना २०१९ सालमा भएको हो । यस चिकित्सालयमा पशुहरूका विभिन्न रोगहरूको सफल उपचार गराउदै आएको कुरा कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

फलफूल खेती र नगदे बाली - इलाम जिल्ला फलफूल खेती र नगदे बालीका दृष्टिकोणले पनि सफल भएको कुरा बताउँदै यहाँ मौसम अनुसार मुख्यतः सुन्तला, नास्पाती, अम्बा, केरा, कालोउखुका साथै आँप, लिची, कटहर, आरु, आरुचा, अनारस, दारिम, विमिरो आदि पाइन्छ। यसका साथै नगदे बालीहरुमा आलु, अलैंची, अदुवा मटरकोसाको खेती, अम्लिसो रहेको र यसले इलाम जिल्लाका जनताको आर्थिक भारमा ठूलो सघाऊ पुऱ्याएको कुरा उल्लेख गरेका छन्।

तरकारी खेती - तरकारी खेतीका लागि पनि इलाम जिल्ला प्रसिद्ध रहेको छ। यहाँ मौसम अनुसार फूलकोपी, बन्दकोपी, सलगम, गाजर, सिमी, मूला, प्याज, चम्सुर, लसुन, खोर्सानी, गोलभेंडा, धिरौला, लौका, इस्कूस आदि प्रशस्त उब्जाउ हुने कुराको उल्लेख गरेको पाइन्छ। यसरी हरेक क्षेत्रबाट इलाम जिल्लालाई चिनाउने काम गरेका छन् रनबहादुर कार्कीले।

अलैंची खेतीको विकास : रनबहादुर कार्कीले इलाम जिल्ला अलैंची उत्पादनका दृष्टिले प्रमुख रहेको उल्लेख गरेका छन्। अलैंची खेती नयाँ बजार जोगमाई, प्याङ, माबु, पुवामभुवा, जमुना, माईमभुवा, माईपोखरी, सुम्बेक, साँखेजुङ्ग, समालबुङ्ग, श्रीअन्तु, फिक्कल, पञ्चकन्या गा.वि.स. क्षेत्रहरुमा बढी मात्रामा खेती गरेको पाइन्छ। यसको प्रथम खेती वि.स. १९८४ सालमा सिक्किमबाट विरुवा ल्याई नयाँ बजार गा.वि.स. को संखाबुङ्गबाट सुरु भएको कुरा उल्लेख गरिएको छ।

तत्कालीन समयमा खेती भईरहेको जमिन १४,८२,०१,१३३ र खेती योग्य भूमि ६८०१६२.२ छ। उत्पादित अलैंचीले उचित मूल्य नपाएको कुरा उल्लेख गरिएको छ। साथै अलैंची खेतीको रोग र उपचार सम्बन्धी सुविधा पनि कम भएको कुरा उल्लेख छ। विदेशी मुद्रा आर्जन गर्नमा यो नगदे बालीको रूपमा प्रथम रहेको छ, तर यसले वैज्ञानिक ढंगबाट सुकाउने र जगेडा गर्ने तरिका भने आजसम्म अपनाइएको छैन र पुरानै भट्टीमा आगो बालेर सुकाइन्छ भन्ने कुरा रनबहादुर कार्कीले गरेका छन्। यसरी इलाम जिल्लाको मुख्य नगदेबाली अलैंचीको विकासको लागि सरकारी तवरबाट सहयोग हुनुपर्ने कार्कीको राय छ।

‘चिया खेती’ - नेपाल अधिराज्य भरमा पहिलो पटक वि.स. १९२० सालमा इलाम जिल्लामा चिया खेती शुरु भएको कुरा बताउँछन् रनबहादुर कार्की। त्यसपछि सोक्तिम, लोदिया र विजयपुरको भालढुङ्गा जस्ता ठाँउमा चिया खेती शुरु गरियो। इलाममा दुई किसिमका चियाका विरुवाहरु लगाइएको र हाल आएर इलाम जिल्लामा ठूलो लगानीबाट चियाको विरुवाहरु रोपण भैरहेको जानकारी कार्कीले गराएका छन्।

‘इलाम चिया कमान’ - इलाम जिल्लाको सदरमुकाममा सधैं हराभरा भएर रहेको यो चियाबारीको तत्कालीन क्षेत्रफल १३५ एकड भएको कुरा लेख्छन् रनबहादुर कार्की। जसमध्ये १२० एकडमा चियाका विरुवाहरुले भरिएको र त्यहाँ ८५ प्रतिशत चियाका विरुवाहरु पुराना छन् र अरु नयाँ छन् भन्ने कुरा यस पुस्तकमा उल्लेख छ। यहाँको चिया वासना युक्त हुने र विश्वका विभिन्न मुलुकहरु सम्म निकासी हुने गरेको छ र यसले किसानको आर्थिक स्तर समेत उठेको कुरा यहाँ कार्कीले व्यक्त गरेका छन्।

‘सोक्तिम चिया कमान’ :- इलाम जिल्लाको दक्षिणी भेकमा रहेको सोक्तिम चिया कमानको स्थापना इलाम चिया कमान भन्दा दुई वर्ष पछि शुरु गरिएको र यसको क्षेत्रफल २४० एकड मध्ये १८० एकडमा चियाका बुट्टाहरुले ढाकिएको कुरा गछ्छन् रनबहादुर कार्की। आर्थिक वर्ष ०४३/०४४ मा भौतिक उत्पादन ८० हजार के.जी. राखिएको र सो आर्थिक वर्षमा ९४.११ प्रतिशत प्रगति रहेको थियो। यस कमानमा करिब १९० जना मजदूरहरुले रोजगारी पाइराखेको कुरा यहाँ चर्चा गरिएको छ।

‘कन्याम चिया कमान’ :- इलाम जिल्लाको पूर्वी भागमा रहेको कन्याम चिया कमानको क्षेत्रफल ५३० एकड रहेको र यस मध्ये ४६० एकडमा चियाका विरुवाहरु लगाइएका छन् । २०२८ पौष २१ गते ? श्री ५ युवाराजधिराज वीरेन्द्र र श्री ५ युवराज्ञी ऐश्वर्य राज्यलक्ष्मी शाहबाट चिया रोपणको समुदघाटन गरी आर्थिक वर्ष २०३५/०३६ सालमा पूरा भएको यस चिया कमानमा ४५० मजदुरहरु कार्यरत भएको उल्लेख गरिएको छ । यहाँ नेपाल तथा संयुक्त अधिराज्य सरकारको सहयोगबाट १ करोड २२ लाख १५ हजार ५ सय ६ रुपैयाँको लागतमा एक आधुनिक प्रसोधन कारखानाको निर्माण भएको कुरा उल्लेख छ ।

‘केही विकासका शाखा कार्यालयहरु’ - यातायात रनबहादुर कार्कीले तत्कालीन समयमा इलाम जिल्लामा रहेका बाटा र पुलहरुको बारेमा जानकारी गराएका छन् । इलाम जिल्लामा मुख्य गरेर घोरेटो, गोरेटो र मोटरबाटोमा मेचीराजमार्ग रहेको छ अनि विभिन्न गा.वि.स. हरुमा मोटरबाटोहरु निर्माणाधीन रहेको कुरा पनि उल्लेख गरेका छन् । त्यसैगरी इलाम जिल्लामा विभिन्न खोलाहरुका २१ वटा पुलहरु बनिसकेका र त्यसमा चारवटा मोटर चलन सक्नेबाटाहरु बनेको कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

संचार - त्यो समयमा इलाममा एक जिल्ला हुलाक अनि पशुपतिनगर, फिक्कल, आइतबारे, जमुना, मंगलबारे, रवि, चिसापानी, पंचमीमा छोटी हुलाक सेवाका साथै २० वटा अतिरिक्त हुलाक रहेको कुरा रनबहादुर कार्कीले अवगत गराएका छन् । इलाम सदरमुकाममा नेपाल दूरसंचारको आकाशवाणी केन्द्रको साथै टेलिफोन सेवाको लागि टावर र कार्यालय भवन निर्माणाधीन रहेको उल्लेख गरेका छन् जुन आजभोलि चालु अवस्थामा रहेको छ ।

स्वास्थ्य :- इलाम जिल्लामा तत्कालीन समयमा १५ शैयाको एक सरकारी अस्पतालका साथै ८ शैयाको एउटा प्रसुतिगृह निर्माण गरिएको र जिल्लाका विभिन्न ठाँउहरुमा गरि ८ वटा स्वास्थ्य चौकी र आइतबारेमा अञ्चल आयुर्वेद औषधालय अनि मंगलबारेमा आयुर्वेद औषधालय भएको कुरा रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् । हाल भने प्रति गा.वि.स.मा नै स्वास्थ्य केन्द्र स्थापित भई सकेका छन् । (शोधकर्ता)

‘घरेलु उद्योग’ - इलाममा तत्कालीन समयमा दर्ता भएका घरेलु उद्योगहरुको संख्या हाल लगभग दुई हजारको हाराहारीमा भए पनि त्यतिखेर १९६ र त्यस मध्ये १४६ बन्द भई ५० उद्योग मात्र चालु अवस्थामा भएका यी घरेलु उद्योगहरुमा राडी, गलैचा, टोपी, स्वीटर बुन्ने जस्ता कार्य गरिन्छन् । यहाँ डोको, डालो, नाम्लो, मान्द्रो, दाम्लो, थुन्से आदि बुनेर विक्री गर्ने चलन पनि तत्कालीन अवस्थामा चालू रहेको छ । यसरी इलाम जिल्लामा केही मात्रामा घरेलु उद्योग पनि भएको पाइन्छ ।

साभा सहकारी - इलाम जिल्लामा तत्कालीन समयमा एक साभा संघ र आठ साभा संस्थाहरुले ३६ गा.वि.स.हरुमा आफ्नो कार्य क्षेत्र बनाएको र कामगरेको कुरा व्यक्त गरेका छन् । तर हाल त्यसको संख्या अत्यधिक बढेर गएको छ ।

‘इलामको हाट बजार र मेलाहरु’ इलाम जिल्लामा हप्ताका सातैवार हाट लाग्छ । यहाँ आइतवार र विहवार इलाम सदरमुकाममा लाग्छ भने अरुवार जिल्लाका विभिन्न ठाउहरुमा हाटलाग्ने कुरा रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

इलाम बजार- सधैं हराभरा देखिने इलाम बजारमा हप्ताको दुई पटक बजार लाग्छ । यो बजारमा अन्न, फलफूल, सागसब्जी, लुगाफाटा, भाडाकुडा, खसी, बाखा, कुखुरा आदिको विक्री हुनेगर्छ । यो बजार ठूलो टुडिखेलबाट सुरु भएर नारायण स्थान मन्दिर सम्म पुगेको छ । यहाँ विभिन्न सरकारी भवनहरु जिल्ला प्रहरी

कार्यालय, जिल्ला वन कार्यालय, नेपाल बैंक लिमिटेड, बाल मन्दिर, आकाशवाणी भवन, मालपोत कार्यालय, कर कार्यालय, रेडक्रस भवन आदि जस्ता भवनहरू छन् र यी भवनहरूले इलाम बजारको सुन्दरता बढाएको कुरा उल्लेख छ ।

इलामको विद्युतीकरण- तत्कालीन समयमा इलाम सदरमुकाममा जेनेरेटरबाट विद्युत प्रसारण गरिने र पुरानो जेनेरेटरबाट मात्र काम दिन नसके पछि २०० कि.वा. क्षमताको नयाँ जेनेरेटर जडान गरिएको र यसले २५७ जना ग्राहकहरूलाई मात्र सुविधा पुऱ्याएको बताउछन् रनबहादुर कार्की । यसै गरी त्यस समयमा गोर्खे र पशुपतिनगरमा पनि विद्युत सेवा पुगेको उल्लेख कार्कीले गरेको पाइन्छ । (तर आज पुवाखोला, जलविद्युत आयोजना र कुलेखानीको समेततार जोडिएकाले माथि उल्लेखित जेनेरेटरहरू इतिहास मात्र भएका छन् । (शोधकर्ता)

‘शिक्षा तथा शैक्षिक समस्या’:- इलाम जिल्ला शिक्षाको विकासको लागि एक महत्वपूर्ण जिल्ला भएको र तत्कालीन समयमा यस जिल्लामा लगभग ४५० शिक्षक अस्थायी रूपमा कार्यरत रहेको कुराको उल्लेख गर्दै यस जिल्लामा पनि विभिन्न शैक्षिक समस्याहरू रहेको कार्कीले देखाएका छन् ।

ग्राम विकास केन्द्र:- वि.स. २०११ साल कार्तिक महिनामा रनबहादुर कार्की र उनका साथीहरू ग्राम विकास कार्यकर्ता हुने ६ महिना तालिम लिन काठमाण्डौ गएको र तालिम लिएर फर्के पछि गाउँ गाउँमा गएर सब्जी खेती सम्बन्धी नयाँ तरिका सिकाएको अनि पशुपालन र पशुउपचारमा पनि सेवा पुऱ्याएको कुरा कार्कीले जानकारी गराएका छन् ।

‘जनजीवन’- यस शीर्षकमा रहेर रनबहादुर कार्कीले इलाम जिल्लामा बसोबास गर्ने सम्पूर्ण जनजातिको बारेमा उल्लेख गरेका छन् । इलाममा बाहुन, क्षेत्री, लिम्बू, राई, सुनुवार, मगर, गुरुङ्ग, तामाङ्ग, नेवार, कामी, दमाई, सार्की आदि जातजातिको बसोबास भएको उल्लेख गरेका छन् । यहाँ बस्ने मानिसहरूले आफ्नै किसिमको धर्म संस्कृति मनाउने र त्यसमा सबैको धार्मिक सहिष्णुता रहेको देखाएर । यहाँका मानिसहरूले साधारणतया दौरा सुरुवाल, कमेज सुरुवाल, कोट इष्टकोट, टोपी पुरुष जातिले लगाउछन् भने महिला जातिले गुन्यू चोली, पटुकी, मजेत्रो, अन्य गहनाहरूमा फुली, मुन्द्रि , बुलाकी आदि । यसरी इलाम जिल्लाको जनजीवन विविधतापूर्ण रहेको जनाएका छन् ।

इलामको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि:- यस शीर्षकमा रहेर रनबहादुर कार्कीले इलाममा मुख्य गरेर लिम्बूजाति र लेप्चाजातिहरूको बसोबास रहेको कुरा बताएका छन् । इलाममा लिम्बूजातिको शासन रहेको ऐतिहासिक परम्पराको उल्लेख गर्दै इलाम जिल्लाको नाम लिम्बू भाषाबाट रहेको र यसको अर्थ घुमाउरो बाटो भन्ने अर्थ्याइएको छ । लाप्चाहरूले भने इलामको अर्थ पुत्काको महपाइने ठाउँ भन्ने अर्थ लगाएको छ त्यसबारे कार्कीले उल्लेख गरेको पाइँदैन ।

‘२००७ साल इलामको एक परिचय’: यस शीर्षकमा रहेर रनबहादुर कार्कीले २००६ सालमा इलाममा प्रजानन्त्र ल्याउनका लागि जनताले गरेका संघर्षहरूको बयान गर्नुका साथै लिम्बूहरूले बाहुन जातिलाई गरेका कुव्यवहारहरूको उल्लेख गरेका छन् । त्यस समयमा धेरै जनताको डर त्रासका कारण र विभिन्न घटनाहरू घटेर मृत्यु भएको कुरा उल्लेख गरेका छन् । २००७ को क्रान्तिसफल भएपछि त्यतिखेर यस पूर्वाञ्चल क्षेत्रका अग्रणी कार्यकर्ताहरूले एउटा क्षेत्रीय सरकारको गठन गरेका थिए । त्यस गठित सरकारमा रहेका व्यक्तिहरूको नाम र पद यस प्रकार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

- श्री भैरवप्रसाद आचार्य (पूर्वाञ्चल गर्भनर)
 श्री गोविन्दप्रसाद सिंह (पूर्वाञ्चल स्वास्थ्य मन्त्री)
 श्री महानन्द सापकोटा (पूर्वाञ्चल शिक्षा मन्त्री)
 श्री धर्मप्रसाद ढकाल (पूर्वाञ्चल अर्थ मन्त्री)
 श्री देवीप्रसाद उप्रेती (पूर्वाञ्चल न्याय मन्त्री)
 श्री मानबहादुर (पूर्वाञ्चल वन मन्त्री)
 श्री वि.वि. चेम्जोड (पूर्वाञ्चल जि. ओ.सी.)
 श्री विक्रम लामा (जिल्ला एशिष्टेन्ट जि.ओ.सी.)
 श्री नरेन्द्रनाथ बाँस्तोला (पूर्वाञ्चल यातायात मन्त्री तथा इलाम जिल्लाको सिभिल एडमिनिष्ट्रेटर)
 श्री फत्ये बहादुर बुढाथोकी (पूर्वाञ्चल आई.जी.पी.)
 श्री चन्द्रप्रसाद ढकाल (न्यायाधीश)
 श्री गणेशदास श्रेष्ठ (इलाम मालको हाकिम) आदि थिए

यसरी यहाँका जनताले धेरै दुःख गरेर २००७ सालमा प्रजातन्त्र लयाएको कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

‘आम निर्वाचन’ (२०१५ साल) :- नेपालको पहिलो आम निर्वाचन २०१५ साल फाल्गुण ७ गते देखि शुरु भएर अन्तिम परिणाम विवरण २०१६ साल बैशाख २८ गते प्रकाशित भएको थियो । यो मध्येपूर्व २९ नं.क्षेत्रमा २०१५ साल चैत्र २ गते आइतबारको दिन महानिर्वाचन भएको थियो । निर्वाचन क्षेत्र नं. २९ इलाम मध्य पूर्वको परिणाम यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ ।

नाम थर	ठेगाना	पार्टी	प्राप्त मत संख्या
सर्व श्री कृष्णबहादुर भट्टराई	साखेजुङ्ग	ने.का.	८,१७०
भगवान गिरी	गोलाखर्क	ने.रा.गो.प.	५,३०८
धर्म प्रसाद ढकाल	नामसालिङ्ग	स्वतन्त्र	२,४१३
रामप्रसाद श्रेष्ठ	फिक्कल	स्वतन्त्र	१,३८२
ज्ञानीराम भट्टराई	साँखेजुङ्ग	ने.क.पा	१,१६४
निर्मलकुमार शर्मा	आईतबारे	ने.प्र.महासभा	९,७९

निर्वाचन क्षेत्र नं. २८ इलाम पश्चिम पाँचथर निबुखोला दक्षिण पूर्वका आम निर्वाचनको परिणाम निम्न प्रकार भएको उल्लेख गरेका छन् ।

नाम थर	ठेगाना	पार्टी	प्राप्त मत संख्या
सर्व श्री गणेश प्रसाद उपाध्याय	आडसराड	मेलबोटे ने.का.	६,७१०
बप्तबहादुर लिम्बू	कूरुम्बा पाँचथर	ने.र.गो.प.	२,९४४
नरेन्द्र कुमार प्रधान वि.ए.	पाँचथर	स्वतन्त्र	२,९२८
पदम बहादुर लिम्बू	नाडरुङ्ग इलाम	स्वतन्त्र	८३३

इमानसिंह चेम्जोड	पाँचथर	ने.प्र.म.	७३५
लक्ष्मण बस्नेत	साखेजुड इलाम	स्वतन्त्र	५२६

इलाम नगर पालिका र नगर पंचायत:

यस शीर्षकमा रहेर रनबहादुर कार्कीले इलाम नगरपालिका पहिला सानो भएको र पछाडि यसको क्षेत्रफल बढाउदै लगेको अनि बजार पनि सानो भएको र पछाडि बढेको कुरा उल्लेख गरेका छन् । यस नगरपालिकाको संरक्षण गर्न निम्न व्यक्तिहरु भएको एउटा समिति भएको कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

पद	नाम थर	माध्यम
सर्व श्री चियर म्यान	पदमबहादुर देवान	निर्वाचन
भाइस चियर म्यान	नन्दप्रसाद सिवाकोटी	निर्वाचन
कमिस्नर	श्रीमती सरस्वती राई	निर्वाचन
कमिस्नर	युगबहादुर कोइराला	निर्वाचन
कमिस्नर	मदनकृष्ण प्रसाई	निर्वाचन
कमिस्नर	निरञ्जन लाल अग्रवाल	निर्वाचन
कमिस्नर	तुलसी भक्त राज	निर्विरोध
कमिस्नर	कमल बहादुर शिवा	मनोनयन

देशमा पंचायती व्यवस्था लागू भएपछि पहिलाको नगर पालिका नगर पंचायतमा परिणत भयो र निम्न व्यक्तिहरु भएको नगर पंचायत गठन भएको थियो । यसमा मिति, प्रक्रिया, प्रमुख अतिथि आदिको उल्लेख भएको पाइदैन ।

नाम थर	पद	ठेगाना
सर्व श्री नन्दप्रसाद शिवाकोटी	प्रधान पञ्च,	इ.न.पा.-३
नरेन्द्र बहादुर बुढाथोकी	उपप्रधान पञ्च,	
पूर्णलाल श्रेष्ठ	सदस्य वार्ड नं.१,	नवीन चौक,
बाबुलाल चिपालु	सदस्य वार्ड नं.२,	प्रकाशपथ,
टेक बहादुर विष्ट	सदस्य वार्ड नं.४,	गोलाखर्क,
धनेन्द्रबहादुर चौहान	सदस्य वार्ड नं.५,	पुवाजुङ्ग, गोलाखर्क
टंक नाथ वास्तोला	सदस्य वार्ड नं.६,	तिल्केनी
सोमनाथ वास्तोला	सदस्य वार्ड नं.७,	गडीगाउँ
त्रिलोचन कडेल	सदस्य वार्ड नं.९,	गडीगाउँ
सचिव	जि.प.का	इलाम
मेडिकल अधिकृत	इलाम	अस्पताल

२०१९ सालबाट यस इलाम नगर पंचायतमा प्रधान पञ्च भएर आउने व्यक्तिहरु

नाम थर	साल
सर्व श्री नन्दप्रसाद सिवाकोटी	२०२१

नरेन्द्र बहादुर बुढाथोकी	२०२३
धनेन्द्र बहादुर चौहान	२०२६
पूर्णलाल श्रेष्ठ	२०२८
नन्दप्रसाद सिवाकोटी	२०३०
डिग बहादुर कोइराला	२०३३
बेनुपराज प्रसाई	२०३९
हिमालय कर्मचार्य	२०४३

‘पंचायती व्यवस्था’:- २०१७ साल पौष २२ गते बहुदलीय राजनैतिक पार्टी अवैध घोषित भएपछि श्री ५ महाराज धिराज महेन्द्र वीरविक्रम शाहदेबवाट पंचायती व्यवस्था लागू गरिएको थियो । इलामको प्रथम जिल्ला पंचायत सभापति , उपसभापति र सदस्यहरुको साथै चुनावमा उठ्नु भएका उम्मेदवारहरुले पाएको मतसंख्या र नाम थर निम्न बमोजिम उल्लेख गरिएको पाइन्छ ।

नाम थर (सभापति उम्मेदवार)	गा.प.	प्राप्त मत संख्या
सर्व श्री खम्भासिंह बस्नेत	साखेजुङ्ग	२२
टंक नाथ बाँस्तोला	नगर पंचायत	१२
देवदास राई	बौद्धधाम	११
प्रतिशत नपुगेकोले उसै मितिमा पुनः चुनाव भएको र परिणाम यस प्रकार निस्केको उल्लेख गरेका छन्		
खम्बासिंह बस्नेत ३३	टंकनाथ बास्तोला १४	

यसरी नै उसै मितिमा जिल्ला पंचायत उपसभापतिको चुनावमा इलाम बजारको पूर्णलाल श्रेष्ठ निर्विरोध चुनिएका थिए ।

जिल्ला पंचायत सदस्यहरुको चुनावमा उम्मेदवारहरुले निम्न बमोजिम मत प्राप्त गरेको उल्लेख गरिएको छ ।

उम्मेदवार	गा.प.	प्राप्त मत संख्या
सर्व श्री नरेन्द्रनाथ वास्तोला	लक्ष्मीपुर	३१ (विजयी)
रामप्रसाद दुलाल	बरबोटे(हाल माईपोखरी)	३० (विजयी)
पहलमान बुढाथाकी	नाडरुङ	२७ (विजयी)
रामप्रसाद श्रेष्ठ	फिक्कल	२६ (विजयी)
जगतबहादुर लिम्बू	साँडुरुम्बा	२३ (विजयी)
देवीप्रसाद भट्टराई	जमुना	२३ (विजयी)
डम्बरबहादुर राई	कोलबोटे (गोला प्रथाद्वारा)	२२ (विजयी)
बाबुलाल चिपालु	नगर पंचायत	२२ (विजयी)
रेसबहादुर कटुवाल	वाफ्रुङ	२२ (विजयी)
‘सभासद’		

जिल्ला पंचायत ऐन २०१९ बमोजिम यस इलाम जिल्लाको प्रथम जिल्ला सभाको गठन र उक्त सभाको सभासदहरूको नामवली यसप्रकार भएको उल्लेख गरिएको छ ।

पंचायतको नाम	प्रतिनिधित्व गर्ने सभासदको नाम, थर		
१. धुसेनी	शुक्रराज लिम्बू	२४. हर्कटे कोलबुङ	सोमदत्त उपाध्याय
२. साब्जुङ मङ्गलवारे	पहलमान राई	२५. आइतवारे	पदमबहादुर श्रेष्ठ
३. जितपुर नवमी	बलवीर लिम्बू	२६. माबु	बोधवीर गुरुङ्ग
४. वाफ्रुङ (हाल शान्तिडाँडा)	डिकबहादुर कटुवाल	२७. नामसालिङ्ग	देवीभक्त दाहाल
५. फुटुक (")	रन्तबहादुर राई	२८. सोयाङ	धर्मनन्द तिमिसना
६. मंगलवारे	लालबहादुर श्रेष्ठ	२९. जमुना	देवीप्रसाद भट्टराई
७. एकतप्पा	हरिप्रसाद भट्टराई	३०. संखाबुङ जोगमाई	ज्ञानबहादुर थेबे
८. चमैता	रामप्रसादसिंह बस्नेत	३१. माइमभुवा	कुलबहादुर गुरुङ्ग
९. साङ्गुम्बा	जगतबहादुर लिङ्गदम	३२. गोदक	गोविन्दप्रसाद उपाध्या
१०. खाम्बाङ (हाल फाकफोक)	चित्रबहादुर बोहरा	३३. पुवमभुवा	रत्नवीर थापा
११. कोलबोटे (ऐजन)	नारायण थापा	३४. साँखेजुङ्ग	खम्बासिंह बस्नेत
१२. नाङ्गुङ (हाल गजुरमुखी)	पहलमान बुढाथोकी	३५. सुलुबुङ	जनकलाल निरौला
१३. आमचोक	टीकाराम ढकाल	३६. बरबोटे	नित्यानन्द भट्टराई
१४. इभाङ	खम्बासिंह कार्की	३७. सुम्बेक	धर्मप्रसाद देवान
१५. लुम्दे	नरसिंह दल लिम्बू	३८. चिसापानी	पदमबहादुर कार्कीय
१६. फुँएतप्पा	दलप्रसाद लिम्बू	३९. सोयाक	हेमबहादुर पराजुली
१७. बौद्ध धाम (पशुपति नगर)	देवदास राई	४०. खान्द्रुङ	खड्गप्रसाद तामाङ्ग
१८. फिक्कल	रामप्रसाद श्रेष्ठ	४१. नगर पंचायत	नन्द्रप्रसाद सिवाकोटी
१९. कन्याम	खड्गप्रसाद कोइराला	४२. समाल्बुङ्ग	ध्वोजमान प्रधान
२०. ठूलो श्रीबुङ्ग (हाल श्री अन्तु) भुवानीप्रसाद लामिछाने		४३. अन्तु (हाल श्री अन्तु गा.वि.स.)	मधुसूदन घिमिरे
२१. माघे सुन्तले (हाल पञ्चकन्या) खगप्रसाद उपाध्याय		४४. जिर्मले	तुलाराम घिमिरे
२२. बतासे लक्ष्मीपुर	नरेन्द्रनाथ बाँस्तोला	४५. गोर्खे बजार (गोर्खे गा.वि.स.)	अदनकुमार श्रेष्ठ
२३. शान्तिपुर	चूडामणि पाध्याय	४६. गोर्खे धाप (")	जग्य निधि पाध्या
		४७. इरौँटार	नरपति खतिवडा

नगर पञ्चायतबाट २ जना मनोनित सदस्य समेत जम्मा ४९ जना रहेका कुरा उल्लेख छ ।

‘पंचायत’: यस शीर्षकमा रहेर रनबहादुर कार्कीले इलाम जिल्लामा पंचायती व्यवस्थाको सुरुमा ४६ गा.पं. र १ नगर पंचायत भएको त्यसपछि ५२,४२ र अहिले ४९ पंचायत रहेका कुरा बताएका छन् । जस मध्ये

४९ वि.सं. २०३७ सालदेखि ४९ सम्म पंचायत भएको हुँदा जसअनुसार पंचायतका नामवली यसरी उल्लेख भएको छ ।

१. इलाम नगर पंचायत	१४. जितपुर	२७. सोयाक	४०. श्रीअन्तु
२. अ.गा.पं. बरबोटे	१५. लुम्दे	२८. लक्ष्मीपुर	४१. गोर्खे बजार
३. सुलुबुङ्ग	१६. गजुरमुखी	२९. गोदक	४२. आ.गा.पं. फिक्कल
४. सुम्बेक	१७. आमचोक	३०. दानाबारी	४३. पंचकन्या
५. माईपोखरी	१८. फुएतप्पा	३१. जमुना	४४. पशुपतिनगर
६. माइमभुवा	१९. फाकफोक	३२. सिद्धिथुम्का	४५. समालबुङ्ग
७. साखेजुङ्ग	२०. एकतप्पा	३३. शान्तिपुर	४६. जिर्मले
८. चमैता	२१. बाँभो	३४. नामसालिङ्ग	४७. कोल्बुङ्ग
९. पुवामभुवा	२२. साकफारा	३५. सोयाङ्ग	४८. इरौटार
१०. शान्तिडाँडा	२३. इभाङ्ग	३६. मावु	४९. कन्याम
११. धुसेनी	२४. महमाई	३७. प्याङ्ग	
१२. आ.ग.पं. मंगलबारे	२५. चुलाचुली	३८. जोगमाई	
१३. साडरुम्बा	२६. चिसापानी	३९. नयाँबजार	

‘जिल्ला सभापतिहरु’ रनबहादुर कार्कीले २०१९ देखि २०४४ सम्मका जिल्ला पंचायत सभापतिहरुको नाम र थर यसरी उल्लेख गरेका छन् ।

नाम थर	माध्यम
श्री खम्मसिंह बस्नेत	(निर्वाचन)
श्री कृष्णबहादुर भट्टराई	(निर्वाचन)
श्री भगवतीदास श्रेष्ठ	(निर्वाचन)
राष्ट्रिय पञ्चायतका सदस्यहरु	

(२०१९-२०४४) सम्मका राष्ट्रिय पंचायतका सदस्यहरुको नाम थर यसरी उल्लेख गरिएको छ ।

नाम,थर	माध्यम	साल	नाम,थर	माध्यम	साल
नरेन्द्रनाथ बास्तोला	(निर्वाचन)	२०१९	कृष्ण बहादुर भट्टराई	(निर्वाचन)	२०३१
खम्बसिंह बस्नेत	(निर्वाचन)	२०२५	पासाङ गोपर्मा	मनोनयन	२०३३
श्री भगवती दाश श्रेष्ठ	निर्वाचन	२०३३/२०३८	श्रीमती सरस्वती राई	निर्वाचन	२०३३
श्री नोवल के.मी. राई	निर्वाचन	२०४३	श्री वेनुपराज प्रसाई	निर्वाचन	२०४३

कोष (दूरी) यस जिल्लाको विभिन्न गाउँ पंचायत तथा अन्य स्थानको कोष (दूरी) इलाम सदरमुकामबाट जिल्ला पंचायतको निर्णय अनुसार निम्न रहेको प्रमाणित भएको उल्लेख गरिएको छ ।

१ सुम्बेक ५	कोष	२५ सिद्धिथुम्का ६	कोष
२ साखेजुङ्ग ५	"	२६ सोयाङ साढे ४	"
३ शान्तिडाँडा साढे ४	"	२७ जोगमाई ९	"
४ साडरुम्बा साढे ३	"	२८ गोर्खे बजार ९	"
५ गजुरमुखी साढे १३	"	२९ पशुपतिनगर १३	"
६ फाकफोक १२	"	३० कोल्बुङ्ग साढे ११	"
७ साकफारा १६	"	३१ सुलुबुङ्ग ६	"

८ चुलाचुली १६	"	३२ माइमभुवा साँढे ९	"
९ लक्ष्मीपुर साढे ५	"	३३ पुवामभुवा ७	कोष
१० जमुना ८	"	३४ मंगलबारे साढे ५	"
११ नामसालिङ ५	"	३५ लुम्दे साढे ११	"
१२ प्याङ ७	"	३६ फुएतप्पा १३	"
१३ श्री अन्तु साढे १२	"	३७ बाँभो १५	"
१४ पंचकन्या साढे ६	"	३८ महमाई ७	"
१५ जिर्मले १६	"	३९ सोयाक साढे ७	"
१६ वरवोटे ३	"	४० दानावारी ८	"
१७ माइपाखरी ५	"	४१ शान्तिपुर ८	"
१८ चमैता ९	"	४२ माबु ७	"
१९ धुसेनी साढे ७	कोष	४३ नयाबजार ७	"
२० आम्चोक १२	"	४४ फिक्कल साढे ८	"
२१ एकतप्पा साढे ९	"	४५ समाल्बुङ्ग साढे १३	"
२२ इभाङ साढे १२	"	४६ इरौँटार साढे १४	"
२३ चिसापानी साढे ४	"	४७ कन्याम ९	"
२४ गोदक साढे ३	"		

विविध स्थानको दूरी कोषमा तत्कालीन बाटो अनुसार चलन चल्तीमा निर्धारण गरिएको ।

पाराखोपी १४ भापा जिल्ला, जयपुर १५, चन्द्रगडी १८,
गलगलिया २१, इलामबाट सुखानी ज्यमद्वार १०, माइवेनी २
चुरेघाटी १, देउराली ८, फिदिम १६,
ताप्लेजुङ्ग ३१, शचिश्चरे १५, भद्रपुर १९,
मानेभञ्ज्याङ्ग १२, रक्से ६, तुम्लिङ ११,
रवि साढे १२, तेह्रथुम २६, च्याङ्थापु २९
पाँचथर मेमेङ साढे २६

२०१८ साल:- यस शीर्षकमा रनबहादुर कार्कीले इलाम जिल्लाका विभिन्न ठाउहरूमा नेपाली कांग्रेस पार्टीले गरेका काम र यसबाट समाजमा भएका नराम्रा घटनाको वर्णन गरेका छन् । त्यस समयमा नेपाली कांग्रेसलाई सहयोग गर्ने जनता र अरु जनताबीच भएको भ्रगडाको उल्लेख गरेका छन् । पछि श्री ५ को सरकारले कांग्रेसहरूको हत्या गरेको कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

‘इलाममा सामाजिक सेवा’:-रनबहादुर कार्कीले इलाम जिल्लामा सामाजिक सेवा गर्ने व्यक्तिहरूको बारेमा उल्लेख गरेका छन् जुन व्यक्तिलाई निम्नानुसारका उपशीर्षकहरूमा राख्न सकिन्छ ।

१. स्वामी सोमेश्वरानन्द- भारतको गढवाल अलकानन्दानदीको किनार कान्तिपुर उपत्यकामा वि.स. १८८५ साल आषाढ गुरुपूर्णिमाको दिन यिनको जन्म भएर पनि इलाममा आएर सामाजिक सेवामा दिन विताउने ब्रह्मचारी स्वामी सोमेश्वरानन्दले इलामका विभिन्न ठाउहरूमा स्कूल खुलाई शिक्षा दीक्षा दिएको कुरा रनबहादुरले गरेका छन् ।

२. तपस्वी फाल्गुनन्द- इलाम जिल्लाको इभाङ गाउँमा १९४२ साल कार्तिक २५ गते आइतावारको दिन जन्मिएका फाल्गुनन्द एक समाज सेवी र किराँत धर्मको संरक्षक थिए । उनले लिम्बूवान

धर्म संस्कृति सुधारको लागि 'याकथुङ्ग चुम्लुङ र सत्य धर्मको मुचुल्का जस्ता पुस्तकहरूको समेत निर्माण गरिदिएको कुरा कार्कीले उल्लेख गरेका छन् । यिनले चुचिलिम्बा, जितपुर नवमी, पाँचथर ताप्लेजुङ्ग केही गाउहरूमा मन्दिर स्थापना गराई धर्मोपदेश गरेका थिए । सत्य बोल्नु, सत्य काम गर्नु, सत्य आहार , सत्य विहार मात्र गर्नु, कसैलाई हिंसा नगर्नु, दानगर्नु भन्ने यिनका मुख्य उपदेशहरू थिए । यस्ता धर्म सुधारक शिक्षा प्रेमी तपस्वीको ६३ वर्षको उमेरमा पाचथरको शिलौटी डाँडाको पात्ले भन्ने ठाँउमा २००५ साल चैत्र ५ गते स्वर्ग भयो र पार्थिव शरीरलाई त्यही जातीय मुन्धुम अनुसार समाधिस्थ गरिएको कुरा रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

३. बाला गुरु:- वि.स. १९९८ सालतिर यी बालागुरु इलाम जिल्लामा देखा परेका हुन् भन्ने भनाइ पाइन्छ । यिनको जन्म वि.स. १९६३ साल वैशाख कृष्णशुक्लाष्टमी सोमबारका दिन भएको र न्वारानको नाम जयदेव थियो भन्ने उल्लेख गरिएको छ । यिनी एक शिक्षाप्रेमी र समाजसेवी व्यक्ति थिए । यिनले २०११ सालको रामनवमी मेलाबाट साप्ताहिक मंगरवारे हालको नायँ बजार गा.वि.स.मा हाट लगाए भने जोगमाई खोलामा भोलुङ्गेपुल निर्माण गराए । त्यसैगरी तुम्लिङ, फाटक, जौवारी हुँदै नयाँबजार नामसालिङ नेपाल ज्योति स्कूल भवन सम्म जनश्रम जुटाएर २०१५ सालमा मोटर चलाए । यसरी हरेक क्षेत्रबाट समाज सेवा गर्ने बाला गुरुको मृत्यु २०२८ साल भाद्र २४ गते भएको उल्लेख गरेका छन् रनबहादुर कार्कीले ।

४. काले दमाई:- इलाम जिल्लाको जितपुरमा जन्मिएका काले दमाई एक समाजसेवी व्यक्ति हुन् । काले दमाईले इलाम फूलगाँछी हुँदै जितपुर जाने पुवा खोलाको भोलुङ्गे पुल, तिल्केनी र थाक्लेको पाटी यिनले आफ्नो नीजि सम्पत्तिबाट बनाई दिएका छन् । यी समाजसेवीको ६९ वर्षको उमेरमा वि.स. १९९७ सालमा निधन भएको कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

५. धनरूप लिम्बू:- यिनको जन्म प्याङ्गको थेवे परिवारमा भएको र उनको छोरा भक्तरुपले आफ्नो बाबुको पुन्यस्मृतिमा सुलुबुङ्ग जमुना बीच माइखोलामा वि.स. १९६४ सालमा भोलुङ्गे पुल निर्माण गरि दिएको भन्ने उल्लेख गरिएको छ । त्यसैगरी उनले इलामे जनताको लागि हरेक कुरामा सहयोग गरेको कुरा रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेकाछन् ।

६. रणवीर गुरुङ्ग:- नम्र स्वभाव मीष्ठभाषी बरबोटे निवासी रणवीर गुरुङ्गले इलाम तोरीबारी हुँदै साँखेजुङ्ग जाने बाटो बीच पुवाखोलाको भोलुङ्गे पुल, माइवेनी गोदक बीच जोगमाईको भोलुङ्गे पुल, नारायण स्थानको धर्मशाला बनाई दिएको कुरा रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

यस्ता विकास प्रेमी समाजसेवी गुरुङ्गको ७६ वर्षको उमेरमा २००६ साल श्रावण सक्रान्तिको दिन देहवसान भयो ।

७. शम्सेर गिरी:- इलाम गोलाखर्क हुँदै चिसापानी गरुवा शनिश्चरे जाने बीच माइखोलाको कुडुलेमा २०११ सालमा भोलुङ्गेपुल निर्माण गरिदिई पहाड मधेश आउने जने मानिसहरूको लागि यिनले ठूलो उपकार गरेको र भापा शनिश्चरे बजारमा एउटा सुन्दर शिव मन्दिर पनि निर्माण गरिदिएको कुरा रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् । उक्त कुँडुलेको पुल हाल जीर्ण भै मानिस आवतजात गर्न नै नहुने भएको छ । (शोधकर्ता)

८. **भुवानसिंह जोशी:-** यी इभाड निवासी जोशीले देउमाई खोलाको फेसरेया भन्ने ठाउँमा भोलुङ्गे पुल निर्माण गरिदिई त्यस क्षेत्रका जनताहरूलाई ठूलो सुविधा दिलाएका थिए । तर यो पुल २०२५ सालको बाढीले बगाएर लगेको कुरा रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

९. **रघुवीर बुढाथोकी:-** इलाम हाईस्कूल र सरस्वती कन्या हाइस्कूल स्थापना हुदा यिनले निकै ठूलो रकम दिनुका साथै सिंहबाहिनी मन्दिरमा एउटा पाटी बनाई त्यही नजिकै शेरा भन्ने ठाउँमा एक मुरी धानको वीउ खेत गुठी व्यवस्थामा राखि दिएका छन् भन्ने कुरा कार्कीले बताएका छन् ।

१० **धनराज बस्नेत:-** धनराज बस्नेतको जन्म वि.स. १९३१ साल चैत्र महिनामा चमैतामा भएको र “जाँगर भए भोकले मरिदैन” भन्ने पाठ सिकाएर साखेजुडको त्यो गाउमा बसोवास गर्ने बस्नेतले आफ्नो छोरा र धर्मपन्तीको पुण्यस्मृतिमा भुत्रेखोला र इलाम नगर पंचायत फुटुक बीच पुवाखोलामा भोलुङ्गे पुल, रक्सेको पाटी इलामको नारायण स्थानको कुटी, यिनैले बनाई दिएका हुन् भन्ने कुरा कार्कीले उल्लेख गरेका छन् । त्यसैगरी साँखेजुङ्ग सार्वजनिक प्रा.वि. लाई ४ रोपनी जग्गा दिई भवन समेत बनाई दिने यी समाजसेवीको ९७ वर्षको उमेरमा २०२६ साल आषाढ २६ गते मृत्यु भएको कुरा बताइएको छ ।

११. **रामहरि शर्मा (कान्छा गुरु):-** इलाममा वि.स. १९७७ सालमा दाज्यू पं नरहरि शर्मा र पं रामहरि शर्मा दुई दाजु भाइ शिक्षा विभागबाट नियुक्तलिएर इलाम आए र नियमितसँग पठनपाठन गराउन शुरु गरे । यिनै गुरुहरूबाट ठूलो वर्णमाला रुद्री चण्डी जस्ता विषयमा अध्ययन अध्यापन गराइनुका साथै नैतिक शिक्षामा पनि जोड दिने कुरा रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् । कान्छा गुरु वैदिक वाङ्मयका विशिष्ट विद्वान् र पूर्वीय दर्शनका असल ज्ञाता भएकाले विशेषतः सँस्कृतका विविध विषय र नेपाली भाषाको पनि अध्यापन गराइन्थ्यो । कान्छा गुरुका सन्तान घिमिरेहरू हाल इलामको कुलधारा इ.न.पा. २ मा बसोवास गर्दै आएका छन् । (शोधकर्ता)

१२ **जितबहादुर थापा:** इलामका समाजसेवीहरू मध्ये यिनी पनि एक हुन् । यिनले इलाम रवि हुलाकी बाटो बीच पर्ने देउमाई खोलामा भोलुङ्गे पुल निर्माण गरिदिए साथै इन्द्रवीर निरौलासँग साभामा रही फाकफोक खोलामा पनि पुल निर्माण गरे । त्यसैगरी कोल्बोटे राष्ट्रिय प्रा.वि. मा कर्कटपाता लगाई सोही स्कूलको हाताभित्र एउटा धर्मशाला पनि बनाइदिएको कुरा कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

१३ **महाप्रभु ज्योतिनन्द:** इलाम पुवामभुवाको राई परिवारमा जन्मिएका महाप्रभु ज्योतिनन्दले सामाजिक कुरीतिहरूको सुधार सेवामा संलग्न रहेर हजारौं हजार भक्तजनहरू जुटाए, ठाउँ ठाउँमा यज्ञ होमादि गरे, साथै यिनले मण्डपहरू बनाए । यिनले इभाड गा.वि.स. का वार्ड नं.५ मा विजुवानी भन्ने ऐतिहासिक स्थल योगिक पराक्रमद्वारा पत्तालगाएका थिए भन्ने कुरा रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन्, यस्ता विशिष्ट व्यक्तिको मृत्यु २०४१ साल पौष ११ गते भएको हो भन्ने भनाई छ ।

१४. **महाप्रभुजी कपिलानन्द:** वि.स. १९६९ सालतिर स्वर्ग द्वारिकाबाट दुईचेला लिएर यी प्रभुजी इलाम आएका थिए । यिनले १ महिना सम्म माईपोखरीमा यज्ञ होमादि गर्ने निर्णयगरी कार्तिक महिनामा बडो धुमधाम सँग यज्ञ होमादि गरे । उनको प्रवचन सुन्न धेरै टाढाबाट मानिस आउथे भन्ने कुरा रनबहादुर कार्कीले लेखेका छन् । माईपोखरीलाई चिनाउन महाप्रभुको ठूलो योगदान रहेको कुरा पनि विज्ञहरू सबैले स्वीकारेका छन् ।

१५. पदमबहादुर देवानः वि.स. १९६३ सालमा बर्माको भेमेओमा जन्मनु भएका देवान १९८३ सालदेखि आफ्नो मामली इलाम बजार आई बस्नुभएको र इलाम नगरमा अंग्रेजी शिक्षा नियमित र व्यवस्थित तरिकाबाट अध्यापन गराउनु भएको हो भन्ने भनाई यहाका जनताको छ । त्यसैगरि कला संस्कृतिका क्षेत्रमा पनि उनको योगदान महत्वपूर्ण रहेको कुरा रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

इलाममा देवस्थलहरुः-

१. माईस्थान मन्दिरः- इलाम बजारमा रहेको माईस्थान मन्दिर चिफ कर्णेल गजराज सिंह थापाको पालामा निर्माण भएको र यो तीनतले पेगोडा शैलीमा रहेको छ भन्ने उल्लेख गरिएको पाइन्छ । मन्दिरको सबभन्दा माथिल्लो तला इलामकै प्रख्यात कन्काई माई बगरकै ढुङ्गा ल्याएर निर्माण गरेको र देवी देवताहरुको मूर्ति रहेको उल्लेख गरिएको छ । केही वर्ष अघिसम्म यहाँ नेपाली सेनाको निसान थियो तर हाल त्यो परिसर र मन्दिर नगर पालिकाको मातहतमा रहेको र एक-“सप्तमाई गुरुकुल विद्यालय” समेत हाल स्थापना भएको र यही पठनपाठन हुँदै छ । (शोधकर्ता)

२. सिंहवाहिनी मन्दिरः यस शीर्षकमा रनबहादुर कार्कीले इलाम बजारदेखि सोभै भन्ने १ कि.मी. पूर्व दक्षिणमा अवस्थित श्री भगवती सिंह वाहिनी देवीको चर्चा गरेका छन् । यहाँ विभिन्न देवीदेवताहरुका मूर्तिहरु र धेरै घण्टीहरु भएको कुरा रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् । पानीधारा, आवास भएको रुखपातले शीतलता प्रदान गर्ने यो स्थान निकै रमणीय छ । (शोधकर्ता)

३. नारायण स्थान मन्दिरः रनबहादुर कार्कीले इलाम बजार नजिकै उत्तरतर्फ रहेको नारायण स्थान मन्दिरको बारेमा उल्लेख गरेका छन् । यो मन्दिरमा भक्तजनहरु धेरै आउने गरेका र यहाँ पहिले देखि नै पुजारी बस्दै आएको उल्लेख गरिएको छ ।

४. शंकरी देवीः शंकरी देवीको मन्दिर इलाम नगरपालिका वार्ड नं २ मा रहेको र यस मन्दिरको सुरक्षा पूजाआजा आदि नारायण प्रसाद वैद्यको परिवारले गर्दै आएको कुरा रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् । यहाँ धर्मशाला, जलाशय-पोखरी, धारा र केही खुलाठाउँ एवं वृक्ष वनस्पतिले घेरिएको र सुन्दर मनमोहक स्थान भएकाले भक्तजन, अन्य व्यक्तिका निमित्त पनि आश्रयदाता भएको छ । (शोधकर्ता)

५. पञ्चकन्या देवीः- पञ्चकन्या गा.वि.स.मा पञ्चकन्या देवीको मूर्ति रहेको र यहाँ धेरै भक्तजनहरुले पाठपूजा गर्ने गरेको कुरा रनबहादुर कार्कीले बताएका छन् ।

६. गजुरमुखी देवीः- इलाम जिल्लाको पश्चिममा पर्ने गजुरमुखी गाउँ पंचायतमा तोभाङ गाउँको फेदी देउमाई खोला किनारको दाहिने पट्टि एउटा ठूलो ओडार रहेको पहरुमा यी देवीको मन्दिर रहेको र समाजमा भएका हरेक समस्याहरुको समाधान गरिदिने देवीको रुपमा चिनिएको कुराको उल्लेख रनबहादुर कार्कीले गरेका छन् ।

राम मन्दिरः- यो मन्दिर गाखे बजार मयू खोलाको आसपासमा रहेको र मन्दिरको भित्र सिंहमर्मरको राम, सीता, लक्ष्मण, र हनुमानका मूर्तिहरु रहेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । यसरी पित्तल धातुको राधा कृष्ण, गणेशका मूर्तिहरु साथै घण्टी त्रिशूलहरु मन्दिर भित्र बाल्मिकी रामायण अन्य धार्मिक पुस्तकहरु पनि रहेको कुरा कार्कीको पुस्तकमा उल्लेख छ ।

बौद्ध गुम्बाहरुः- इलाम जिल्लामा रहेका विभिन्न गुम्बाहरु मध्ये गोर्खे पंचायतको मानेभन्ज्याङ्गको चित्रे गुम्बा निकै राम्रो र ठूलो रहेको कुरा रनबहादुर कार्कीले यस कृतिमा उल्लेख गरेका छन् ।

नाङ्वा साङ्गे गुम्बाः- यो गुम्बा बौद्ध धाममा स्थित रहेको र गुम्बा भित्र तीनवटा बुद्धका मूर्तिहरु तथा भित्तामा बुद्ध चरित्रका आकर्षक चित्रहरु पनि रहेको कुरा कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

साङ्गे छुलिङ्ग गुम्बाः- यो गुम्बा नयाँबजार गाउ पंचायतको शंखाबुडमा रहेको र यसका एकतले तीनवटा भवन भएको कुरा उल्लेख गरिएको छ । त्यसैगरी यहाँ बुद्धको मूर्ति एक र गौरा पार्वतीको मूर्ति दुई रहेका छन् चौबीस थान धर्मग्रन्थका पुराना पुस्तकहरु पनि रहेका छन् भन्ने कुरा कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

इलामको शैक्षिक विकासः- इलाममा वि.स. १९५० अगाडि शैक्षिक गतिविधि शून्य रहेको र वि.स. १९७७ सालमा सरकारी व्यवस्थाबाट भाषा पाठशालाको स्थापना भएको अनि नियमित रुपमा पठन पाठन सुरुभएको हो भन्ने कुरा रनबहादुर कार्कीले यहाँ उल्लेख गरेका छन् ।

इलाम जिल्लाका विद्यालयहरुः तत्कालीन समयमा इलाम जिल्लामा निम्नानुसारका माध्यमिक विद्यालयहरु भएको कुरा कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

विद्यालयको नाम	स्थान	विद्यालयको नाम	स्थान
१. आदर्श मा.वि.	इ. न.पा.	१० भानुभक्त मा.वि.	मगलबारे
२. सिंहबाहिनी मा.वि.	. इ.न.पा.	११ सरस्वती मा.वि.	सुलुबुङ्ग
३. अमरकल्याण मा.वि.	नयाँबजार	१२ अमर मा.वि.	बरबोटे
४. करफोक मा.वि. करफोक	पंचकन्या	१३ सिंह देवी मा.वि.	आम्चोक
५. चिसोपानी मा.वि. मिक्लुड	बाँभो	१४ सरस्वती मा.वि.	वतासे लक्ष्मीपुर
६ जनक मा.वि.	श्री अन्तु	१५ कृष्णाश्रम मा.वि.	कन्याम
७. जीतपुर मा.वि.	जीतपुर	१६ कन्काई मा.वि. गरुवा	दानावारी
८. नामसालिङ्ग मा.वि.	नामसालिङ्ग	१७ शान्ति निकेतन मा.वि.	कोल्बुड
९ बौद्धधाम मा.वि.	पशुपतिनगर		

निम्न माध्यमिक विद्यालयहरु

तत्कालीन समयमा रहेका निम्न माध्यमिक विद्यालयहरु

विद्यालयको नाम	स्थान	विद्यालयको नाम	स्थान
१. उमामहेश्वर नि.मा.वि	नाखोपा इरोटार	१७ भगवती नि.मा.वि	धुसेनी
२. इभाड नि.मा.वि.	इभाड	१८ महेन्द्रोदय नि.मा.वि	गजुरमुखी
३.भगवती नि.मा.वि	गोलाखर्क इ.न.पा	१९ मिक्लाचोड नि.मा.वि.	साकफारा
४ जनकल्याण नि.मा.वि	सिडफ्रिड	२० मोतीराम नि.मा.वि	जिर्मले
५ खान्द्रुङ्ग नि.मा.वि	सिद्धिथुम्का	२१ जनता नि.मा.वि	चुलीकन्चनपुर बाँभो
६ जनता नि.मा.वि	चिसापानी	२२ राष्ट्रिय नि.मा.वि	कोलबोटे फाकफोक
७ डम्बर देवी नि.मा.	विचमैता	२३ लक्ष्मीआर्दशनि.मा.वि	विष्णोटार महमाइ
८ पंच नि.मा. वि	शान्तिडाँडा	२४ शान्तिपुर नि.मा.वि	शान्तिपुर
९ पूर्णस्मारक नि.मा.वि	गोदक	२५ शिवमाई नि.मा.वि	प्रेमेजुड नयाबजार
१० प्याड नि.मा.	विप्याड	२६ श्याम्बल नि.मा.वि.	माइमभुवा
११ प्रबोध नि.मा.वि	माबु	२७ सरस्वती नि.मा.वि	सोयाड
१२ फिक्कल नि.मा.वि	फिक्कल	२८ सिद्धार्थ नि.मा.वि	साँखेजुङ्ग

१३ बालमण्डल नि.मा.वि	माइपोखरी	२९ सिंहदेवी नि.मा.वि	एकतप्पा
१४ विणावाणी नि.मा.वि	पूवामभुवा	३० हिमालय नि.मा.वि	गोर्खे
१५ विष्णु नि.मा.वि	फुएतप्पा	३१ ज्ञानोदय नि.मा.वि	खोलागाउ जोगमाई
१६ भगवती नि.मा.वि	जमुना	३२ माउण्ट मेची आवसीय वि.	इ.न. पा.

प्राथमिक विद्यालयहरु :- इलाम जिल्लामा तत्कालीन समयमा रहेका प्रथमिक विद्यालयहरु निम्न रहेको कुरा रनबहादुर कार्कीले बताएका छन् ।

क्र. सं	विद्यालयको नाम, स्थान/गाउँ	गा.वि.स.को नाम	क्रसं	विद्यालयको नाम, स्थान/गाउँ	गा.वि.स.को नाम
१	कुवापानी प्रा.वि.	जिर्मले	८५।	सिंहदेवी प्रा.वि., फुएतप्पा	फाकफोक
२	सरस्वती प्रा.वि.	"	८६।	सिद्ध प्रा.वि., महिम्बा	"
३	जिर्मले प्रा.वि	"	८७।	सरस्वती प्रा.वि., तालखर्क	"
४	लक्ष्मी विद्या भवन प्रा.वि. कालीखोला	दानावारी	८८।	दुर्गा प्रा.वि., आदिपुर	"
५	अन्तराष्ट्रिय युवावर्ष प्रावि, सन्धुवा	दानावारी	८९।	किराँतेश्वर प्रा.वि., पेल्टीमारी	"
६	शारदा प्रा.वि. लप्सीबोटे	नयाँबजार	९०।	सिंहेश्वरी प्रा.वि., बाँभो	"
७	शारदा प्रा.वि. शखाबुड	"	९१।	विद्यासृजनात्मक प्रा.वि., मर्चेबुड	"
८	सरस्वती प्रा.वि. मलुमभुवा	"	९२।	बाँभो गाँउ प्रा.वि., शिखरकटेरी	"
९	कृष्ण प्रा.वि., सुन्तले	पञ्चकन्या	९३।	जनता प्रा.वि., कमल .	"
१०	केरावारी प्रा.वि., केरावारी	"	९४।	जनकल्याण प्रा.वि., चिबुवा	"
११	भवानी प्रा.वि., माघे	"	९५।	जनताकल्याण प्रा.वि., दहगाउँ	"
१२	बीरेन्द्र प्रा.वि., आइतवारे	"	९६।	चन्द्रकला प्रा.वि., जुरे	इरौटार
१३	गणेश्वरी प्रा.वि., मलिम	"	९७।	नारायण प्रा.वि., देवानछाप	"
१४	त्रिभुवन प्रा.वि., जहरसिंह गाउ	"	९८।	बालकल्याण प्रा.वि., मभुवा	"
१५	देवीगंज प्रा.वि., जुरे	"	९९।	यूवा प्रा.वि., प्याङ्ग	प्याङ्ग
१६	कन्काई आवसीय वि., आइतवारे	"	१००।	हिमालय प्रा.वि., प्याङ्ग	"
१७	भगवती प्रा.वि., गोतामेटार	महमाई	१०१।	कृष्ण प्रा.वि., आहाले	फिक्कल
१८	दुर्गा भवानी प्रा.वि., ठूलो बाङ्गिन	जोगमाई	१०२।	राष्ट्रिय प्रा.वि., रम्फोक	"
१९	शारदा प्रा.वि., खोल्मे	"	१०३।	राष्ट्रिय प्रा.वि., आरुबोटे	"
२०	सरस्वती भेगमा	"	१०४।	आदर्श प्रा.वि., याङ्ग	"
२१	रुद्र प्रा.वि. सिंगलप्पा	धुसेनी	१०५।	आदर्श प्रा.वि., कजनी	"
२२	कालिका प्रा.वि. धुसेनी	"	१०६।	दियालो प्रा.वि., पान्दाम	"
२३	जनकल्याण प्रा.वि आडदाड	"	१०७।	हिमालयन पूर्व प्रा.वि., फिक्कल	"
२४	शारदा प्रा.वि., घुमाउनेटार	नामसालिङ्ग	१०८।	देवी प्रा.वि., तोरीबारी	बरबोटे
२५	नेपाल ज्योति प्रा.वि., नाससालिङ	"	१०९।	बरबोटे प्रा.वि., बरबोटे	"
२६	विद्योदय प्रा.वि., माडचोक	"	११०।	सिद्धेश्वरी प्रा.वि., बरबोटे	"
२७	महेन्द्र प्रा.वि., बागवीरे	पशुपतिनगर	१११।	भगवती प्रा.वि., फेमेगुरु	माइमभुवा
२८	शान्त प्रा., विजील	"	११२।	भानु प्रा.वि., लुङ्चोक	"
२९	सार्वजनिक प्रा.वि., पशुपतीनगर	"	११३।	सरस्वती प्रा.वि., तपेवा	मंगलबारे
३०	महेन्द्र प्रा.वि., अर्थेटार	"	११४।	महेन्द्रोदय प्रा.वि., गाग्रेभञ्ज्याङ्ग	"

क्र. सं	विद्यालयको नाम, स्थान/गाउँ	गा.वि.स.को नाम	क्रसं	विद्यालयको नाम, स्थान/गाउँ	गा.वि.स.को नाम
३१	लक्ष्मी राष्ट्रिय प्रा.वि., कट्टेबुङ्ग	"	११५।	भानुदय प्रा.वि., पुडफुङ्ग	"
३२	रत्नसुधार प्रा.वि., मेहेल्बोटे	"	११६।	लक्ष्मी प्रा.वि., क्याबुङ्ग	"
३३	भीमज्योती प्रा.वि., रुङ्गसुङ्ग	"	११७।	साब्जुङ्ग प्रा.वि., साब्जुङ्ग	"
३४	आर्दश प्रा. वि. इलाम	इ.न.पा.	११८।	राष्ट्रिय प्रा.वि., कालपोखरी	माबु
३५	दृपादेवी प्रा.वि. बरमैया	"	११९।	माबु प्रा.वि., माबु	"
३६	नवीनप्रगति प्रा.वि. कुलधारा	"	१२०।	जनकन्या प्रा.वि., लुम्दे	लुम्दे
३७	पोखरी प्रा.वि.गोलार्खक	"	१२१।	जालपा प्रा.वि., लुम्दे	"
३८	विद्या प्रा.वि. तिल्केनी	"	१२२।	किसान जनहित प्रा.वि., शिरिसे	शान्तिपुर
३९	महमाई प्रा.वि.मानेभन्ज्याङ्ग	"	१२३।	शशी प्रा.वि., बदामटार	"
४०	महन्द्रोदय प्रा.वि., महवीर	"	१२४।	ज्योति प्रा.वि., हुटेनेहीत	"
४१	बाल मन्दिर प्रा.वि., इलाम	"	१२५।	विष्णु अमर प्रा.वि., बरफल्याङ्ग	"
४२	प्रज्ञा सदन आवासीय वि., इ.न.पा	"	१२६।	सहवीर प्रा.वि., मुलखर्क	शान्तिडाँडा
४३	रत्नदेवी प्रा.वि. नाडरुङ्ग	गजुरमुखी	१२७।	पञ्चकन्या प्रा.वि., फुटुक	"
४४	बरभज्याङ्ग प्रा.वि., तोभाङ्ग	"	१२८।	सरस्वती प्रा.वि., समालबुङ्ग	समालबुङ्ग
४५	सरस्वती निवास प्रा.वि., फेदीखोला	गोर्खे	१२९।	चन्द्रोदय प्रा.वि., उन्पुटार	"
४६	सिंहदेवी प्रा.वि., मंगलबारे	"	१३०।	गोरख प्रा.वि., गोरख	"
४७	महेन्द्रोदय प्रा.वि., छ. घरे	"	१३१।	समालबुङ्ग प्रा.वि., समालबुङ्ग	"
४८	भगवती प्रा.वि., सानो वाङ्गिन	"	१३२।	शान्तिधारा प्रा.वि., समालबुङ्ग	"
४९	चन्द्रकला प्रा.वि., धाप	"	१३३।	आदरणीय प्रा.वि., छाँगे	माईपोखरी
५०	राष्ट्रिय प्रा.वि., इङ्गला	जमुना	१३४।	चन्द्रोदय प्रा.वि., आलुबारी	"
५१	राष्ट्रिय प्रा.वि., जौबारी	"	१३५।	रुक्मिणी प्रा.वि., मलाते	"
५२	भानुदय प्रा.वि, जमुना	"	१३६।	देवकोटा प्रा.वि., भित्ते	"
५३	जानकी प्रा.वि., हाडबासुली	एकतप्पा	१३७।	अरुणोदय प्रा.वि., आहाले	"
५४	जनकल्याण प्रा.वि., एकतप्पा	"	१३८।	ज्योति प्रा.वि., लक्ष्मीपुर	लक्ष्मीपुर
५५	शारदा प्रा.वि., चिण्डेपानी	कोल्बुङ्ग	१३९।	शारदा प्रा.वि., चुड्माङ्ग	"
५६	शंकर प्रा.वि., मासे	"	१४०।	गंगादेवी प्रा.वि., सानोबर्द्धु	"
५७	सरस्वती प्रा.वि., भालुभोढा	"	१४१।	कृष्ण प्रा.वि., थाक्ले	"
५८	गणेश प्रा.वि., ओभेलेली	"	१४२।	ज्ञानोदय प्रा.वि., खानी भञ्ज्याङ्ग	"
५९	जनता प्रा.वि., याङ्ग्रे	"	१४३।	राष्ट्रिय प्रा.वि., तकपत	श्रीअन्तु
६०	नन्द प्रा.वि., सानो गोदक	"	१४४।	मेची प्रा.वि., ३ ब्लक	"
६१	नारायण प्रा.वि., जौबारी	गोदक	१४५।	अंशुवर्मा प्रा.वि., ठूलो श्रीबुङ्ग	"
६२	महमाया प्रा.वि., भण्डारी बेसी	"	१४६।	महेन्द्र प्रा.वि., सल्लेरी	"
६३	कमलदेवी प्रा.वि., मैदाने	चमैता	१४७।	शिरिसे प्रा.वि., सोयाङ्ग	सोयाङ्ग
६४	फलौटे प्रा.वि., फलौटे	"	१४८।	राष्ट्रिय प्रा.वि., सोयाङ्ग	"
६५	सिद्धदेउमाई प्रा.वि., चमैता	"	१४९।	नारायण ज्योति प्रा.वि., साकफारा	साकफारा
६६	हिमालय प्रा.वि., लुम्बक	चिसापानी	१५०।	राष्ट्रप्रेमी प्रा.वि., फुङनाम	"

क्र. सं	विद्यालयको नाम, स्थान/गाउँ	गा.वि.स.को नाम	क्रसं	विद्यालयको नाम, स्थान/गाउँ	गा.वि.स.को नाम
६७	आदर्श प्रा.वि., चिसापानी	"	१५१	सगरमाथा प्रा.वि., कालापानी	"
६८	सिंह आर्दश प्रा.वि., लोदिया	"	१५२	महेश्वरा प्रा.वि., निन्दा	"
६९	देउराली प्रा.वि., जितपुर	जितपुर	१५३	बालकन्या प्रा.वि., सोयाक	"
७०	भगवती प्रा.वि., आम्बोटे	"	१५४	अरनिको प्रा.वि., रक्से	"
७१	त्रिभुवन प्रा.वि., लिङ्दिङ	"	१५५	जनता प्रा.वि., साँखेजुङ्ग	"
७२	छायादेवी प्रा.वि., लुङसुङदाङ	आमचोक	१५६	नेपालटार प्रा.वि., साँखेजुङ्ग	"
७३	लक्ष्मीदेवी प्रा.वि., सुर्के	"	१५७	आदर्श सिद्ध प्रा.वि., नामथला	सिद्धिथुम्का
७४	सल्लेरी प्रा.वि., सल्लेरी	"	१५८	जनज्योति प्रा.वि., सिम्ले	"
७५	सरस्वती प्रा.वि., तारगाउँ	कन्याम	१५९	बाल निकेतन प्रा.वि., थाक्पी	सुलुबुङ्ग
७६	पद्म प्रा.वि., अम्वी	"	१६०	युवा प्रा.वि., टाडी	"
७७	बाल विकास प्रा.वि., फाजीगाउ	"	१६१	जनकल्याण प्रा.वि., माइपातल	"
७८	ज्योती प्रा.वि., ठिङ्गेपुर	फाकफोक	१६२	बालकल्याण प्रा.वि., याङ्मा	"
७९	खाम्बाङ्ग प्रा.वि., खाम्बाङ्ग	"	१६३	रत्नलक्ष्मी प्रा.वि., सानो साङ्गुम्बा	साङ्गुम्बा
८०	घार्नेखोप प्रा.वि., फाकफोक	"	१६४	जनता प्रा.वि., तालखर्क	"
८१	फाकफोक, फाकफोक	"	१६५	सिंहदेवी प्रा.वि., हात्तिढुंगा	"
८२	शुभद्रा प्रा.वि., फाकफोक	"	१६६	सुम्बेक प्रा.वि., सुम्बेक	सुम्बेक
८३	शारदा प्रा.वि., वेतेनी	"	१६७	विक्री प्रा.वि., विक्री	"
८४	सिंहदेवी, प्रा.वि. रमितेटार	"	१६८	सिद्धिविनायक प्रा.वि., सुम्बेक	"

इलाम जिल्लाको साहित्यिक परिचय: यस शीर्षकमा रहेर रनबहादुर कार्कीले इलाम जिल्लाको तत्कालीन समयमा साहित्यिक क्षेत्रमा योगदान पुऱ्याउने र साहित्यलाई आत्मसात गर्दै अगाडि बढ्ने व्यक्तिहरु र कृतिको उल्लेख गरेका छन् । इलाम जिल्लाको साहित्यिक विकासमा सहयोग पुऱ्याउने केही व्यक्तिहरुको नाम यसरी उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

रहरसिंह राई, ज्ञानदिल दास, भवनीशंकर काफ्ले, चन्द्रधर शास्त्री, महानन्द सापकोटा, तारानाथ शर्मा, जनकलाल शर्मा, ढकाल सन्तवीर लामा, गोविन्दप्रसाद सिंह, श्यामकृष्ण श्रेष्ठ, खड्गप्रसाद कोइराला, पासाङ गोपर्मा, श्रीमती मायादेवी सुब्बा, सरिताकुमारी ढकाल, भक्तबहादुर कोइराला, मदनकृष्ण प्रसाई, नरहरि शर्मा, कमल गजमेर, निर्मल कारेङ्गी, खगेन्द्र शर्मा, माधव भण्डारी, देवदास राई, चित्र तिखत्री, मदन भँडारी, पुष्पनाथ शर्मा, कृष्णभूषण वल, गंगाप्रसाद प्रधान, प्रेमकिशोर शर्मा, लक्ष्मीनाथ भण्डारी, युवराज अधिकारी, विष्णु नवीन, रामप्रसाद पोखरेल, रनबहादुर कार्की, राधेश्याम लेकाली, चन्द्र नेपाली, केशवप्रसाद काफ्ले, कमल पराजुली, अग्निराज श्रेष्ठ, भगवतीदास श्रेष्ठ, गौरीराज श्रेष्ठ, श्यामकृष्ण श्रेष्ठ, गोविन्दकृष्ण श्रेष्ठ, कुलबहादुर गुरुङ्ग, हेमबहादुर गुरुङ्ग, जीवनराज पौडेल, देवमणि ढकाल, तेजनाथ शर्मा, इन्द्र प्रधान, भूपाल शाक्य, वीरेन्द्र खुँजेली आदि ।

‘हस्त लिखित पत्रिका’: इलाम जिल्लामा निस्किएका हस्त लिखित पत्रिकाहरु निम्न रहेको कुरा उक्त पुस्तकमा उल्लेख छ ।

घाँसी, आँसु, शमजग, पालुवा, प्रयास, कदम आदि ।

‘इलामको साहित्य प्रतिष्ठान’: इलामको साहित्यिक विकासमा सेवा पुऱ्याउन निम्न पत्रिकाहरुले सहयोग गरेको कुरा कार्कीले उल्लेख गरेका छन् । पत्रिकाहरु ढाक्रे, ज्ञान, रश्मि, चेतना आदि ।

साहित्यिक पत्रिका:—इलाम जिल्लाको साहित्यिक विकासको लागि निम्न साहित्यिक पत्रिकाहरुले सहयोग पुऱ्याएको कुरा रनबहादुर कार्कीले बताएका छन् जुन पत्रिकाहरु— मेची, मेची प्रवाह आदि ।

मासिक पत्रिका—इलाममा मासिक रुपमा प्रकाशित हुने पत्रिकाहरु निम्न रहेका छन् – हाम्रो नेपाल, सौगात आदि ।

द्वैमासिक:—इलामबाट प्रकाशित द्वैमासिक पत्रिकामा जागृति भन्ने पत्रिका रहेको कुरा रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

चारमहिने:—इलाम करफोकबाट २०१५ सालमा माधव भँडारीको सम्पादनमा प्रकाशित ‘जुनेली’ पत्रिका नै चारमहिने पत्रिकाका रुपमा चिनिएको कुरा कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

‘शिक्षा पथ’:— विष्णु नवीनको सम्पादनमा इलाम बजारबाट २०२४ सालमा शिक्षा पथ हस्त लिखित पत्रिका निस्किएको कुरा कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

वार्षिक:—इलाम जिल्ला कस्तुरी (हालको आर्दश उच्च मा.वि.इलामद्वारा प्रकाशित) र जगत गरी दुईवटा वार्षिक पत्रिका प्रकाशित भएको कार्कीले उल्लेख गरेको तर हाल प्रकाशित छैनन् ।

घाँसी:—२०१७ सालदेखि घाँसी पत्रिका पुनः प्रकाशित भएको र यस पत्रिकामा प्रकाशित साहित्यिक रचनाहरु संकलनमा धरणीधर शर्मा कवि शिरोमणि लेखनाथ, बालकृष्ण सम, माधवप्रसाद घिमिरे, भीमनिधि तिवारी, अगम सिंह गिरी, तुलसी अपन, रामकृष्ण शर्मा, गोविन्दप्रसाद सिंह, ईश्वर बल्लभ आदि व्यक्तिहरु रहेको कुरा कार्कीले देखाएका छन् । यस अवधिपछि इलामबाट निस्केका सामयिक, साहित्यिक आदि पत्रिकाको उल्लेख भने यहाँ उल्लेख गर्न सकिएन ।- शोधकर्ता

‘श्री ५ महेन्द्र इलाम सवारी’: वि.स. २०२० साल माघ १८ गते श्री ५ महेन्द्र इलाम सवारी भएको र उनको इलाम आगमनमा इलाम वासीहरु प्रसन्न भएको अनि श्री ५ महेन्द्रबाट आफ्ना विचार र भावनाहरु जनता समक्ष राखेको कुरा रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

‘शैक्षिक आन्दोलन’: इलाम प.आ, हाइस्कूलका छात्रछात्राहरुद्वारा तत्कालीन समयमा शैक्षिक आन्दोलन गरेको र आन्दोलन गर्दा धेरै छात्रहरु पक्राउ परेको अनि सबैले सहयोगरी आन्दोलन सफल पारेको कुरा रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेपनि अन्य केही उल्लेख गरिएको छैन ।

‘खेलकुद विकास’: इलाम खेलकुदका क्षेत्रमा अगाडि रहेको र यसको सुरुवात वि.स. १९९३ साल देखि नै भएको कुरा बताउछन् कार्की । इलामे जनताले फुटबल खेललाई मन पराउने र यसको विकासमा सहयोग गर्दै आएको कुरा पनि जानकारी गराएका छन् कार्कीले ।

यसरी फुटबल खेलमा इलामे जनाताको बढी चासो भएकाले यहाँ विभिन्न शिल्डहरुको स्थापना गरेका छन् । जुन यसप्रकार उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

१. गुरुङ्ग परिवारले पूर्णरणवीर शिल्ड

२. प्रसाई परिवारले, पूर्ण मेमोरियल शिल्ड

३. स्व.नरेन्द्र ब.क.सीले, ज्ञानी शिल्ड

४. गजमेर परिवारले, ग्राम विकास कप

५. बाल संगठनले, बाल संगठन शिल्ड

६. जिल्ला महिला संगठनले, महिला शिल्ड

यसरी फूटवल खेललाई प्रतिष्पर्धात्मक बनाई खेलकूदमा विकास गरेको कुरा कार्कीले उल्लेख गर्दै फूटवल बाहेक यस जिल्लामा भलिबल व्याडमिन्टन टेवलटेनिस, चेस, बाघचाल, क्यारेम आदि खेलहरु पनि इलाममा खेलिन्छन् भन्ने कुरा कार्कीले जानकारी गराएका छन् ।

इलाममा नाटक प्रदर्शन: इलाम जिल्लामा वि.स. १९७२ साल भन्दा अघिदेखि नै विभिन्न रासलीला र रामायणका आधारमा रामलीला प्रस्तुत हुँदैआएको र त्यस पछाडि पनि विभिन्न संस्कृति र रीतिरिवाज भल्कने किसिमका नाटकहरु प्रदर्शन हुँदै आएको कुरा रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् । यसरी हेर्दा इलाम जिल्ला नाटक प्रदर्शनका क्षेत्रमा पनि अगाडि बढेको तथा सक्रिय रहेको कुरा देखिन आउछ ।

नगर प्रतिभा विकास शाखा: यो विकास शाखा इलाम नगर पंचायतद्वारा संचालित रहेको र यसको प्रमुख उद्देश्य नगरको विभिन्न बौद्धिक क्षेत्रमा समर्पित रहेका प्रतिभाहरुको संरक्षणका साथै विकास गराउनु रहेको यस प्रसङ्गमा बताउछन् कार्की । यसका लागि विभिन्न समिति, उप-समिति रहेका र प्रत्येक वर्षको नगर सभाको दिन त्यस्ता क्षेत्रबाट उत्कृष्ट योगदान गर्ने अतिउत्तम खेलाडी, कलाकार, साहित्यकार, चित्रकार, असल शिक्षक, असल विद्यार्थी असल समाजसेवी आदिलाई सम्मानका साथ पुरस्कृत गर्ने परम्परा रहेको कुरा यस अभिलेखबाट थाहा हुन्छ ।

'कर्मचारी मिलन केन्द्र':—इलाममा वि.स. २०२० सालमा कर्मचारी मिलन केन्द्रको स्थापना गरिएको र यसको प्रमुख काम कर्मचारी वर्गमा आउनेलाई स्वागत, जानेलाई विदाई गर्ने रहेको कुरा कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

'स्काउट'—इलामको आदर्श मा.वि.मा २०१६ सालदेखि स्काउटको कार्यक्रम शुरु भएको र यसले विभिन्न क्षेत्रमा सहयोग गर्दै आएको कुरा रनबहादुर कार्कीले यस कृतिमा उल्लेख गरेका छन् ।

'संस्कृत विद्यालय':—वि.स. २०१० साल माघ २६ गते सोमबार इलाम चुरेघाटीमा त्रिभुवनोदय संस्कृत विद्यालय खुलेको र यस विद्यालयमा लघु कौमुदी, सिद्धान्त कौमुदी, रघुवंश काव्य, अमरकोष, व्यावहारिक श्रेस्ता, सामान्य देशभूगोल, बेद, चण्डी, रुद्री, अग्निस्थापना, कर्मकाण्ड, ज्योतिषशास्त्र, आदि विषयमा पढाई हुनेगरेको अनि पछाडि अर्थाभावको कारणले यो विद्यालय विलाएर गएको कुरा कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

'इलाम जिल्लाका प्रशासकहरु':—श्री ५ पृथ्वी नारायण शाहकै पालादेखि इलाम जिल्लामा गढी गौँडा कायम गरी कर्मचारीहरुको नियुक्ति गर्ने र प्रशासन सम्बन्धी कामसंचालन गरिने कुरा कार्कीले बताएका छन् । त्यसैगरी निम्न व्यक्तिहरु प्रशासक रहेको कुरा कार्कीले उल्लेख गरेका छन् । जयन्त खत्री, भक्तवीर थापा, गजराजसिंह कार्की, हेमदल थापा, खड्गबहादुर शाह, हर्कजंग थापा, चन्द्रजंग थापा, गजराज जगं थापा, भोग्य शम्सेर, इन्द्र शमशेर ज.ब.रा., इन्द्रकबहादुर शाही विज्ञान शम्शेर ज.ब.रा. इलाम जिल्लाका प्रशासकहरु रहेको पाइन्छ ।

२००७ साल पछाडिका :-सर्वश्री जि.बी. याक्थुम्बा, मिन्तोजङ्ग राणा, मीर सुब्बा, सहदेव सिंह, सिताराम पन्त, सन्तवीर लामा, गणेशमान श्रेष्ठ, पूर्ण सिंह खवास, युद्धबहादुर विष्ट, टेकबहादुर रायमाभी, बृजेन्द्र बहादुर वस्नेत आदि ।

२०१८ सालबाट देश १४ अञ्चलमा विभाजन भयो र मेची अञ्चलको मेची अञ्चलाधीसमा नियुक्त भइ आउनेहरु सर्वश्री पूर्ण सिंह खवास, बट्टीविक्रम थापा, दिगम्बर भा, मनमोहन मिश्र, ताराप्रसाद उपाध्याय, तोरणबहादुर शाह, छिरिङ्ग तेन्जि लामा, लीलाराज विष्ट, मदन गिरी, डा. नरेन्द्रबहादुर थापा, खड्ग बहादुर जि.सी. आदि ।

'केही टिपोटहरु'

इलाम बजारका दुई सुन्दरीहरु:-यस शीर्षकमा रहेर रनबहादुर कार्कीले इलाम बजारमा घुम्दै हिड्ने सुन्दरी दुई युवतीहरुको कुरा गरेका छन् । उनले यी युवतीहरु कोहुन् चिन्न नसकेको र भूतभएको कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

'घर भत्काउने तर्साउने':-यस शीर्षकमा रहेर रनबहादुर कार्कीले समाजमा भूत प्रेत हुने र यसले अचम्म लाग्दा कामहरु गर्न सक्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् । इलाम जिल्ला भित्र पर्ने सुलुबुङ्ग निवासी कुलप्रसाद सापकोटाको घरमा नामसालिङ हरिप्रसाद ढकालको घर आदि ठाउमा तर्साउने घर भत्काएको कुरा कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

'घोड चढी':- इलामबजारमा एउटा सेतो लुगा लगाएको अग्लो मान्छे घोडामा चढेर कुनै औंसी पूर्णिमाको राति अति वेगले घोडाको टाप दिदै यो इलाम बजारको परिक्रमा गर्दछ भन्ने कुरा रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् । यी दुवै शीर्षकहरुमा भूतप्रेत प्रति विश्वास राख्ने ग्रामीण परम्पराको उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

'महा भूकम्प':- यस शीर्षकमा रनबहादुर कार्कीले वि.स. १९९० साल माघ २ गते सोमबारे औंसीको दिन २ बजे र २४ मिनेट २२ सेकेण्ड जाँदा ठूलो भूकम्प गएको र यसबाट ठूलो धन जनको क्षति भएको कुरा क्षीत भएको कुरा भावपूर्ण रूपमा उल्लेख गरेका छन् ।

अनिकाल:-वि.स. १९९५ सालमा इलाम जिल्लामा ठूलो अनिकाल परेको र इलामका जनताले जङ्गलका गिट्ठा, भ्यागुर बन तरुल कन्दमूल सिस्नो आदि खाएर ज्यान बचाएको कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

हिउँ पत्या:-वि.स. २००१ साल पौष महिनाको २३ गते शनिवारको राति इलाम जिल्लाको सबै गाउ घरमा हिउ परेको र धेरै दिनसम्म रहेको कुरा कार्कीले बताएका छन् ।

महामारी:-वि.स. १९६३ सालको बैशाख महिनामा इलाम नगर पंचायत क्षेत्रभित्र हैजा फैलिएको र यसबाट दमाई, कामी परिवारमा ठूलो क्षति पुऱ्याएको कुरा कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

‘असिना पय्यो’:—वि.स. १९९८ सालको बैशाख महिनामा इलाम जिल्लाको उत्तरी भागमा लोहोरो जत्रा असिना परेको र यसबाट खेतीपातीमा ठूलो क्षति पुगेको दुःखद घटनाको उल्लेख ग्रन्थकारले गरेका छन् ।

‘सलह आयो’:— वि.स. १९९५ सालको श्रावण महिनामा एक किसिमको सलह नाम गरेको किरा इलाम जिल्लामा आएको र यसले गाउँहरुमा कोदोको बीउ र मकैको बोटलाई ठूलो नोक्सानी पुऱ्याएको कुरा कार्कीले जानकारी गराएका छन् ।

‘हात्ती आयो’:— वि.स. १९९५ सालको श्रावण महिनामा तत्कालीन बडाहाकिम महावीर शम्सेरले २ वटा हात्ती इलाम भिकाएको र माघे संक्रान्तीमा फिर्ता पठाएको कुरा कार्कीले व्यक्त गरेका छन् ।

‘क्यामेरा’:—यस शीर्षकमा रनबहादुर कार्कीले इलाम बजारमा सर्वप्रथम क्यामेराबाट फोटो खिच्ने सिडफिरिडका विरु राईको बारेमा जानकारी गराएका छन् ।

पहिलो प्रधान पञ्च:— इलाम जिल्ला भरिकै सर्वप्रथम प्रधान पञ्च हुने व्यक्ति टकनाथ बास्तोला हुन् भन्ने कुरा कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

मालिङ्गो:—इलाम जिल्लाको लेकाली जंगलमा पाइने मालिङ्गो २००३ सालदेखि २००४ साल सम्म फूलेर प्राय सबै मासिएको र यसले गर्दा लेकाली जनजीवनमा ठूलो बाधा पुगेको कुरा जानकारी गराएका छन् ।

तिरो व्यवस्था:—वि.स. १९९३ सालको महाँ जाँचमा हलगोरु भएको किसानको बारी हले , एउटै मात्र गोरु भएको पाटे, हल गोरु नभएको लाई कोदाले भन्ने नामबाट वर्गीकरण गरिएको र जमीनको खेततर्फ अवल, दोयम, सिम, र चाहारको व्यवस्था पनि गरेको पाइन्छ ।

हाट सरेको:— इलाम फाकफोक हाल मंगलबारे गा.प. अन्तरगत क्याबुडको बुधवारेहाट २०१५ सालको आम निर्वाचन पछि त्यस क्षेत्रका ८०० जना मानिसहरुलाई सही छाप गराई अहिलेको मंगलबारेमा सारेको कुरा र हाल पनि बुधवार नै हाट लाग्दछ र पहिला हाट भएको ठाउँलाई बुधवारे र हालको बजारलाई मंगलबारे भन्ने चलन छ ।

मोटर आयो:—वि.स. २०१२ साल चैत्र १२ गतेका दिन ठिक अढाई बजे इलाम चोक बजारमा ६ वटा ट्रकसँगै आएको कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

गौरव (इन्सान):—इलाम तिल्केनी निवासी बैजनाथ दाहाल मोटा थिए भने सोयाड सिरिशेका काले जैसी बलवान भएको कुरा गौरव इन्सान अर्थात इलामको गौरवको रूपमा ग्रन्थकारले चित्रित गरेका छन् ।

‘पोखरी’:—६० वर्ष अगाडि इलाम गोलाखर्क अहिलेको बसबिसाउनी, गडिथुम्का र बरबोटेका पोखरीहरुमा बाऱ्हे महिना पानी रहेको र त्यहाँ जलहाँस खेल्ने गरेको र पछाडी ती पोखरीहरु सुकेको हाल माईपोखरी र छिनटापु पोखरीमा मात्र पानी रहेको र अन्य केही पोखरी भए पनि पानी नभएको कुरा जानकारी गराएका छन् ।

‘पानी घडी’:— वि.स. २००७ साल सम्म इलामको कोतघरमा पानी घडिको चलन भएको कुरा उल्लेख छ ।

श्री नाथको कम्पनी पल्टन:— इलाममा श्रीनाथको कम्पनी पल्टन करफोकमा रहेको र तत्कालीन समयमा वि.स. १९९१ साल बैशाख १ गते विहिवारको दिन इलामको तत्कालीन बडाहाकिम नेत्रजंग थापाको समयमा सिपाही र हवलदारलाई खाकीको कट्टु, कमेज र त्यस माथिका दर्जावालालाई पैन्ट, सर्ट र

गोजी टाँसिएको कोट साथै सबैलाई खाकीको टोप दिएका र उनीहरूलाई इलामको ठूलो टुडिखेलमा कवाज खेलाइने थालेको उल्लेख पाइन्छ ।

दर भाउ-वि.स. १९६४ जेष्ठ १० गते वृहस्पतिवार इलाम बजारमा चलेको दरभाउ निम्न रहेको बताएका छन् रनबहादुर कार्कीले-

क) रु १ को चामल २ पाथी	ख) रु १ को च्यूरा २ पाथी	ग) रु १ को मासु २ पाथी
घ) रु १ को मकै २ पाथी	ड) रु १ को तेल ४ माना	च) रु १ को नौनी घ्यू ४ माना

‘कार्टुन’ (चित्र) इलाममा कार्टुन चित्र सबै भन्दा पहिले २०१५ सालको आम निर्वाचनको समयमा माईस्थान जाने बाटोको घुम्ती रहेको तुलसी चिपालुको घरमा टाँसिएको कुरा रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

‘माईपोखरीको भ्याउ’- ६० वर्ष अगाडि माईपोखरीमा भ्याउ रहेको र तत्कालीन समयमा भ्याउ निकाली पोखरीमा डुङ्गा राखेर चलाउदा डुङ्गा पल्टिनगई इलाम बजार निवासी रामदास श्रेष्ठको तत्काल मृत्यु भएको दुर्घटनाको कुरा उल्लेख गर्दै सानातिना कुराको जानकारी पनि कार्कीले समेटेको देखिन्छ ।

‘पुल’- इलाम जिल्लाको माईखोला राजदुवालीमा तत्कालीन बडाहाकिम सन्तवीर लामाले जिल्लाका धनीमानी व्यक्तिहरूबाट चन्दा उठाई मोटर चल्ने कंक्रीट पुल निर्माण गर्दागर्दै वि.स. २०१५ साल चैत्र २ गते माईखोलामा अचानक बाढीआई पुल भत्केको र पछि पुल ज्वाइन्ट इन्टर प्राइजेज काठमाण्डौको फर्मले ५ लाख ११ हजारको ठेक्कामा अहिलेको मोटर चल्ने पुल निर्माण गरेको कुरा कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

ठूलो टुडिखेल- ठूलो टुडिखेल निर्माण कार्यमा कैयौं हल गोरु लागेको र यो काम वि.स. १९४९ सालमा गरेको कुरा रनबहादुर कार्कीले केही टिपोटमा उल्लेख गरेका छन् ।

‘शिलामूर्ति’- नयाँ बजारको चतुर्मुखी महादेवको शिलामूर्ति इलाम चोक बजार जगन्नाथ भारतीको घरमा २००८ साल सम्म रहेको त्यस पछि अहिलेको नारी शिल्प कला भवन ने.वै.ली. भवन साम्ने सार्दा सार्दै २०१८ सालमा सिडफिरिड निवासी मधुसूदन सापकोटाको घरबाट बालागुरुजीले नयाँ बजारमा लगेको कार्कीले लेखेको पाइन्छ ।

‘जुवा’- इलाम बजार वि.स. २००७ साल सम्म काग तिहार देखि भाइटिका सम्म ५ दिन ५ रात सरकारी तवरबाटै जुवाको खेल थापेर जुवा खेलाइने कुरा कार्की बताउछन् ।

‘अग्नि काण्ड’- वि.स. २०३७ सालको पौष महिनामा बौद्ध धामको माध्यमिक विद्यालय अग्नि काण्डमा परेर खरानी भएको र यस्तो घटना इलाम जिल्लामा घटेको पहिलो भएको कुरा कार्कीले बताएका छन् ।

‘लाप्चा परिवार’ इलाम जिल्लाका निम्न लिखित १२ गा.वि.स.मा मात्र यस पुस्तकका कार्कीले उल्लेख गरेका छन् । लाप्चा जातीहरू रहेको टिपोटमा उल्लेख छ ।

कन्याम १७ घर	समालबुङ्ग ३८ घर	इरौटार २३ घर	कोल्बुङ २२ घर
पंचकन्या २२ घर	जिर्मले १६	फिक्कल ३८ घर	श्रीअन्तु २० घर
गोदक १८ घर	पशुपतिनगर ६ घर	नामसालिङ ६ घर	जोगमाई ३० घर

छन् ।

माथि उल्लेख गरिएका घरहरूको संख्या बढेको घटेको कुरा हालको सर्वेक्षणबाट थाहा हुन सक्नेछ ।

जनमत संग्रह- जनमत संग्रहको जानकारी मत विवरण सहित यसरी गराउछन् रनबहादुर कार्की

१ इलाम जिल्लाको मतदाता संख्या ७६,२४२	२ पुरा मतदान भएको संख्या ५८,८२५
३ बदर भएको मत ५,४५९	४ जम्मा सदर भएको मत ५३,३६६
५ पंचायत पक्षले पाएको मत २८५२५	६ बहुदल पक्षले पाएको मत २४८४१

प्रतिशतमा-

१ पञ्चायत पक्षले ५३.४५	२ बहुदल पक्षले ४६.५४
------------------------	----------------------

‘परिशिष्टाङ्क’- परिशिष्टाङ्क भन्ने मूल शीर्षकमा निम्न शीर्षकहरूको बारेमा उल्लेख गरेका छन् ।

घोषणा तथा सन्देश पत्र- यस शीर्षकमा रहेर रनबहादुर कार्कीले विभिन्न घोषणा पत्र र सन्देश पत्रको बारेमा उल्लेख गरेका छन् ।

‘लिडदम राई हाडसु फुवाको लालमोहर’- यसमा कार्कीले लिडदम राई हाडसु फुवाको लालमोहरको बारेमा उल्लेख गरेका छन् ।

‘लाप्चा सुब्बाको लालमोहर’- यसमा लाप्चा सुब्बाको लालमोहरको बारेमा उल्लेख गरेका छन् ।

‘पत्र र लालमोहर’- यसमा काजी युक्लाथुपले पाएको पत्र र लालमोहरको बारेमा उल्लेख गरेका छन् ।

‘सन्दर्भ ग्रन्थ’- यस शीर्षकमा रनबहादुर कार्कीले सन्दर्भग्रन्थहरूको बारेमा उल्लेख गरेका छन् ।

‘पत्रपत्रिका’- इलाम जिल्लाका विभिन्न व्यक्तिहरूबाट प्रकाशित पत्रपत्रिकाहरूको बारेमा उल्लेख गरेका छन् ।

माईस्थानको ताम्रपत्र- यसमा इलाम बजारमा रहेको माईस्थानको ताम्रपत्रको बारेमा उल्लेख गरेका छन् ।

शुद्धिपत्र- यसमा कित्ताबमा भएका गल्लीहरूलाई सच्चाएर उल्लेख गरेका छन् रनबहादुर कार्कीले ।

४.४ ‘सत्य धर्मको मुचुल्का’ कृतिको अध्ययन र विश्लेषण-

‘सत्य धर्मको मुचुल्का’ (१९८८) एउटा लिम्बू जातिको धर्मकर्मसँग सम्बन्धित सानो पुस्तक हो । यसको प्रमुख नीति नियम पारित गराई संकलनको रूपमा तयार पार्ने प्रमुख व्यक्ति धर्मगुरु फाल्गुनन्द हुन र उनले तय गरेको सत्यधर्मको नियम, कानूनलाई संरक्षित गर्ने, इमानसिंह चेम्जोङ्ग उल्लेख गर्ने स्वामी प्रपन्नचार्य तथा यस कृतिमा उल्लेख भएका पंक्तिहरू साहित्यकार तिलविक्रम नेम्बाङ्ग (वैरागी काइला) को “हराउन लागेका इतिहासका पाना उनले यो सानो पुस्तकको प्रकाशन वि.स. २०४३ सालमा गराएका थिए । यो पुस्तक ८ पेजमा तयार पारिएको छ । यसमा संकलक रनबहादुर कार्कीले आफ्ना भनाईहरू यस संकलनको प्रारम्भमा लेख्दा गुरुवर फाल्गुनन्द सत्यहाङ्माको परिचय समेत दिएर यो सत्य धर्मको मुचुल्का १९८८ मा तयार पारेको महान्कार्यको विवरण पनि प्रस्तुत गरेका छन् । यस ग्रन्थको महत्व समेत बढाएका छन् । यस कृतिमा लिम्बू जातिहरूले कुन कुन कुरा गर्नु हुने र केके गर्नु नहुने भन्नेबारे जानकारी गराइएको छ । अहिंसाको सिद्धान्तलाई विशेष महत्व दिएर परोपकार गरेका कुरालाई यहाँ महत्व दिएको छ ।

४.४.१ ‘सत्य धर्मको मुचुल्का’ कृतिमा संकलित समग्र शीर्षकहरूको परिचयात्मक अध्ययन-

‘सत्य धर्मको मुचुल्का’: सत्य धर्मको मुचुल्का शीर्षका निम्न कुराहरुमा जानकारी दिने उद्देश्यले यस ग्रन्थमा उल्लेख गरेका छन् । यो संकलनमा आएका १० दफाहरुमा संकलन गरेको कुरा यस कृतिमा छापिएको आधारमा यहाँ जस्ताको तेस्तै जिज्ञासुहरुको जानकारीका लागि उतारिएको छ ।

“लिखितम थुम मौजा मौजा गाउ गाउका सुब्बा राई कारबारी कर्ता भाई विरादर याकथुम्बा गैह्र आगे १० याकथुम्बा १७ श्रमका भात मिल्दो सबै लिम्बू एकै जात हुनाले देव पित्र विवाह वृद्धि सूतक मृतक लगायत धर्म कार्यमा एकै रीत हुनु पर्नेमा वृद्धि सुतक मृतक परेमा सनातन धर्म घटाई घटि बढी गरी बार्ने र बर्खान्त आदि लगायत पित्र देव धर्म कार्य गर्दा पनि जीवघात गर्ने अधर्मको चलन चली आएको भै मनुष्य जाति धर्ममा विरुद्ध पर्न गै एकै धर्मसँग कर्म कार्य नचलेको कारण के रहेछ भनी याकथुम्बा जाति गैह्रमा चुम्लुङ सभा गरि सुभ्र बुभ्र हुदा देव पित्र लगायत कार्य गर्दा आफ्ना जात भाषा अक्षरमा लेखिएका ग्रन्थ बमोजिम सिकी पढी अर्थ बुझी काम कार्य गर्न पर्नेमा सो छुतीलोप हुन गै लेखिएका ग्रन्थ बमोजिम काम कार्य हुन नपाई मुखको मनाई अन्दाजी भरले मात्र काम कार्य चलि आयेको मे सतातन धर्म छुट्न गै मृतक वृद्धि सूतक परेमा १० दिनमा घटाईएका थुम गाउँमा ५ दिनमा येकै कर्म नभै घटि बढी गरि शुद्ध हुने र पित्र देव धर्म कार्यमा जीवघात गर्ने अधर्मको चलन भै आयाको रहेछ । भन्ने जन्मदा मर्दा विवाह देवपित्र कार्य गर्ने लिम्बू अक्षरमा लेखियाको ग्रन्थबाट र सबै मनुष्य जातिको कर्म कर्तव्य को धर्म शास्त्र प्रमाणस्वरुप खडा भै रहेकोबाट समेत देखिन गयाकाले विचार गर्दा धेरैवर्ष अघिदेखि लिम्बूहरुले आफ्ना जात भाषाका अक्षर पढन छोडेकाले र अरु भाषा बोलीका अक्षरबाट लरतराले अर्थ बोध हुन नसक्ने तेसमा पनि पढ्ने पढाउने चलन चलाउने नसकेको भै लेखियाको धर्म बमोजिम कर्म नभै सनातन धर्म याकथुम्बा जातिमा लोप हुन गयाको रहेछ । भन्ने बुझियाको हुनाले अब उप्रान्त सबै लिम्बूमा कार्य अनुसार येकै धर्मको काम कार्य चल्ने गर्नलाई समेत आफ्ना भाषा बोलीको अक्षर पढन पढाउनलाई जरुर आवश्यक परेको हुनाले हामी तपशीलका थुम थुमको याकथुम्बा गैह्र ‘तित्तीचंगु सावेनु हाड तुम्याड यक मा भेला मै तुम्याहाडचुम्लुङ सभा गर्दा मुखे कुरा उहीले हामी याकथुम्बाका पूर्खाका पालदेखि “ऊँ मुजोकलुङ मुबेवामा खेचोम्लुङ खेबेवामा मुवो पकवा खेपोक्वामा नावा रा सुम्लाड भूमा तागेरा निडवाभूमा चइतो मुचोक्लुङमा यूमाथेवालाई कुल पित्रदेव मानी पूजा सेवा भक्ति गरि आयको हुनाले पाचथर चोकमागु माथिको लोब्रे डाडाको बाल देवाँसी तपसी फल्गुनन्द सरस्वती माताको पुरानो त्रिभुवन सूर्य द्वारिका भनी सुमफानलड अर्थात् त्रिवेणी धारामाथि सो धाराको पाइप मिलाई हामी १० याकथुम्बा १७ थुमका लिम्बूको सभिया उनै युमा थेबाको मन्दिर १ सो युमा थेबाको विहान बेलुका धुपवत्ती आज्ञा पूजा सेवा भक्ति गर्ने आफ्ना अक्षर लगायत गैह्र पढ्ने पढाउने र लिम्बूको अक्षर अर्थात् आफ्नो याकथुम्बा अक्षर पढन छाडी लोप भएकाले मनुष्य जातिको कर्तव्य कर्म बेद बमोजिम आफ्ना भाषा अक्षरमा लेखियाको ग्रन्थ बमोजिम नभै पछिबाट चलायाका मनमौजी यन्यादि बाधक नोक्सानी कर्महरु आजदेखि बदर गरि अपढ हुनाले पापकर्मको विवेक गर्न नसक्ने ज्ञान हुन नसकी अज्ञानरुपी अन्धकारमा परी अधर्म नोक्सानलाई धर्म फाइदा सम्झी काम कार्य गर्ने चलन याकथुम्बा जातिमा चलि आयोकाले अत्यन्त दुःखी गरिबतामा प्राप्त हुन गएको मूलधन धर्मको विवेकी खानी विद्याकी आर्जनगर्न नसकेसम्म र अधर्म नोक्सानको चलन नछुटेसम्म लिम्बू जातिको सुधार नहुने देखियाको हुनाले हाल माथि लेखियाको जगामा र पीछे थुमथुम गाउ गाउमा समेत देवालय विद्यालय बनाई पढाउनलाई अब कत्रै दुःख परे तापनि आफ्ना सन्तान कूलवंश जाति देशको सुधारलाई तपशील दफा दफामा लेखिया बमोजिम गर्नलाई हाम्रा लिम्बूहरु सबैको सल्लाह भै

तपशीलमा लेखिया बमोजिम गर्नमा याकथुम्बा सबैको मन मन्जुर खुशी राजीसँग चित्तबुभ्यो अब उप्रान्त तपशीलमा लेखिये बमोजिम गुरुला लेखिये बमोजिम धर्ममा नरही जस्ले उलंगन गरौला त्यसलाई यसै सत्तेवाचाका मुचुल्काले उजूर गरी अदल नाघी अनाचार गरे वापत सजाये गराउने अदल नाघी अनाचार गर्नेले ऐन धर्म बमोजिम साजये बुभाउला सो मन्दिर पाठशाला बनाउने आज्ञा र पूजा गर्ने पढाउने मास्टरहरु सहितको साल सालको खर्च चन्दा सबैले उठाई गरौला भनी हामी याकथुम्बा गैह्रको मनोमान राजीखुशीसग सत्तेवाचाको धर्म पत्रिका लेखी सही गरी थुम पीछे १/१ थानका दरले बुझी सो थुमको सकल राख्नेको सहीछाप परेको नक्कल मौजा गाउ गाउकाले बुझिलिऊँ

तपशील

प्रथम दुई प्रस्ताव.....१, लिम्बु अक्षरमा लिखित लिम्बु भाषामा छन्.....२

देव पित्र लगायेत आज्ञा पूजा, विवाह, सुद्धाई कार्ये गर्दा लिम्बु जातिले कौनै कार्येमा पनि जीवघात गर्ने गरि आयाको स्वहन्तेको चलन छोडी अब उप्रान्त धूप बात्ती सिंदूर फलफूलले गर्ने

छोरी चेलीका सोतरीत खाने लिम्बुको चलनले आफ्नो रस विक्री गरि आफैले खाने गरेको मनुष्य जाति धर्मका विरुद्ध परी पाप घृणा लाग्दो भयाको सो चलन त्यागी अब उप्रान्त सोतरीत केही नखाई बागदत्ता बोली विवाह गरि दिने लिने ली दी सकेपछि माइतीलाई जूठो नलाग्ने.....४

मृत्यु सुतकमा कसैले ३ दिन वारी ४ दिनमा कसैले ४ दिन वारी ५ दिनमा शुद्ध हुनेकाम बार्नेमा पनि सो ४/५ दिनदेखि सरासर काम खेती गर्ने कसैले ९ दिनमा “कुश्रिडवा बारेपछि १० दिन देखि मात्र जुठो सकिने भनी गरी आएकोले अब उप्रान्त ९ दिन क्रिया वारी १० दिनमा सुद्ध हुने खेती काम गर्नलाई क्रियापुत्री बाहेक अरुलाई ३ दिन मात्र काम खेती वारी तहादेखि वार्न नपर्ने.....५

वृद्धि सुतकमा घटाई ४ दिन बार्ने गरेको सो पनि सनातन बमोजिम १० दिन बार्ने र सुत्केरी का ज्यूलाई २२ दिन बार्ने गर्नु.....६

मनुष्य भै प्रेतान्तर भै सकेपछि क्रिया पुत्रीले सामदाखोड राखी कोरामा बस्ता सँगुर कुखुरा लगायत पशु प्राणीले छोयो भने तारन्तार हुदै न भनी दाजू भाई इष्टमित्र भेला भै रातदिन रंगने सोही साम्दाखोड राखेकोमा बिहान बेलुका पिण्ड दिदा सँगुर कुखुराको मासु खोजी कसैले पिण्ड दिने कसैले मृत्यु मै मुर्दालाई जलाई दवाई सकेकै दिन सँगुर कुखुरा काटी मलामीलाई खुवाई सामदाखोडमा पिण्ड दिने कसैले सामदाखोडमा मासुको पिण्ड नदिने नुन तेल छोइ सुदाइ गरेका दिन सुगुर काटी मांसको पिण्ड दिने खुवाउने पितृ मुक्त गर्ने वाक्यमा भने वा लामपाक लाम मैनदिकके अर्थात कुखुरा सुगुरको कोषमा नजाने भन्ने वाक्य गरि आयाकोले वास्तव कुरा पितृदेव धर्म कार्येमा पशु प्राणीको हत्या गरी मांसको पिण्ड दिने गर्दा अहिंसा परमो धर्म भन्ने धर्मलाई खण्डन भै इत्यादि धर्म नोक्सानी काम भै आयाको आजदेखि त्यागी अब उप्रान्त अदुवा दुध चामलको पिण्ड दिने गर्नु

हामी याकथुम्बा गैह्रमा बुभ्दा सुगुर कुखुरा आदि नखानको पछिबाट नबुझी खानेगरी आयाको बभियाकोले अब उप्रान्त लिम्बू जाति कसैले सुगुर कुखुरा नखानु.....८

जन्मदाता बाबु आमाले पाप धर्म नोक्सानको विवेक गरी चाहिदो बाहेकको बढी नोक्सानी अधर्मको चलन रोकी दिये नोक्सानी अधर्म तर्फको चलनमा चलन नपर्ने भै अधर्म नोक्सानीबाट वचावट हुने फाइदा धर्म तर्फको चलन चली आये सन्तानले सोही चलनमात्र जन्मदा देखि जानी बुझी गरी आउने भै सुधार

हुनेमा विवेकरूपी बुद्धि गराउने विद्यारूपी याकथुम्बा कुल जातिमा रहित भै जन्मदाताहरुबाट मद खाने चलन गरी ल्यायाको विचार गर्दा मद नखाँदा वेवहार चलनै नसक्ने हो कि भन्नलाई मद नखाने चलन भयेका मनुष्य जातिमा मद खाने राम्रा तवरसँग वेवहार चली आयेकाले मद खाये तापनि भात नखाई नहुने भात खाये पछि भद नखाये पनि हुने रहेछ भन्ने प्रत्यक्ष प्रमाण देखिन आएको हुँदा मद खाने चलन वाहियाती बढी खर्च भारी नोक्सानी सन्तानलाई गरिवतामा प्राप्त गराउने चलनको रुप देखिन आयाको भै याकथुम्बा जातिमा मद खाने चलन त्याग गरी सो मद तर्फको खर्चले गाई भैंसी पाली मदको बदलामा गो रसको सेवन गरी हरेक कुराको फाइदा भै आफ्ना कुल जाति सन्तानलाई गरिवतामा प्राप्त गरायाको दुःख छुटाई सुख सुधारमा दाखिला गरायाको पुण्य वर्तमान कालका जन्मदाताहरुलाई मील आउने हुनाले अब उप्रान्त हामी याकथुम्बा जातिले मद नखानु.....९

बुभुदा आजकल लिम्बुमा “तेन्धामदिड मेखिखम लकमेल्ले साम्यो निडवाले माडइला” अर्थात गायत्री विवाह आदि कर्म चलाउदा नित्य मनुष्य कर्म धेरै जसोमा छुट्न गएकोमा बुभियाकाले विवाहआदि कर्म चलाउदा सनातान याकथुम्बामा चलि आयाको “साम्यो निडवाले माडइला” नित्य कर्म गायत्री नसुनी नसुनाई विवाह गरेकाले मात्र मनुष्य धर्मको कर्ममा गुजेको नभै विवाह कर्म नगर्दा जस्तो थियो उस्तै मात्र हुनाले सो भएकाहरुलाई चुलामा नचढाउनु अब उप्रान्त सनातन् धर्म बमोजिम “साम्यो निडवाले माडइला” जान्ने फेदाडवा साम्बा ल्याई आफ्ना जात भाषाको गायत्री मन्त्र सुनाई विवाह कर्म चलाउने गर्नु हामी याकथुम्बामा आफ्नै देशमा कपास खेती ल्याई चर्खा चलाई “हुक्सोरे खी सुम्दिड रबीवे नुमा लाडसोरे थाकसुम थाम्पे नुमा” हाम्रा बाबु ज्यादाका पालादेखि भै चली आयाको वर्तमान कालमा विदेशी कपडाको चलनमा लाग्न जानाले ज्यादै दुःखी गरिवतामा हामी याकथुम्बा प्राप्त हुन गयाकाले विद्वान ज्ञानी महात्माहरुबाट र राजामहाराजाबाट समेत स्वदेशी कपडा बनाई लाउने गर्नु भन्ने समेत उपदेश परोपकारी प्रजाहितैषी परमसुधारक वाणीहरु भये बमोजिम अब उप्रान्त आफ्नै स्वदेशी कपडामात्र “कुबुड कुथाक् ” अर्थात हामी याकथुम्बाका कूल पूर्खाका पालादेखि गरी आयाको आज तक पनि हामीमा सो चलन अलि अलि नछुटेको सनातन धर्मलाई नछाडी कपास खेती गरी आफैले धागो कात्ने बुन्ने चलन बढाई आफ्नै स्वदेशी कपडा मात्र लाउने गर्नु अब उप्रान्त विदेशी कपडा कसैले लाउने नगर्नु१०

यसरी कार्कीले लिम्बु जातिले पालन गर्नु पर्ने नियमहरुको वारेमा आजभन्दा १२५ वर्ष अगाडिको लिम्बूहरुले आफ्नो धर्म संस्कृतिको उन्नयन र स्थायित्वका निम्ति बनाएका धार्मिक नियम कानूनहरुको खोजीखबरी गरी सर्वसाधारण नेपालीका निम्ति बुझ्ने गरी नेपाली भाषामा उल्लेख गरेका छन् । यसले लिम्बू जातिको धर्म साँस्कृतिमा समस्यानुकूल सुधार ल्याउने काममा सहयोग पुऱ्याएको पाइन्छ ।

४.५. ‘अनमोल वचन’ कृतिको अध्ययन र विश्लेषण-

रनबहादुर कार्कीद्वारा सम्पादन गरिएको कृति ‘अनमोल वचन’ (२०४७) एउटा अमूल्य कृति हो । यसमा महान् व्यक्तिका वाणीहरु सङ्कलन गरिएको छ । यसमा विभिन्न कविहरुका कविताका साथै नेपाली उखानहरु पनि राखिएको छ । यो कृति ८४ पृष्ठमा संरचित छ ।

४.५.१. अनमोल वचन कृतिको अध्ययन-

रनबहादुर कार्कीद्वारा सम्पादन गरिएको अनमोल वचन (२०४७) कृतिमा महान् व्यक्तिहरूका महावाणीहरूको सङ्कलन गरिएको छ । तिनै महावाणीहरूलाई नै मूल्य तिर्दा नपाइने वचन भनेर “अनमोल वचन” नामाकरण गरेको देखिन्छ । त्यस्तै मूल्यवान् वचनहरू संकलन गर्ने क्रममा यस कृतिमा रनबहादुर कार्कीले विश्वमा भएका विभिन्न विद्वान साहित्यकार, समाजशास्त्री, कवि, शिक्षाविद्, नाटककार, सङ्गीतकार आदि व्यक्तिहरूका महत्वपूर्ण भनाई कविता गीत र लोकोक्तिहरूको संकलन गरेर एउटा सानो पुस्तिका नै तयार गरेका छन् । जुन पुस्तिकामा पाएसम्मका ठूला व्यक्ति वा चलनचल्तीका राम्रा भनाईहरूलाई समेटेको छ । यस कृतिमा रहेका जम्मा ५७४ अनमोल वाणीहरूमध्ये विभिन्न फाँटका वाणीहरूलाई अलग अलग गरेर अध्ययन गर्दा कवितात्मक वाणीहरू ३१, लोकगीतको भाकामा मिल्ने र सुन्दर गीतहरू २ वटा लोकोक्ति वा उखान टुक्काहरू २७ वटा र महान् कवि, दार्शनिक सिद्धान्तकार देश विदेशका विभिन्न विद्वानका अनमोल वचन वा भनाईहरू ५१४ गरी जम्मा ५७४ अनमोल वचन संकलन गरेर यो कृति तयार गरेका छन् । जसमा मलाई महत्वपूर्ण लागेका वाणी वा अनमोल वचनहरूको उल्लेख गरी निम्नानुसार परिचय दिई व्याख्या विश्लेषण समेत गर्ने जमर्को गरेको छु ।

“अरुलाई उपदेश दिँदा हामी डोकामा भरेर दिन्छौं, लिँदा चाहि तिलसँग जोखेर लिन्छौं ।”- डब्लू आर आल्जेन
डब्लू आर. आल्जेनले उपदेश दिन सजिलो हुने र लिन गाह्रो पर्ने कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

“अकृतज्ञ साथी भन्दा कृतज्ञ कुकुर वेश ।” - सादी

अकृतज्ञ साथी भन्दा कृतज्ञ कुकुर नै भएपनि त्यही राम्रो हुने सादीको भनाईलाई कार्कीले महत्वपूर्ण सम्भेर उल्लेख गरेका छन् ।

“अवश्य जन्मने मर्छ, मर्नेको जन्म नित्य छ ।”

नभई नहुने माथि तिम्रो शोक अयोग्य छ ।” - कोमलगीता

हिन्दु धर्म वा हिन्दु दर्शनमा मृत्यु वा मोक्षलाई दुःखबाट छुटकारा पाउने सन्दर्भमा व्याख्या गरिएको हुँदा यहाँ गीतामा कृष्ण र अर्जुनको सम्वादमा जन्मनु मर्नु सामान्य प्रक्रिया हो भन्ने देखाई जन्मने र मर्ने क्रम निरन्तर चलिरहने हुनाले मर्नेको निमित्त शोक गर्नु व्यर्थै छ, भन्ने कुरा कोमलगीतामा उल्लेख गरिएको छ ।

“असम्भव शब्द मूर्खहरूको शब्द कोषमा मात्र पाइन्छ ।” - नेपोलियन

असम्भव शब्द मूर्खहरूको शब्द कोषमा मात्र पाइने कुरा नेपोलियनले देखाएर साहसीका निमित्त सबै कुरा सम्भव छ भन्ने अर्थाइएको यो अनमोल वचन हो ।

‘आवश्यकताले नैतिकताको कुरो बुझ्दैन ।’ - सेन्ट अगस्टिन

आवश्यकता परेपछि मान्छेले नैतिकतालाई भुल्छ भन्ने भाव व्यक्त गरेको छ, अर्थात् भोकाएकाले जसरी पनि पेट भर्न खोज्छ भन्ने कुरा यस भनाईबाट थाहा हुन्छ ।

“आँखा भरि अध्यारो बोकेर अब म कोठा भरि उज्यालो सडक भरि उज्यालो, शहरभरी उज्यालो कहाँबाट ल्याऊँ । - स्व. हरिभक्त कटुवाल

आँखाभरि अध्यारो भएपछि अरुतिर उज्यालो ल्याउन नसकिने तथ्य कवि, गीतकार कटुवालले अभिव्यक्त गरेका छन् ।

‘आइमाई र ऐनाको भगडा कहिल्यै हुँदैन ।’ - एक लोकोक्ति

महिलाहरु श्रृङ्गार प्रिय हुने भएकाले ऐनासँग आइमाईको सधैं मित्रता हुने कुरा समाजमा प्रचलित छ भन्ने कुरा यस लोकोक्तिले देखाएको छ ।

“आगो लगाउने, विष खुवाउने, हतियार लिई जाइ लाग्ने धन हर्ने, खेत लुट्ने र स्त्री हरण गर्ने यी छ आततायी कहिन्छन् । - भगवत गीत

छ वटा महापापहरुमध्ये आगो लगाउने, विष खुवाउने हतियार लिएर जाइ लाग्ने, धन खोस्ने, खेत लुट्ने र स्त्री हरण गर्ने मान्छे फटाहा वा महापापी मानिन्छ भन्ने उल्लेख गरिएको छ भगवत गीतामा उल्लेख भएको यहाँ उद्धृत गरिएको छ ।

“आँशुको मोल आँशु डुब्ने दिलले चिन्दछ ।” - प्यासी

मान्छेको आँशुको मूल्य कतिहुन्छ भन्नेकुरा आँशुमा डुब्ने दिलले मात्र जान्दछ भन्ने कुरा कवि नीरविक्रम प्यासीले बताएका छन् भनेर कार्कीले महत्वपूर्ण वा अनमोल वचनमा समेटेका छन् ।

‘आँटले नहाँसे पनि दाँतले हास्नु पर्छ, मनले बहिस्कार गरे पनि मुखले नमस्कार गर्नु पर्छ ।

-स्व. भीमनिधि तिवारी

व्यवहारिक कारणले गर्दा मान्छेले विभिन्न परिस्थितिमा हाँस नचाहेर पनि हास्नु पर्ने र मन नपराएको मान्छेलाई पनि नमस्कार गर्नु पर्ने बाध्यता पर्न सक्छ भन्ने कुरा गरेका छन् भीमनिधि तिवारीले ।

‘इमान्दारी सर्वोत्तम नीति हो ।’ - फ्रेकलिन

इमान्दारी नै सबैभन्दा ठूलो नीति भएको कुरा फ्रेकलिनले भनेको कुरा कार्कीले महत्वका साथ उल्लेख गरेका छन् ।

“ईश्वरले नै भनेका छन्- भोको पेटले धर्म हुँदैन । भोको व्यक्तिलाई धर्मको कुरो सुनाउनु व्यर्थ छ ।” - स्वामी विवेकानन्द

धर्मकार्यमा लाग्न भक्ति वा एकाग्रता चाहिन्छ तर भोको पेटवाला मानिसमा त्यो सम्भव छैन त्यसैले स्वामी विवेकानन्दले भोको बसेर धर्म नहुने कुरा देखाएको पनि अनमोल वचनभित्र संकलक कार्कीले समेटेका छन् ।

“ईश्वर पूजाका होइन प्रेमका भोका छन् ।” - स्वामी दयानन्द

स्वामी दयानन्दले ईश्वर पूजाका भोका नभएर प्रेम अर्थात् भक्ति भावका भोका भएको बताएको कुरा कार्कीले देखाएका छन् ।

“ईश्वरको सब भन्दा उत्तम पूजा उद्योग गर्नु हो ।” - कार्लाइस

उद्योग गर्नु नै ईश्वरको सबैभन्दा राम्रो पूजा गर्नु हो भनेर कार्लाइसले अनमोल वचन व्यक्त गरेका छन् ।

आएर कैल्यै ऋतु सिद्धिदैन

लाएर माया मुटु रिक्तिदैन

स्वीकार मात्रै गर एकवार

संसार तिम्रै अनि बारबार

-माधवप्रसाद घिमिरे

माधवप्रसाद घिमिरको प्रस्तुत कवितालाई उद्धृत गरेर संकलकले मायाको गहिराई र अनन्तता स्थापित गर्दै साश्वत पक्ष प्रतिपादन गरेका छन् ।

“ईश्वरको दर्शन गर्छु भनेर त्यहाँ हिड जहाँ किसानहरु जेठको दोपहरमा हलो जोत्छन् र शिरको पसिना पाउसम्म बगाइहेका छन् ।”

- रविन्द्रनाथ ठाकुर

किसानका पक्षपाती ठाकुरको अभिव्यक्ति वास्तवमा नै मार्मिक भएको हुँदा ईश्वरको दर्शन गर्न भनेर बाहिर नजाउ ईश्वर भनेका ती किसानहरु हुन् जो जेठको घाममा हलो जोत्छन् र शिरको पसिना पाउसम्म बगाइरहेका हुन्छन् भन्ने” उक्ति स्थापित गरेको देखिन्छ ।

“इतिहासको अपेक्षा कविता सत्यको धेरै नजिक हुन्छ ।”

-प्लेटो

यहाँ प्लेटोले कवितालाई महत्व दिँदै इतिहास भन्दा कविता सत्यको नजिक हुने कुरा उल्लेख गरेका छन् ।

“इर्ष्यालुलाई मृत्यु तुल्य दुःख भोग्नु पर्छ ।”

-वेदव्यास

ईर्ष्यालु मान्छेले दुःख भोग्नु पर्छ भन्दै वेदव्यासले अठार पुराणमा परोपकारको कुरा नै प्रमुख रूपमा मानेको यहाँको अनमोल वचनले व्यक्त गर्दछ ।

“उफ ! विवाहको सानो औंठीको घेरा भित्र कति फसाद लुकेको छ ।”

- कोलेगिक्स

विवाह भन्ने कुरा सुखमात्र नभएर दुःख पनि हो भन्ने भाव यस भनाईबाट प्रष्ट हुन्छ ।

“ईश्वर ! तैले रचेर फेरि कसरी विगारिस् ? सृष्टिको फूल रचेर त्यस्तो कसरी लतारिस् ?

त्यो फूल हरे ! मलाई दिई कसरी पछारिस् ।

- महाकवि लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा

ईश्वरले आफै सृष्टि गरेर आफै कसरी मार्न सकेको भन्ने भाव यसमा कविले व्यक्त गरेका छन् । यहाँ मुनामदनमा मुनाको सृष्टि वा जन्म र मृत्युप्रतिको नायक मदनले दिएको अभिव्यक्ति जो निकै मार्मिक छ ।

“उन्नति गर्न चाहने पुरुषले निद्रा, तन्द्रा, डर, क्रोध, अल्छ्याई र जुम्स्याई यी ६ वटा दुर्गणहरु त्याग्नु पर्दछ ।”

-महाभारत

यदि कोही पुरुष वा नारी उन्नति गर्न चाहन्छ भने उसले निद्रा तन्द्रा आदि जस्ता कुराहरुलाई छाड्नु पर्ने कुरा महाभारतमा बताइएको छ । जो मानिसका निम्ति अति आवश्यक भन्ने यस वचनको भाव हो ।

“उखानको बखान, बेइमानको के ठेगान ।”

- नेपाली उखान

तुक बन्दीयुक्त यस उखानमा बेइमान मान्छेको ठेगान हुँदैन भन्ने आशय निकै महत्वपूर्ण रहेको छ ।

एउटा लोग्ने मान्छेलाई शिक्षा दिन एक जनालाई शिक्षा दिनु हो, तर एउटी स्वास्नी मानिसलाई शिक्षा दिन एउटा परिवारलाई शिक्षा दिनु हो ।’

- महात्मा गान्धी

महिलालाई शिक्षा दिनु परिवारलाई नै शिक्षित पार्नु हो भन्ने मान्यता महात्मा गान्धीको यस उक्तिमा रहेको छ ।

“एउटा पापले जहिले पनि दोस्रो पापका लागि ढोका खोल्दछ ।” –अज्ञात

एउटा पापले अर्को पापलाई निम्त्याउछ भन्ने भाव यस भनाईमा रहेको छ ।

“एउटा भीमसेन थापा नजन्मेको भए नेपाल उहिल्यै हिडिसक्थ्यो ।” –श्री ३ चन्द्र शम्शेर

भीमसेन थापा जस्ता देशभक्त नेपालीको जन्म नभएको भए नेपाल देश रहने थिएन भन्ने आशय श्री ३ चन्द्र शम्सेर उक्तिमा पाइन्छ ।

“एउटा सुन्दर वस्तु सधैंका निमित्त आनन्ददायक हुन्छ ।” – कीट्स

सुन्दर वस्तु आनन्ददायक हुन्छ भन्छन् कीट्स, तर सेक्सपीयर यस मतसँग पूरै सहमत छैनन् ।

“एउटा सानो सियोको प्वालबाट एउटा ठूलो उँट सजिलै छिर्न सक्ला तर एउटा धनी मानिस भगवान्को राज्यमा छिर्न सक्तैन ।” – ईसामसीह

धनी मानिस पनि यदि असल भावना भएको छैन भने भगवान्को राज्यमा पुग्न असम्भव रहेको कुरा ईसामसीहले अनमोल वचनमा व्यक्त गरेका छन् । धनी मानिसलाई उत्तम वा सबैको प्यारो हुन्छ भन्ने पुरानो धारणा यहाँ प्रतिविम्बित भएको देखिन्छ ।

“एउटा मानिसले अर्को मानिसको बुद्धि शुद्ध गर्न सक्तैन आफ्नो बुद्धि आफैँद्वारा शुद्ध हुन्छ ।” –भगवान बुद्ध
आफैँ नै आत्मज्ञान प्राप्त गर्नु पर्छ अरु राम्रा मान्छेको संगत मात्र हो भन्ने बुद्धको भनाइ छ ।

“एउटी असल पत्नीले असल पति बनाउछे ।” –जोन हेउड

पत्नी असल छ भने फटाहा पतिलाई पनि असल बनाउछे भन्ने मान्यता जोन हेउडको यस उक्तिमा छ ।

“एकाग्रतापूर्वक गरिएको विचारले असम्भवलाई पनि सम्भव बनाउँछ ।” – खप्तड स्वामी

ध्यानको महत्ता प्रतिपादन गर्दै गम्भीर शोचविचार साथ काम गरे जुनसुकै कार्य सम्भव हुने कुरा खप्तड स्वामीको यस उक्तिले देखाएको छ ।

“एक पापले अर्को पाप जन्माउँछ ।” – शेक्सपियर

पापले वा गलत कार्यले परिणाम पनि गलत नै दिन्छ भन्ने देखाएर होसियार हुने यस उक्तिले सचेत गराएको छ ।

“कपडामा विश्वास नगर संसार सर्वाङ्ग छ ।” – शुक्ररात

महान् दार्शनिक सुक्ररातका दृष्टिमा संसार सबै नाङ्गो भएकाले ढाक छोप गरे पनि वास्तविकता आफैँ प्रष्ट छ भन्ने दृष्टिकोण यहाँ स्थापित भएको छ ।

कन्यामा बाबु, तरुनी हुँदा लोग्ने र बृद्धमा छोरो गर्दछ सुरक्षा, नारी स्वतन्त्र छन् कहाँ ? – शकुन्तला

संस्कृतको उक्ति “पिता रक्षति कौमार्ये, भर्तारक्षति यौवने, पुत्रस्तु स्थविरेभावे नस्त्री स्वातन्त्र्य मर्दति । भन्ने उक्तिका आधारमा नारीहरु स्वतन्त्र नभएको कुरा यस वाक्यमा उल्लेख गरिएको छ ।

“कवि काव्य रचना गर्छ त्यसको स्वाद पंडितहरुले मात्र लिन सक्छन् । जसरी कुनै सुन्दर स्त्रीको लावण्य उसको पितालाई होइन उसको पतिलाई मात्र थाहा हुन्छ ।” – अज्ञात

कविहरुले काव्यको रचना गरे पनि स्वाद पंडितहरुमात्र लिनसक्ने र सुन्दर स्त्रीको स्वाद उसको पतिलाई मात्र हुने कुरा यस वाक्यले बताएको छ । अर्थात् आफ्नो सिर्जना अरुका निमित्त मात्र प्रयोग्य हुन्छ, भन्ने मूल धारणा यहाँ प्रतिविम्बित छ ।

“कवि कविता होस् कविता कवि होस् तब पो कविता हुन्छ, शब्द थगुपारिकन के हुन्छ ? भाव भए पो हुन्छ ।” –डा.पारसमणि प्रधान

कविता हुन शब्दमात्र नभएर भावको आवश्यकता पर्ने कुरा डां पारसमणि प्रधानले आफ्ना कविताद्वारा उल्लेख गरेका छन् । कवि र कविता एकाकार भएमा मात्र भाव राम्रो आउँछ कविता सुन्दर हुन्छ भन्ने मुख्य आशय हो ।

“कसैको सिफारिसबाट स्वर्ग जानु नरक जानु बराबर हो ।” – सादी

अरुको सिफारिसमा मात्र सफलता पाउन असफलता नै हो भन्ने सादीको आशय हो ।

“कसैको लोकमा छैन एकै नास समुन्नति

अरुको के कुरा हेर सन्ध्यामा सूर्यको गति ।” –कवि शिरोमणि लेखनाथ

सन्ध्यामा सूर्यको गति घटेजस्तै संसारमा कसैको पनि एकै नास उन्नति हुँदैन भन्ने भाव लेखनाथ पौड्यालले प्रस्तुत कवितामा व्यक्त गरेको महत्वपूर्ण अंशलाई उदाहरणको रूपमा कार्कीले लिएका छन् ।

“काक् चेष्टा बकोध्यानं, श्वान निद्रा तथै व च

अःल्पहारी गृहत्यागी विद्यार्थी पञ्चलक्षणम ।” –नीति शास्त्र

एउटा असल विद्यार्थी बन्न कागको जस्तो चलाखी, बकुल्लाको जस्तो ध्यान कुकुरको जस्तो हल्का निन्द्रा थोरै आहार र घर छाड्नु पर्ने कुरा नीतिशास्त्रमा उल्लेख गरिएको पाइन्छ । यसलाई महत्वपूर्ण मानेर ग्रन्थकारले यहाँ उल्लेख गरेका छन् ।

“काम प्रत्येक मान्छेको प्राण रक्षक हो ।” – इमर्सन

कामले नै मान्छेको प्राण रक्षा गर्छ भन्ने मान्यता इमर्सनको रहेको छ ।

“कालको कोही शत्रु पनि छैन, कालको लागि कोही प्रिय मित्र पनि हुँदैन । काल कही कसैका लागि मध्यस्थ पनि हुँदैन । उसले कसैलाई छोड्दैन । यो संसारलाई सधैं निलिरहन्छ ।” –महाभारत (स्त्री पर्व)

कालले कसैलाई पनि नछाड्ने र सबैसँग समान व्यवहार गर्ने कुरा महाभारतमा बताइएको छ ।

“क्रान्ति सभ्यताकी आमा हुन् ।” –विक्टर ह्यूगो

क्रान्तिले नै सभ्यतालाई जन्माउँछ भन्ने धारणा विक्टर ह्यूगोको रहेको छ ।

“कि ठिकसँग बोल कि ज्ञानी भैं भएर चुपलागि बस ।”

– जर्ज हर्वट

मान्छेले ठिकसग बोल्नुपर्छ, भन्ने मान्यता जर्ज हर्वटको छ ।

“कृत्रिम भाषा कठिन हुदै जान्छ, स्वाभाविक भाषा सधै सरलता तर्फ भुक्दछ ।” – रामराज पन्थ

स्वाभाविक र सरल भाषा सधै प्रयोग गर्नु पर्ने तर्फ यस उक्तिमा जोड दिएको पाइन्छ ।

“कुनै उद्देश्यपूर्तिका निमित्त गरिएको मित्रता स्थीर हुन सक्दैन ।” –क्वायरलेर

निरुद्देश्य वा स्वार्थ रहित मित्रता मात्र दीघो हो भन्ने क्वायरलेरको विचार छ ।

“कुनै मानिसको पनि प्रतिष्ठा धनको कारणले गर्नु हुदैन, उसको सद्गुणको लागि गर्नु पर्छ । सूर्यको पूजा उसको उचाईको कारणले होइन उसबाट आउने प्रकाशको लागि गरिन्छ ।” – जे.वेइल

मान्छेको प्रतिष्ठा धनको आधारमा नभएर सद्गुणको र असल व्यवहारको आधारमा गर्नुपर्छ भन्ने मान्यता जे वेइलको रहेको छ ।

“कुनै मानिसको विषयमा यस्ता कुरा नगर जो कुरा उसका अगाडि गएर भन्न सकिदैन ।” – अज्ञात

अर्काको बारेमा सत्य र ठहर्ने कुरामात्र गर्नु उचित हुन्छ, असत्य र अनुचित कुरा गर्नु हुँदैन ।

“कुलीन कन्या कुरूप भए पनि विवाह गर्नु सुन्दर तर तल्लो संस्कारको भएकी स्वास्नी मानिससँग कहिल्यै विवाह नगर्नु ।” – मनु स्मृति

विवाह गर्नका लागि रुप मात्र नहेरेर मान्छेको चालचलन कुल घरान हेर्नुपर्ने मान्यता मनु स्मृतिको छ ।

“कोही कसैको मित्र होइन, कोही कसेको शत्रु होइन, कोही हाम्रो जन्मले शत्रु छैन, र कोही हाम्रो जन्मले मित्र छैन, आफ्नो व्यवहारले बन्छ शत्रु र मित्रु ।” –भागवत

कोही कसैको शत्रु र मित्रु नभइ आफ्नै व्यवहारले मान्छेको शत्रु र मित्रु बन्ने कुरा भागवतमा उल्लेख गरिएको पाइन्छ ।

“क्रोध मानिसको सबभन्दा ठूलो शत्रु हो, लोभ सबभन्दा ठूलो रोग हो, साधुता प्राणी मात्रको हित गर्नु हो र निर्दयता नै असाधुता हो ।” – युधिष्ठिर

क्रोध, लोभ, निर्दयता आदि मानिसका शत्रु हुन् यीनले मानिसलाई राम्रो बनाउदैन भन्ने भाव युधिष्ठिरको रहेको छ ।

“कुन मन्दिरमा जान्छौ ? यात्री !

कुन मन्दिरमा जाने हो ?

कुन सामग्री पूजा गर्ने

साथ कसोरी लाने हो ?

मानिसहरुको काँध चढी

कुन देवपुरीमा जाने हो ?

–महाकवि देवकोटा

मानिस नै ईश्वर भएकाले ईश्वर खोज्न अन्त जानु पर्दैन भन्ने भाव महाकवि देवकोटा रहेको छ ।

“खराब पुस्तक पढ्नु विष पान गर्नु जस्तै हो ” – टाल्सटाय ।

खराब पुस्तक पढेर गलतकुरा आर्जन गरिने भएकाले विष पान गर्नु बराबर मान्दछन् टाल्सटाय ।

“खराब व्यक्ति खराब शिक्षाको परिणाम हो ।” – रजनिस्

खराब शिक्षाले मान्छेलाई खराब बनाउछ, असल शिक्षाले मानिसलाई असल बनाउँछ, भन्ने मान्यता रजनिस्को छ ।

“खराब मानिसलाई सुधार्ने मुख्य औषधि हो प्रेम र स्नेह ।” – महात्मागान्धी

खराब मान्छेलाई सुधार्न प्रेम र स्नेहको आवश्यकता पर्दछ, उसमा भएको गलत क्रियाकलापलाई पनि प्रेमभावले नै हटाउन सकिने महात्मागान्धीको विचार छ ।

“गाली प्रायः लाभदायक हुन्छ।” – जान्सन

गालीले मान्छेलाई सुधार्छ र यो फाइदाजनक हुन्छ, भन्ने मान्यता राख्छन् जान्सन ।

“गुरुको हप्काइ दप्काइ बाबुको माया भन्दा राम्रा हुन्छ,।” – सादी

गुरुको गाली हप्काइ दप्काइले सुधार्ने सिक्ने मौका मिल्छ, तर बाबुको मायाले सो प्राप्त हुँदैन त्यसैले गुरुको गाली बाबुको माया भन्दा राम्रो हुन्छ, भन्छन् सादी ।

“गोप्य कुरा मित्रलाई भुन्नु हुँदैन किन भने कथम ऊ रिसाएको अवसरमा सबै प्रकाशमा ल्याउन सक्ने हुदा हानी हुन सक्छ, आपत्ति आउन सक्छ, अर्थात् मनका कुरा गोप्य राख्नु पनि नारीको गुण ठहर्छ ।”

– धर्म कुमारी शिक्षावाट

नारीहरुले कतिपय कुराहरु गोप्य राख्नु पर्छ, भन्ने मान्यता धर्म कुमारीको रहेको छ ।

“घरमै आसक्त हुने पुरुषमा विद्या, माँसहारीमा दया, धनको लोभीमा सत्यता र व्यभिचारीमा पवित्रता हुँदैन ।” – हितोपदेश

नैतिक शिक्षाको निमित्त चर्चित र लोकप्रिय ग्रन्थ हितोपदेशमा विद्या, दया, सत्यता र पवित्रताको सन्दर्भमा उक्त नीति वचन समाविष्ट भएको छ ।

“चरित्रलाई यत्नपूर्वक रक्षा गर्नु पर्छ, धन त आउछ जान्छ, तर चरित्र नष्ट भएमा मनुष्यको पुरै विनाश हुन्छ ।” – महाभारत

मानिसको सबैभन्दा ठूलो सम्पत्ति भनेको चरित्र हो भन्ने मान्यता महाभारतको रहेको छ ।

“चाप्लुसी तीन अघोर घृणित व्यवहारबाट पैदा हुन्छ ती हुन् असत्य, दासत्व, विश्वासघात ।” – अज्ञात

असत्य, दासत्व र विश्वासघात तीन घृणित व्यवहार हुन् यसबाट चाप्लुसी पैदा हुन्छ, भन्ने मान्यता छ । चाप्लुसीले मानिसलाई अधोपतन गराउँछ, भन्ने यसको आशय हो ।

“छैन केही पनि सत्य समान

सत्यको सकल ठाउँ छ, मान

श्रेष्ठ हो सुगुणमा बुझ सत्य

सत्य बोल सबले अब नित्य

—डा. पारसमणि प्रधान

सत्यको महिमा गाएको डा. पारसमणि प्रधानको स्वागता छन्दमा लेखिएको उक्त कविता ज्यादै मिठो भएकाले रनबहादुर कार्कीले अनमोल वचनभित्र समेटेको अनुभव हुन्छ ।

“जब पैसा बोल्छ तब सत्य मौन रहन्छ ।” — रुसी उखान

पैसाले गर्दा सत्य कुरा मान्छेले बोल्दैन भन्ने मान्यता रुसी समाजमा रहेको छ । सत्यलाई असत्य र असत्यलाई पैसाले सत्य पछि भन्ने यस मान्यताको अर्थ हो ।

“जसले एकचोटी विश्वास घात गर्छ फेरि त्यसको विश्वास नगर ।” — शेक्सपियर

विश्वास घात गर्ने व्यक्तिलाई अर्को पटक विश्वास गर्नुहदैन भन्ने मान्यता शेक्सपियरको रहेकोछ । यो साँच्चै र ठीक उक्ति भएको भान हुन्छ ।

“जहाँ पवित्रता छैन त्यहाँ प्रेम छैन ।” — महात्मा अश्विनी कुमार दत्त

प्रेम भए पवित्रता हुन्छ भन्ने मान्यता अश्विनी कुमार दत्तको छ । यहाँ प्रेम र पवित्रतालाई पर्यायवाचीको रूपमा लिएको छ ।

“जीन्दगी आफ्नै निमित्त भन्दा अरुको लागि बढी हो ।” — बैरागी काईला

आफ्नो जीवन आफ्नोलागि मात्र नभएर अरुको लागि पनि हो भन्ने धारणा बैरागी काईलाको देखिन्छ ।

“ठूला मानिसको लागि जेल बनाउनु भन्दा बालकको लागि शिक्षा दीक्षा दिने स्कूल बनाउनु बेश हो ।” — एलिजा कुक

ठूला मानिसको लागि जेल नबनाएर बालकको लागि स्कूल बनाउनु राम्रो हुन्छ भन्ने मान्यता एलिजा कुकको रहेको छ ।

“ठूलो मानिस आफ्नो दोष देख्छ, छोटो मानिसले अर्काको ।” — कन्फ्यूसियस

ठूला मानिसले आफ्नो दोष देख्छ छोटो मानिसले अर्काको मात्र दोष देख्छ भन्छन् कन्फ्यूसियस ।

“तिम्रो बुद्धि नै तिम्रो गुरु हो ।” — शेक्सपियर

बुद्धि नै मान्छेको गुरु हो । बुद्धि छैन भने कस्तै गुरुको पनि केही चल्दैन भन्छन् शेक्सपियर ।

“तुच्छताको आभासले मानिसलाई बेकम्बा बनाई दिन्छ र उच्चताको अहंले मानिस नष्ट हुन पुग्छ ।”

— रस्किन

मान्छेले आफूलाई तुच्छ सम्झयो भने बेकम्बा बन्ने र उच्चताको अहंले पनि मान्छेलाई नष्ट बनाउने भएकाले सामान्य कामलायक आफूलाई सम्भन्नु उत्तम हो भन्ने रस्किनको धारणा देखिन्छ ।

“दिएर विर्स तर लिएर कहिल्यै नविर्स ।” — सेनेका

अर्थात् गर्नु धेरै भनेर प्रत्युपकार नखोज तर गुण लगाउनेलाई प्रत्युपकार गर्न नभुल भन्ने सेनेकाको उक्ति मार्मिक छ ।

“दुई कानले धेरै सुन एक मुखले थोरै बोल ।” – होरेस मैन

धेरै कुरा सुने पनि थोरै बोल्नु ज्यादै राम्रो भन्ने कुरा बताउछन् होरेस मैन ।

“दुःखीको घरमा मात्र तेरो बास हुने भए, हे ईश्वर दया राखी मलाई अभि दुःख दे ।” – बालकृष्ण सम

मुकुन्द इन्दिरा नाटकको एक सन्दर्भमा त्यहाँका पात्रहरूद्वारा बालकृष्ण समले ईश्वरसँग आफ्ना भावनाहरू दर्शाएका छन् भन्छन् हे ईश्वर दुःखीको घरमा मात्र तेरो बास हुन्छ भने मलाई अभि दुःख दे ।

“धैर्य लिन कठिन छ तर यसको परिणाम मिठो छ ।” – रुसो

धैर्य लिएर बस्न कठिन भए पनि फल मिठो हुने कुरा रुसोले देखाएका छन् ।

“पत्नी त्यही हो पवित्र तथा चलाख छे, पत्नी त्यही हो जो पवित्रता छे, पत्नी त्यही हो जसमाथि पतिको प्रेम छ, त्यही नै पत्नी हो जो सत्यकुरा गर्दछे ।” – हितोपदेश

यस वाक्यले असल पत्नीको बारेका उल्लेख गरेको छ ।

“पवित्र नारीको अपमान संसारमा क्रान्तिको अग्रदूत हो ।” – अज्ञात

पवित्र नारीको अपमान गर्नाले संसारमा क्रान्ति हुनसक्छ भन्ने मान्यता अज्ञातमा रहेको छ ।

“पछाडि काम विगारेर अगाडि मीठो बोली गर्ने साथीलाई तुरुन्त त्यागि देउ किन कि त्यस्तो साथी विषको घडा सरी हो ।” – चाणक्य नीति

काम विगारेर मुखले ठिक्क पार्ने साथी विषको घडा समान भएकाले त्यस्तालाई छाड्नु पर्ने कुरा चाणक्य नीतिमा उल्लेख गरिएको छ ।

“प्रेम आखाबाट होइन हृदयबाट देखिन्छ, यसैले प्रेमको देवतालाई अन्धा भनिन्छ ।” – शेक्सपियर

प्रेम आँखाबाट नभएर हृदयबाट देखिने हुदा प्रेमका देवतालाई अन्धा भनिन्छ, भन्छन् शेक्सपियर ।

“प्रेम सबै कुरा सहन्छ तर उपेक्षा सहन सक्तैन ।” – अज्ञात

प्रेमले सबै कुरा सहने भए पनि उपेक्षा सहन नसक्ने भएकाले उपेक्षाभाव प्रेम विरोधी हो भन्ने कुरा अज्ञातले उल्लेख गरेका छन् ।

“प्रेम र खोकी लुकाएर लुक्तैन ।” – हर्वट

प्रेम र खोकी लुकाउन नसकिने कुरा हर्वटको छ ।

“बदला लिनमा र प्रेम गर्नमा नारी पुरुष भन्दा कैयौ गुणा निर्दयी हुन्छे ।” – नीत्से

नारीहरू पुरुष भन्दा प्रेम गर्न र बदला लिनमा निर्दयी हुन्छन् भन्ने जानकारी गराउँछन् नीत्से ।

“विवाह पश्चात तिमीलाई आफ्नो पत्नी नै संसारको सब भन्दा सुन्दरी योग्य एवं राम्री लाग्नु पर्छ ।” – खप्तड स्वामी

विवाह गरेपछि पत्नीलाई मनपराउनु पर्छ त्यसो भएन भने व्यवहारिक तालमेल नहुन सक्छ भन्ने आशयमा खप्तड स्वामीको यो विचार आएको हो ।

“विद्वान् अन्धो हुन्छ किन भने ऊ आफ्नो अज्ञान देख्न सक्तैनन् ।” – भिक्टर ह्यूगो

विद्वान् आफ्नो अज्ञान नदेख्ने भएकाले अन्धो हुन्छ भन्छन् भिक्टर ह्यूगो ।

“विद्या समान बन्धु अर्को कोही हुदैन र रोग समान शत्रु पनि कोही हुदैन ।” – नीति शास्त्र

विद्या मानिसको मित्रु र रोग शत्रु भएको कुरा नीतिशास्त्रमा उल्लेख गरिएको छ ।

“मलाई असल आमाहरु देउ म असल राष्ट्र दिन्छु ।” – नेपोलियन बोनापार्ट

असल आमाहरु दिए असल राष्ट्र दिन्छु भन्छन् नेपोलियन बोनापार्ट ।

“मनुष्य आँसु र हाँसोको विचमा रहेको हुन्छ ।” – बाइरन

मान्छे आँसु र हाँसोको बीचमा रहेको बताउछन् बाइरन ।

“महान् व्यक्तिको पहिलो लक्षण उसको नम्रता हो ।” – रस्किन

फलेको वृक्ष सधैं झुके जस्तै ठूला मान्छेको प्रथम चिन्ह नम्रता हो भनेर रस्कीनले उद्गार दिएका छन् ।

“मानिसले जन्मको साथ साथै कात्रो बाधेर आफ्नो नाश लिएर आएका छन् ।” – भगवान बुद्ध

बुद्धले मान्छेको शरीर नश्वर छ उसले जन्मदै मृत्यु लिएर आएको छ भनेर बुद्धले सत्याभास र निर्वाणको बाटो देखाएको यो उक्ति निककै अनमोल छ ।

“मौकाको प्रतीक्षागर नहडबढाउ एसेलु पाके पछि जुरेलीलाई बोलाइरहनु पर्दैन ।” – अज्ञात

जुनसुकै काम पनि समय भएपछि हुन्छ भन्ने भाव यस भनाईको रहेको छ ।

“यसो विचार गर, दुःखी नबन, विधाताले लेखेको कही गएर पनि टर्दैन ।” – बाल्मीकि

विधाताले लेखेको कुरा नटर्ने कुनै पनि कुरा हुँदा वा घटना घट्टा दुःखी बन्नु हुन्न भन्ने कुरा दर्शाउँदै बाल्मीकिबाट भाग्यवादी उद्गार व्यक्त भएको छ ।

“राजनीति त्यो जीव हो जसले ईश्वरलाई पनि धोका दिन्छ ।” – शेक्सपियर

राजनीतिज्ञले धोका दिने कुराबाट सेक्सपीयरले राजनीतिलाई नै आरोप लगाएको छ । तर यो कुरा प्रतीकात्मक हो ।

“शिक्षित अशिक्षित भन्दा त्यतिकै श्रेष्ठ हो जतिको जीवित र मृत ।” – अरस्तु

शिक्षित मानिस जीवित र अशिक्षितलाई मृतवत् भनेर अरस्तुले मूल्याङ्कन गरेका छन् ।

“शोकको सर्वोत्तम औषधि कुनै न कुनै काममा निरन्तर लागि रहन हो ।” – यंगु

निरन्तर कामको संलग्नताले शोक घट्टने र अन्तै अल्मलिने भएकाले युंगले यो उद्गार दिएको अनुभव हुन्छ ।

“सन्तोष अध्ययनको महान शत्रु हो ।” – माओत्सेतुङ

सन्तोषले अध्ययनमा बाधा पुऱ्याउछ जान्न सधैं चाहनुपर्छ भन्ने माओत्सेतुङको भनाई छ ।

“सत्य बोल यदि त्यो तिम्रो विपरीत भए पनि ।” – कुरान

आफ्नै विरुद्ध भए पनि सत्य बोल्न नछोड भन्ने कुरा कुरानमा उल्लेख रहेको सत्यवादितामा हठ हरने अभिव्यक्ति कार्कीले देखाएका छन् ।

“सबै सँग प्रेम गर थोरैलाई विश्वास गर ।” – शेक्सपियर

सबैसँग प्रेम गरे पनि थोरेलाई मात्र विश्वास गर्नुपर्छ भन्छन् शेक्सपियर ।

“संसारमा तिनै मानिसहरु सुखी छन् जो अरुलाई सहायता गर्न तत्पर छन् ।”-इलियट

अरुलाई सहायता गर्ने मान्छे नै संसारमा सुखी हुनेकुरा इलियटको महावाणी कार्कीले महत्वपूर्ण रुपमा अगाडि सारेका छन् । ।

“हजार ब्रत गर, हजार दान गर, हजार जागरण बस, हजार भजन गर, हजार दिन राखेर नमाज पढ पढाउ कति पनि त्यो कबुल पूरा हुदैन, आखिरी तिमीले कसैको यसरी दिल दुखाएका छौ भने ।” सादी

जे गरे पनि अर्काको दिल दुखाए पछि चिताएको कुरा पूरा हुँदैन भन्ने कुरा सादी नामक विद्वानले उद्गार व्यक्त गरेका छन् ।

“हाँस त तिमीसँग संसार हाँस्दछ, रोयौ भने तिमीले एकलै रुनु पर्छ ।”- एलपिलर विल्कास

हाँस्दा सबै हाँस्ने र रुँदा आफूमात्र रुनुपर्ने भनाइ एल्पीलरको कार्कीले महावाणीको रुपमा लिएका छन् । यो भावात्मक छ ।

“हामी जो सँग प्रेम गर्छौ उसको चरित्रमा शंका गर्नु महामूर्खता हो ।”-अज्ञात

आफूले प्रेमगरेको मान्छेको चरित्रमा शंका गर्नु मूर्खता हो भन्ने भाव यस भनाइमा पाइन्छ ।

यसरी यस पुस्तकमा विभिन्न महान् व्यक्तिहरुका महावाणीहरुको संकलन गरिएको छ । यी मध्ये यहाँ केही प्रमुख महावाणीहरु मात्र उल्लेख गरी अर्थपरक दृष्टिले विश्लेषण गरिएको छ । तर यस पुस्तकमा रहेका सबै अनमोल वचनहरु अत्यन्त उपयोगी छन् भन्ने देखिन्छ ।

४.६ इलामका तीन ऐतिहासिक पाहुनाहरु कृतिको समग्र अध्ययन -

रनबहादुर कार्कीको पाँचौ पटक प्रकाशित कृति तीन ऐतिहासिक पाहुनाहरु कृति वि.स. २०५२ सालमा प्रकाशित भएको हो । यसमा जम्मा ३१ पन्नाहरु रहेका छन् । यस कृतिमा कार्कीले मुख्य गरेर ५ व्यक्तिहरुको उल्लेख गरेका छन् । ती व्यक्तिहरु महाप्रभु ज्योतिनन्द, गुरुवर फाल्गुनन्द, स्वामी सोमेश्वरानन्द, महाप्रभु कपिलानन्द र बाला साधु यी कोही इलाम कै र कोही इलाम बाहिरबाट आएर यहाँ सद्कार्य गर्ने व्यक्तिहरु हुन् तर ऐतिहासिक कार्य गरेकाले यी व्यक्तिहरु पनि ऐतिहासिक भन्ने नामकरण शोधकर्ता कार्कीले दिएका छन् ।

४.६.१ ‘तीन ऐतिहासिक पाहुनाहरु कृतिमा सङ्कलित व्यक्तिहरुको परिचयात्मक अध्ययन

‘गुरुवर फाल्गुनन्द’:- यी तपस्वीको जन्म वि.स. १९४२ कार्तिक २५ गते आइतावारको दिन बाबु असुवन्ता र आमा हसमतीको कोखबाट लिङ्गदेन परिवारमा भएको रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् । यिनले लिम्बु समाजमा रहेका रुढीगत मान्यता वा धार्मिक आडमा टाँसिएर रहेका कुसंस्कार कुरीतिहरुको घोर विरोध गर्दै शान्ति प्रेम र अहिंसाको प्रचार प्रसार गर्दै हिडे । यिनले विभिन्न ठाउँहरुमा पाठशाला खोल्न आह्वान गरे साथै किरात लिम्बु जातिको समाजलाई सुमार्गमा हिडाउन यिनले गरेको प्रयास मुख्य रहेको छ । यिनको मृत्यु वि.स. २००५ साल चैत्र २२ गते सोमवारको दिन पाँचथर शिलौटीको पात्ले भन्ने ठाउँमा भएको कुरा रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

महाप्रभु ज्योतिनन्दः- महाप्रभु ज्योतिनन्दको जन्म वि.स. २०१४ साल मंसीर १४ गते इलाम पुवामभुवा जल्केनी गाउको राई समाजमा भएको र उनले राई समाजमा देखिएका अमेल कुराहरुलाई मिल्काउने र समय सापेक्ष समाजको निर्माण गर्ने कार्यमा ठूलो योगदान गरेका छन् । उनले विभिन्न ठाउको भ्रमण गर्नुको साथै किरात समाजमा तत्काल विद्यमान रहेको कुसंस्कार कुरीति कुसंस्कृति अन्धविश्वास तथा दुर्व्यसनले ग्रसित आडम्बरले पीडित समाज प्रति विरोध गर्दै समाजलाई स्वच्छ गति प्रदान गर्नका लागि आफ्नो सम्पूर्ण जीवन अर्पण गर्ने महाप्रभु ज्योतिनन्दको मृत्यु २०४१ साल पौष ११ मा भएको कुरा रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

इलामका तीन ऐतिहासिक पाहुनाहरु

'स्वामी सोमेश्वरानन्दः'- स्वामी सोमेश्वरानन्दको जन्म भारतको कुनै एक ठाउमा बाहुन कुलमा वि.स. १८६९ आषाढ २९ गते भएको उल्लेख गर्छन् रनबहादुर कार्की । उनको जन्मथलो भारत भए पनि उनले इलाम जिल्लामा आएर विभिन्न विकासका कार्यहरुमा सहयोग पुऱ्याएको र विभिन्न ठाउहरुमा पाठशालाहरु खोलेर इलामे जनताहरुलाई शिक्षित तुल्याएको कुरा जानकारी गराउँछन् रनबहादुर कार्की ।

'महाप्रभु कपिलानन्दः'- महाप्रभु कपिलानन्दको जन्म वि.स. १९१६ सालमा भएको र उनले आफ्नो जीवन कालमा विभिन्न अद्भूतापूर्ण कार्यहरु गरेको कुरा रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् । उनले इलामको पवित्रस्थल माइपोखरीमा एक महिने कार्यक्रमको आयोजना गरी कोटी होम सुरु गरेको अनि खराउ लगाएर पोखरी माथि हिँडेरे वारपार गरेको साथै धार्मिक प्रवचनहरु दिएर सबैलाई सद्मार्गमा लगाउने प्रयास गरेको कुरा रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

बाला साधुः'- बाला साधुको जन्म वि.स. १९६३ साल वैशाख महिनामा भएको र उनी एक तपस्वी भएको जानकारी गराएका छन् । उनले विभिन्न ठाउ घुम्ने क्रममा इलाम सदरमुकामको पूर्वी डाँडो नयाँबजार पुगेपछि त्यहा उनलाई बस्न एउटा कुटी र एउटा शिव मन्दिरको निर्माण गरिएको त्यहीँ बसेर उनले विभिन्न ठाउमा खानेपानीको व्यवस्था, विद्यालयहरुको स्थापना, बाटोघाटोको निर्माण कार्यका साथै तान्त्रिक कार्यमा समेत उनी निपुण रहेको रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

यसरी यस पुस्तकमा विभिन्न व्यक्तिहरुको उल्लेख गरिएको छ अनि प्रसङ्ग नमिले पनि अन्त्यमा माइपोखरीमा अवस्थित (पञ्चायतकालमा स्थापित) सत्यधुनी वेदाश्रमको लागि जग्गा उपलब्ध गराउने व्यक्तिहरुको नामवली निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ ।

१ श्री इन्द्र प्रसाद कर्माचार्यबाट ८-४-३०

२ श्री हिमालय धंगुल काठमाण्डौँ चोभार रोपनी ५

इ.न.पा. बाट जग्गा उपलब्ध गराउनेहरु

३ श्री हरि धंगुल काठमाण्डौँ चोभार रोपनी ५

४ श्रीमती चन्द्रकुमारी बैद्य रोपनी ३

५ श्री निकुञ्ज हरिकीर्तन मण्डली रोपनी १

६ स्व. हिरामाया कर्माचार्यको पुण्य स्मृतिमा श्री चिरन्जीवी कर्मचार्यबाट रोपनी २-११- ० ०

७ स्व पिता कामदेव तथा माताद्वयको पुण्य स्मृतिमा श्री हिरालाल कर्मचार्यबाट रोपनी ५

- ८ स्व रत्न बहादुरको स्मृतिमा श्रीमती जानुकादेवी तथा सुधिर प्रह्लाद र राजेन्द्र श्रेष्ठबाट रोपनी २
- ९ श्री गोपाल प्रसाद श्रेष्ठ रोपनी १
- १० श्री दिबहादुर देवान, डेढ रोपनी
- ११ ओम सत्य भोक्छि, रोपनी १
- १२ स्व केदार कुमारीको स्मृतिमा श्री हिमालय कर्मचार्यबाट, रोपनी १
- १३ श्री रतन चौधरी, रोपनी १
- १४ श्री द्वारिका मित्तल, रोपनी १
- १५ स्व धर्मध्वज तथा माताछमको पुण्य स्मृतिमा श्री लीलाबहादुर दाहालबाट, रोपनी १
- १६ श्री प्रल्हाद चौधरी, रोपनी १
- १७ स्व गुलजारीमल तथा माताद्वयको पुण्यस्मृतिमा श्री महेन्द्र अग्रवालबाट, रोपनी २
- १८ अर्जुन थापा, रोपनी १
- १९ श्री धुबलाल श्रेष्ठ, रोपनी १
- २० श्री गणेश राई, रोपनी ३
- २१ श्री महावीर प्र अग्रवाल डेढ, रोपनी
- २२ स्व. सन्तमायाको पुण्य स्मृतिमा बाबुकाजी ताम्राकारबाट, रोपनी १
- २३ श्री हेम ब. गुरुङ्ग, रोपनी १
- २४ स्व ललितकुमारीका स्मृतिमा श्री पूर्ण श्रेष्ठबाट, डेढ रोपनी
- २५ श्री शेरबहादुर श्रेष्ठ, रोपनी १
- २६ श्री दुर्गालाल श्रेष्ठ, रोपनी १
- २७ श्री नारायण वैद्य, रोपनी १
- २८ स्व. पिता रत्नबहादुर ताम्राकारको पुण्यस्मृतिमा श्री नील ब. ताम्राकारबाट, रोपनी १
- २९ श्री टेक ब. सुवेदी सुलुबुङ्ग रोपनी, ४- ३ -१-३
- ३० श्री गर्जमान गुरुङ्ग माईपोखरि, रोपनी २

४.७ इलामदर्शन कृतिको समग्र अध्ययन:- इलामदर्शन रत्नबहादुर कार्कीको छैटौं पुस्तकका रूपमा आएको हो । यसको प्रथम प्रकाशन २०५८ सालमा भएको हो । यहाँ जम्मा २४५ पृष्ठ रहेका छन् । यस कृतिमा रत्नबहादुर कार्कीले इलाम जिल्लाका विभिन्न ठाउँ व्यक्ति, सङ्गीतकार, समाजसेवी, लेखक, गायक, साहित्यकार, मूर्तिकार, खोलानाला, स्कूल हाटबजार, संघसंस्था आदिका बारेमा उल्लेख गरेका छन् यो उनको एउटा खोजमूलक बृहत कृति हो । यस कृतिमा जम्मा ३९ वटा शीर्षकहरू रहेका छन् यसमा तारानाथ शर्मा र माधव भण्डारी जस्ता प्रसिद्ध साहित्यकारहरूले आफ्नो विचार भूमिकामा राख्नु भएको छ ।

४.७.१. इलाम दर्शन कृतिमा सङ्कलित समग्र शीर्षकहरूको परिचयात्मक अध्ययन:

सामान्य दृष्टिमा इलाम:- यस शीर्षकमा रहेर रत्नबहादुर कार्कीले इलाम जिल्लाको सामान्य चिनारी गराएका छन् । इलाम जिल्लाको कूल क्षेत्रफल १,७०३ वर्गमाइल रहेको र यहाँ विभिन्न जातजातिका मानिसहरू वसोवास गरेको र उनीहरूका आ-आफ्नै किसिमका चाडपर्व रीतिरिवाज संस्कृति भएको कुरा कार्कीले उल्लेख गरेका छन् त्यसैगरी यहाँ विभिन्न मठ मन्दिरहरू गुम्बा आदि भएको कुरा पनि उल्लेख गरेका छन् साथै यहाँको वातावरण स्वस्थ र सुन्दर भएको उल्लेख गरिएको छ ।

‘नदी प्रणाली’:- मुख्य गरेर इलाम जिल्लामा चारवटा ठूला नदीहरु रहेको जसअर्न्तगत माई, जोगमाई, पुवामाई, र देउमाई रहेको कुरा बताएका छन् । यिनै चार नदीका नामले इलामलाई चारखोला भनेर पनि चिनिन्छ । यसको संक्षिप्त वर्णन यहाँ भएको छ ।

वन सम्पदा:- इलाम जिल्लामा विभिन्न किसिमको प्राकृतिक वन सम्पदा रहेको र यो जिल्लाका विभिन्न ठाउँहरुमा मिश्रित जंगल पाइने हुनाले इलाम सधैं हराभरा देखिने कुरा बताउछन् रनबहादुर कार्की ।

हावापानी:- यहाँको हावापानी ठाउँ अनुसार फरक फरक पाइने भएता पनि जिल्लाको औषत अधिकतम तापक्रम ३१ डि.से. र औषत न्यूनतम तापक्रम १२ डि.से. अनि औषत वार्षिक वर्ष १३२९.७ मि.लि.सम्म हुने गरेको यस शीर्षकमा उल्लेख कार्कीले गरेका छन् ।

कृषि: यस जिल्लाको कूल क्षेत्रफल ९९,४१४ हेक्टर मध्ये खेती योग्य जमिन जम्मा ५७,१०९ हेक्टर रहेको र यहाँ विभिन्न किसिमका बालिनालीहरु हुने गरेको उल्लेख गरेका छन् । कार्कीले कृषि मध्ये पशुपालन, तरकारी खेती, फलफूल खेती, नगदेवाली, अलैंची खेती, जस्ता मुख्य कुराको मात्र यहाँ चर्चा गरेका छन् ।

‘पशुपालन’:- यस जिल्लाको करिब ९० प्रतिशत जनता कृषिमा संलग्न भएका कारण यहाँ पशुपालनको पनि महत्व रहेको र यहाँ गाई, भैंसी, बाखा, सुँगुर, भेडा, घोडा आदि पाल्ने प्रचलन रहेको कुरा कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

‘तरकारी खेती’:- इलाम जिल्लाको हावापानी तरकारी खेतीका लागि उपयुक्त भएका कारणले यहाँ फूलकोपी, बन्दाकोपी, सलगम, गाजर, सिमी, मूला, प्याज, लसुन, खोर्सानी, गोलभेडा, धिरौला, लौका, काँक्रो, फर्सी, इस्कूस, तितेकरेला, विही, रामतोरियाँ, भण्डी, बरेला, रायोसाग, चम्सुर, सुप, मटर, आदि हुने कुरा संक्षेपमा उल्लेख रनबहादुर कार्कीले गरेका छन् ।

फलफूल खेती’:- मौसम अनुसार यहाँ सुन्तला, कागती, नासपती, अम्बक, केरा, उखु, प्रशस्त मात्रामा फल्ने र आँप, कटहर, लिची, आरु, आरुचा, अनार, दारिम, विमिरो, आदि पाइनेकुराको कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

‘अलैंची खेती’:- अलैंची खेतीको लागि पनि इलाम जिल्लाको हावापानी उपयुक्त रहेको र यो जिल्ला नेपाल अधिराज्यमा पहिलो रहेको बताउँछन् कार्की । यहाँका विभिन्न गा.वि.स.हरु जस्तै नयाँबजार, प्याङ्ग, जमुना, माबु, माइमभुवा, सुलुबुङ्ग, माइपोखरी, साँखेजुङ्ग, शान्तिडाँडा, सुम्बेक, चमैता, माईपोखरी, गोर्खे, पशुपतिनगर, बौद्धधाम, श्रीअन्तु, फिक्कल, पञ्चकन्या, लक्ष्मीपुर, पुवामभुवा, आदि ठाउँहरु प्रसिद्ध रहेकाले सो ठाउँमा उत्पादन राम्रो हुने उल्लेख प्रस्तुत शीर्षकमा कार्कीले गरेका छन् ।

‘यातायात’:- इलाम जिल्लाका मुख्य बाटाहरु मध्ये मेची उत्तरदक्षिण राजमार्ग भएको र यो भाषा चारआलीबाट सुनमाई हुँदै इलाम, पाँचथर सीमा राँकेभञ्ज्याङ्ग सम्म पुगेको र यो कालो पत्रे भैसकेको अनि बाह्रै महिना बस, ट्रक चल्ने त्यसैगरी इलाम जिल्लाका सबै गा.वि.स. हरुलाई मोटरबाटोले छोएको हुँदा यातायातको दृष्टिले इलाम सुगम जिल्ला भएको ग्रन्थकार कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

‘संचार’:- संचार क्षेत्रमा पनि इलाम जिल्ला विकसित रहेको र यहाँ जिल्ला हुलाक, अतिरिक्त हुलाक, आकाशवाणी सेवा साथै टेलिफोनसेवा पनि रहेको र सञ्चारका दृष्टिले पनि सुगम भएको कार्कीको धारणा छ ।

‘स्वास्थ्य’:- इलाममा २० सैयाको एक सरकारी अस्पताल एक स्वास्थ्य केन्द्र, एक एक स्वास्थ्य चौकी पशुपतिनगर, फिक्कल, कोल्बुङ्ग, मंगलबारे, आमचोक, चिसापानी, आदिमा रहेका र आइतबारे र मंगलबारेमा अयुर्वेदिक औषधालयहरूले पनि महत्वपूर्ण सुविधा दिदै गरेको उल्लेख गर्दै इलामले स्वास्थ्य क्षेत्रमा पनि निकै प्रगति गर्दैगरेको कार्कीले देखाएका छन् । हाल भने प्रत्येक गा.वि.स.मा स्वास्थ्य चौकी स्थापना भएको सामान्य औषधि सरकारी क्षेत्रबाट निःशुल्क वितरण हुने नीति रहेकाले सो कार्य थालनी हुँदै गरेको तत्कालीन अवस्थाको मात्र यहाँ चर्चा भएको छ ।

‘घरेलु उद्योग’:- आर्थिक अभावका साथै बजारको व्यवस्था र दक्ष कालीगढको कमी आदि कारणहरूले गर्दा घरेलु उद्योग धेरै नफस्टाए पनि राडी, गलैचा, भोला, टोपी, सुइटर, टेवलपर्दा, गलबन्दी, आदि बुन्ने साथै बाँस काठबाट विभिन्न सामग्री बनाउने कलामा पनि इलामेहरू सिपालु रहेको कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

‘इलामका हाटबजार र मेलाहरू’:- इलाममा धेरै हाटबजार लाग्ने र यहाँ सातैबार जिल्लाका विभिन्न ठाउँमा बजार लाग्ने साथै विभिन्न पर्वहरूमा मेला बजार पनि लाग्ने रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

‘प्राकृतिक उपहार’:- इलाम जिल्लालाई प्रकृतिले धेरै उपहारहरू दिएको र यो जिल्ला सुन्दर भएको जस अन्तर्गत निम्न ठाउँहरू पर्ने, सन्तपुर, छिन्टापु, सिद्धिथुम्का, श्रीअन्तु, माईपोखरी, चुलाचुली, आदि रहेको कुरा रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् । जिल्लाका ४८ गा.वि.स. मध्ये सोयाङ्ग गाउँ सबैभन्दा सुन्दर रहेको कुरा कार्कीले जानकारी गराएका छन् ।

‘मेची उत्तर दक्षिण राजमार्ग’:- यस राजमार्गले इलाम जिल्लाका अधिकांश गाउँहरूसँग सम्पर्क गराएको र यसले देशको विकासमा मेरुदण्डको काम गरेको र यसको निर्माणमा इलामे जनताहरूले २ लाख रुपैयाँ सहयोग गरेको कुरा रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

‘पुवाखोला जलविद्युत आयोजना’:- इलाम जिल्लामा रहेको पुवाखोलाबाट जलविद्युत निकाल्ने योजना बनाई २०५१/०५२ देखि निर्माण कार्य शुरु गरी २०५६ साल फाल्गुन ३० गते सोमबारका दिन प्रथम पटक विजुली उत्पादन गरेको र यसबाट ६,२०० किलोवाट विद्युत उत्पादन गरी इलाम जिल्ला टुकी युगबाट विद्युतीय युगमा प्रवेश गरेको उल्लेख कार्कीले गरेका छन् ।

‘प्रजातान्त्रिक जनआन्दोलन’:- इलामलाई राजनीतिक रूपले परिचय दिने क्रममा प्रजातन्त्र स्थापना गर्नका लागि इलाम जिल्लाका जनताहरूले ठूलो योगदान गरेको र २००३ सालदेखि २००७ सालसम्म राष्ट्र र राष्ट्रियता प्रति योगदान पुऱ्याउने त्यस्ता सेनानीहरू निम्न अनुसार रहेको बताउँछन् रनबहादुर कार्की ।

गजाधर भट्टराई	-	जमुना	छिरिडतेन्जी लामा	-	पञ्चकन्या
टंकनाथ बास्तोला	-	तिल्केनी	कृष्णलाल बास्तोला	-	बुधबारे, भ्रापा
जीतबहादुर थापा	-	कोलबोटे	कुवेरप्रसाद वैद्य	-	इलाम बजार
पदमबहादुर देवान	-	इलाम बजार	मोहनबहादुर श्रेष्ठ	-	आइतबारे
नरेन्द्रनाथ बास्तोला	-	तिल्केनी	नन्दलाल गुरुङ्ग	-	बरबोटे
बुद्धिबहादुर शंकर	-	हाल भ्रापा	पासाङ्ग लामा	-	पशुपतिनगर
हर्कध्वज देवान	-	इलाम बजार	श्रीमती सरस्वती राई	-	इलाम बजार

दुर्गाबहादुर खड्का	-	इलाम बजार	मानबहादुर रन्जितकार	-	इलाम बजार
हरिभक्त सापकोटा	-	पञ्चकन्या	देवीभक्त अधिकारी	-	माघे
खड्गबहादुर राई	-		खगेन्द्र राई	-	
निर्मल गिरी	-		पूर्णलाल श्रेष्ठ	-	इलाम बजार
अग्निराज श्रेष्ठ	-	इलाम बजार	पासाङ्ग नाम्दु	-	
गणेशदास श्रेष्ठ	-	इलाम बजार	कर्णबहादुर गुरुङ्ग	-	पशुपतिनगर
काकु श्रेष्ठ	-	इलाम बजार	हर्कमान प्रधान	-	मिरिक (भारत)
बोधप्रसाद भट्टराई	-		फूर्टेन्जी लामा	-	
बी.बी. लामा	-	करफोक	जम्बु लामा	-	
खड्गप्रसाद	-		अशोकचन्द्र राई	-	
जयनारायण पोद्दार	-	फिक्कल	डिल्लीराम अमेल	-	
हरिवहादुर राई	-	फिक्कल बरबोटे	हरिभक्त जवेगु	-	हाल काठमाडौं
तारावीर गुरुङ्ग	-	माइमभुवा	डी.बी. गुरुङ्ग	-	हाल काठमाडौं
सु.मे. छत्रमान राई	-	गोर्खे	चन्द्रबहादुर अमात्य	-	हाल सुनसरी
चक्रबहादुर प्रधान	-	हाल चन्द्रगढी	हर्कजङ्ग लिम्बू	-	ताप्लेजुङ्ग
दिपक गोदार	-		रत्नबहादुर राई	-	माइपातल
गंगाप्रसाद प्रधान	-	इलाम बजार	कृष्णलाल अधिकारी	-	माघे सुन्तले
रामप्रसाद श्रेष्ठ	-	फिक्कल	खम्बिसिंह बस्नेत	-	साँखेजुङ्ग
कमलकुमार शर्मा	-	शिलाङ (भारत)	नन्दप्रसाद सिवाकोटी	-	गोलाखर्क
रत्नबहादुर योडहाङ्ग	-	लक्ष्मीपुर जिमीखाँद	भोजबहादुर पराजुली	-	इलाम बजार
रत्नबहादुर श्रेष्ठ	-	इलाम बजार	जनकदेव शाक्य	-	इलाम बजार
शरदचन्द्र सुब्बा	-	हाल काठमाडौं	विक्रम लामा	-	खर्साङ्ग (भारत)
जापान लिम्बू	-	फाक्फोक	कृष्णप्रसाद ओली	-	आठराई
चन्द्रप्रसाद नेपाल कान्छा	-	तिल्केनी	पासाङ गोपर्मा	-	करफोक (पञ्चकन्या)
भगवतीदास श्रेष्ठ	-	इलाम बजार	इन्द्र प्रधान	-	इलाम बजार
नेत्रप्रसाद पौडेल	-	बरबोटे (ओखे)	ले. केशरबहादुर प्रसाई	-	सिङ्फ्रिङ्ग
टुंगबहादुर बस्नेत	-	साँखेजुङ्ग	नारदमुनि शर्मा	-	(हाल भगापा)
पाटे पेम्बा लामा	-		हुकुमलाल राई	-	कट्टेबुङ्ग
राजबहादुर राई	-	पशुपतिनगर	शंकरलाल पोद्दार	-	फिक्कल
कलीङ शेर्पा	-		शेरबहादुर सुनुवार	-	दोलखा, हाल
जसविरे	-			-	
खड्गबहादुर कार्की	-		धनबहादुर राई	-	
हरि शर्मा	-	खर्साङ हाल काठमाडौं	हिटलर लिम्बू	-	

उदयबहादुर साउदेन	-	सुलुबुङ्ग	हस्तराज राई	-	एकतप्पा
दिलमान सिंह थापा	-		बमबहादुर बुढाथोकी	-	हाल धरान
कुमारबहादुर क्षेत्री	-	हाल मोरङ्ग	प्रसादसिंह लिम्बू	-	धुसेनी
नरेशकुमार कौशिक	-	हाल काठमाडौं	अमृतमान राई	-	माइमभुवा टोड्के
आशमान सुब्बा	-	हाल ललितपुर	पासाङ शेर्पा लामा	-	सोलु हाल इलाम चियाबारी
श्रीनारायण ओली	-	आठराई	धनकुमार गिरी	-	दार्जिलिङ्ग
भीमबहादुर ताम्राकार	-	इलाम बजार	कर्मसिंह राई	-	"
श्यामकृष्ण श्रेष्ठ	-	इलाम बजार	शिवप्रसाद दाहाल	-	हाल भापा शनिश्चरे
वीरेन्द्र खुँजेली	-	जहरसिंह गाउँ	तारानाथ शर्मा	-	फिक्कल
बेदप्रसाद शिवाकोटी	-	गोलाखर्क आदि ।			

अन्य विविध जानकारी दिने क्रममा कार्कीले निम्न शीर्षकहरूमा भेटिएको जानकारीलाई लिपिबद्ध गरेका छन् ।

‘शुभकामना’:- २०१८/०७/२९/५ मा राजा त्रिभुवनबाट भाषा साहित्यको उत्थानको निमित्त दिएको सन्देश, शुभकामना इलामको भाषा साहित्यको विकासको लागि पनि महत्वपूर्ण भएको अनुभव गरी इलाम दर्शनमा लेखकले समेटेका छन् जो यस ग्रन्थको पृष्ठ संख्या ३१ मा निकै महत्वका साथ उतारिएको छ ।

‘एउटा ऐतिहासिक दुर्लभ तस्वीर’:- यस शीर्षकमा रनबहादुर कार्कीले श्री ५ त्रिभुवनको शव काठमाडौं गौचरन हवाइजहाज ग्राउण्डमा हवाइजहाजबाट भिक्दै गरेको तस्वीर र उनको पशुपति आर्यघाटमा गरिएको दाहसंस्कारको चित्र राखिएको छ । यो चित्र इलाम जुमना गा.वि.स. निवासी श्रीमती शारदा भट्टराई पौड्यालबाट प्राप्त भएकाले इलाममा पनि दुर्लभ किसिमका फोटाहरु समेत सङ्कलन गरेको छ भन्ने सन्दर्भमा इलाम दर्शनमा देखाएको हो ।

‘श्री ५ महेन्द्र इलाम सवारी’: तत्कालीन राजा श्री ५ महेन्द्रवीर विक्रम शाहदेव वि.सं. २०२० साल माघ १८ गते शनिबारको दिन इलाम बजारमा सवारी भएको र भोलिपल्ट माघ १९ गते ठूलो टुँडीखेलमा जनताद्वारा आयोजित नागरिक अभिनन्दन समारोहमा मेची अञ्चल पंचायतका सभापति नारायणप्रसाद ढकालले अभिनन्दन पत्र पढी सरकारको बाहुलीमा चढाएको अनि राजाले इलामबासीहरुको नाममा सन्देश भाषण बक्स भएको कुराले इलामको महत्व प्रतिपादन भएको ऐतिहासिक सन्दर्भमा रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

राजनैतिक योगदान (पंचायतकाल):- पञ्चायती व्यवस्थाको तीन दशकमा इलाम जिल्लाको गाउँ देखि जिल्ला सम्मको चौतर्फी विकास निर्माणको कार्यमा सक्रिय रूपमा योगदान पुऱ्याउने व्यक्तिहरुको नाम खोजकर्ता कार्कीले यसरी प्रस्तुत गरेका छन् जो सामान्य जानकारी प्राप्त हुने भएकाले तत्कालीन इतिहासको रूपमा उनले प्रस्तुत गरे अनुसार नै यस शोधपत्रमा पनि प्रस्तुत गरिएको छ । जिल्लास्तर खम्बिसिंह बस्नेत, कृष्णबहादुर भट्टराई, भगवतीदास श्रेष्ठ,

यसरी नै गाउँ स्तरको विकासमा योगदान पुऱ्याउने केही व्यक्तिहरुको नामावली (यी व्यक्तिहरु प्रायः प्रधानपञ्च भएर काम गरेका हुन् ।- शोधकर्ता)

जग्यनीधि पाध्याय	गोर्खेधाप	जनकलाल निरौला	सुलुबुङ्ग
चन्द्रबहादुर चौहान	लुम्दे	बाजवर्ण कटुवाल	साँखेजुङ्ग
मेहरमान खड्का	कन्याम	ज्ञानबहादुर थेवे	प्याङ
जगतबहादुर लाप्चा	श्रीअन्तु	तिलविक्रम श्रेष्ठ	गोदक
कुलबहादुर गुरुङ्ग	माइमभुवा	देवदास राई	बौद्धधाम
खड्गप्रसाद उपाध्याय	माघे सुन्तले	देवीभक्त ढकाल	नामसालिङ्ग
विष्णुभक्त ढकाल	नामसालिङ्ग	पदमबहादुर खाकी	चिसापानी
नित्यानन्द भट्टराई	बरबोटे	दिनानाथ सापकोटा	इनपा-३
बलबीर लिम्बू	जितपुर	लालबहादुर श्रेष्ठ	मंगलबारे
बोधबीर गुरुङ्ग	माबु	नरपति खतिवडा	इरौँटार
टीकाराम ढकाल	आमचोक	मोहनबहादुर श्रेष्ठ	आइतबारे
ध्वजमान प्रधान	समालबुङ्ग	देवलाल घिमिरे	जिर्मले
धर्मप्रसाद देवान	सुम्बेक	सुदर्शन गौतम	सोयाक
डम्बरबहादुर राई	एकतप्पा	रत्नबीर थापा	पुवामभुवा
देवीप्रसाद खनाल	फूएतप्पा	तिलविक्रम कार्की	धुसेनी
पहलमान बुढाथोकी	गजुरमुखी	रामबहादुर बुढाथोकी	महमाई
मित्रप्रसाद खनाल	फूएतप्पा	श्रीमती धनमाया मुखिया	इनपा-३
रामप्रसाद तामाङ्ग	गोदक	चन्द्रबहादुर पाण्डे	आमचोक
मनबहादुर गुरुङ्ग	बरबोटे	चक्रबहादुर साउदेन	सुलुबुङ्ग
अशोककुमार राई	साक्फारा	टेकबहादुर गुरुङ्ग	नयाँबजार
चन्द्रप्रसाद राई	चमैता	पदमलाल कटुवाल	मंगलबारे
रमेश गुरागाई	नामसालिङ्ग	गोपालप्रसाद श्रेष्ठ	इनपा-७
धर्मराज नेम्बाङ्ग	सुलुबुङ्ग	नरेन्द्र तुम्बापो	चुलाचुली
केदार थापा	इनपा-९	लालबीर सावली राई	चमैता
रनबहादुर राई	शान्तिडाँडा	युवराज लिम्बू	माईपोखरी
सुश्री कलिका कार्की	इभाङ्ग	पूर्णबहादुर ताम्राकार	पंचकन्या
सूर्य सुब्बा	पशुपतिनगर	श्याम कोइराला	कन्याम
चन्द्रकान्त भट्टराई	शान्तिपुर	राम कार्की	चिसापानी
दौलतबहादुर लिम्बू	सोयाङ्ग	भक्त के.सी.	सोयाङ्ग
गोविन्द पौड्याल	बरबोटे	देवकुमार शाह	गोर्खे
गोपाल चौहान	लुम्दे	तीर्थराज नेपाल	नामसालिङ्ग

भागिरापा न्यौपाने	जयपुर बुधबारे	सोमदत्त अर्याल	कोल्बुङ्ग
पदमबहादुर श्रेष्ठ	आइतबारे	महेश्वर गौतम	सोयाक
हस्तराज राई	एकतप्पा	दलबहादुर बुडाथोकी	साङ्गरुम्बा
मकरध्वज खत्री	सोयाङ्ग	खम्बुसिंह कार्की	इभाङ्ग
डिगबहादुर कटुवाल	शान्तिडाँडा	रामप्रसाद सिंह बस्नेत	चमैता
पुष्पलाल कट्टेल	सिद्धिथुम्का	केन्द्रप्रसाद आचार्य	खान्द्रुङ्ग
गुन्द्रा गिरी	आमचोक	तीर्थराज घिमिरे	बरबोटे
रामचन्द्र सापकोटा	शान्तिडाँडा	नेत्रसिंह लिम्बु	एकतप्पा
ओमकरनाथ भट्टराई	जमुना	थुक्तेन लामा	जमुना ७, जौबारी
जीतबहादुर महत	जोगमाई	ठालुप्रसाद लावती	चुलाचुली
पहलमान साम्पाङ्ग	चमैता	बमप्रसाद देवान	सुम्बेक
उदयबहादुर मुखिया	माईपोखरी	सोमबहादुर तामाङ्ग	इ.न.पा. ६
ज्ञानीराम श्रेष्ठ	फिक्कल	प्रेमबहादुर मगर	मंगलबारे
मानबहादुर भट्टराई	साखेजुङ्ग	अशोक खाकी	चिसापानी
ओभाहाङ्ग लिम्बु	गजुरमुखी	पूर्णबहादुर बस्नेत	इभाङ्ग
बमबहादुर डाँगी	धुसेनी	खड्गबहादुर खत्री	महमाई
रोमनाथ आचार्य	लक्ष्मीपुर	सन्तबहनादुर खत्री	सोयाङ्ग
विष्णु घिमिरे	दानाबारी	चन्द्रलाल गुरुङ्ग	मावु
कमलकान्त दाहाल	लक्ष्मीपुर	गणेशबहादुर कार्की	गोदक
हरिप्रसाद साडपाङ्ग	बाँभो	डम्बरकुमार उदास	गोर्खे
पदमकान्त निरौला	सुम्बेक	सागरमणि ढकाल	सुलुबुङ्ग
शेषप्रसाद घिमिरे	सुम्बेक		

यसरी नै इलाम नगरका समाजसेवी व्यक्तित्वहरु निम्न रहेका थिए -

प्र.प. नगर पञ्चायत	नन्दप्रसाद शिवाकोटी	प्र.प. नगर पञ्चायत	नरेन्द्र बहादुर बुडाथोकी
"	धनेन्द्र बहादुर चौहान	"	पूर्णलाल श्रेष्ठ
"	डिक बहादुर कोइराला	"	बेनुपराज प्रसाई
"	हिमालय कर्माचार्य	"	मेयर केशवप्रसाद थापा
नगर प्रमुख	महेश बस्नेत	"	स्व. रत्नकुमार वान्तवा

‘साहित्य र साहित्यकार’:- इलामको साहित्य क्षेत्रमा दार्जिलिङ्गको साहित्यिक गतिविधिले प्रत्यक्ष प्रभाव पारेको र यहाँको साहित्य निरन्तर अगाडि बढ्दै गरेको कुरा रनबहादुर कार्कीले बताएका छन् ।

इलामा जिल्लाका व्यक्तिहरुले लेखेका केही कृतिहरु:

- (१) भवानीशंकर काफ्ले/चन्द्रधर शास्त्री:- समुद्रलहरी, चरीको सवाई, लघु सिद्धान्त, कौमुही, संस्कृत व्याकरण, गरुड पुराण (नेपाली, अनुवाद,संयुक्त लेखन) नेपाली साहित्य वाणी भूषण आदि ।
- (२) सन्तवीर लामा - इलाम दर्पण, तम्बाकाइतेन, व्हाइरिमठिम सेबुसेम
- (३) खड्गप्रसाद कोइराला - आब्हान, ग्रामीण हाल, स्वतन्त्र सन्देश-शुभराज्यभिषेक-दर्पण, मेरो श्रद्धाञ्जली ।
- (४) मायादेवी सुब्बा - पश्चात्ताप (लघुनाटक), विलौना (कथा कुथुङ्ग्री)
- (५) जनकलाल शर्मा - हाम्रो समाज एक अध्ययन, भूमिकै भूमिका(निबन्ध), महाकवि देवकोटा एक व्यक्तित्व दुई रचना, राप्ती उपत्यका (दुईजना मध्ये) जोसमनि सन्त परम्परा र साहित्य कौतुकमय डोल्पो (यात्रा संस्मरण)
- (६) डा. तारानाथ शर्मा - नमस्ते (निबन्ध संग्रह) सम्पादन,समसामयिक साभ्ना कथा, जीवनको छाल, (निबन्ध संग्रह), दुई पोका चुरा (कथा संग्रह), भानुभक्तदेखि तेस्रो आयामसम्म (समालोचना), नेपाली साहित्यको इतिहास, पश्चिमका केही महान् साहित्यकारहरु (समीक्षा) जमर्काहरु (निबन्ध), पाताल प्रवास (आत्मपरक निबन्ध), नेपाली निबन्धका पच्चीस वर्ष, आमाको सपना (कविता संग्रह), सम्पादन नेपाली साहित्यको ऐतिहासिक परिचय, मेरो कथा (उपन्यास), आभेल पर्दा (उपन्यास), सूली(उपन्यास), श्री ५ र पंचायत बेलाइततिर बरालिँदा, आँसु छचल्किदै जान्छ तथा प्रशस्त पाठ्यपुस्तक लेखन सम्पादनको साथै हजार भन्दा बढी फुटकर रचनाहरु ।
- (७) श्यामकृष्ण श्रेष्ठ - मेरो मौन, मेरो कवितामा इलाम (कविता संग्रह)
- (८) पासाङ्ग गोपर्मा - पंचायत जीवन पद्धतिको मार्ग, बुहारी कथासंग्रह, आदर्शश्री
- (९) रामप्रसाद पोखरेल - मञ्जुस्मृति (कविता संग्रह), नेपालको वन सम्पत्ति (तथ्य), राजनैतिक (विश्लेषण), कोरिन नसकेको चित्र (लघु उपन्यास)
- (१०) भगवतीदास श्रेष्ठ - आराधना र आरती
- (११) भीष्मराज प्रसाई - आत्मसमर्पण (व्यङ्ग महाकाव्य), आराधना (काव्य यात्रा), घाम फेरि भुल्कने छ (खण्डकाव्य), निभेको दियो (खण्डकाव्य), शान्तिको अधुरो गीत (खण्डकाव्य), गीताबोध, श्रीमद्भगवत् गीता (नेपालीमा रूपान्तरण)
- (१२) देवदास राई - भूमिसुधार (एक व्यङ्ग्य दृष्टि सवाइमा) फूलबारी(कविता संग्रह), आत्मध्वनी (कविता संग्रह)
- (१३) वीरेन्द्रनाथ खुँजेली - विर्सिएका अनुभूतिहरु, युगान्तर प्रतीक्षा
- (१४) डा. खगेन्द्रनाथ शर्मा - पंचायत के किन कसरी ? र अन्य लेखन पुस्तकहरु पनि रहेका छन् ।
- (१५) मदनकृष्ण प्रसाई - हृदयमञ्जरी (एकाङ्की नाटक)
- (१६) भक्तबहादुर कोइराला - यो इलाम हो (निबन्ध), पंचायती व्यवस्था (२०२२), प्रजातान्त्रिक कटिबद्धताको कमी (२०५२), र समसामयिक राजनैतिक लेखहरु २०० जति रहेका छन् ।
- (१७) माधव भँडारी - गाँउघर (कथा संग्रह), घरजम (लघुनाटक), हाम्रो साहित्य र साहित्यकारहरु (सह लेखन), माधव भण्डारीका कथा, एक टपरी भात, छन्द र अलंकार (सहलेखन) र पूर्णमा उपन्यास (सम्पूर्ण कथावस्तु इलाममा आधारित)
- (१८) गंगाप्रसाद प्रधान - बैदारको मन (अनुवाद)

- (१९) नरहरि शर्मा – मेचीपारी (नाटक)
- (२०) निर्मल कोरङ्गी गुरुङ्ग - मुटुका ढुकढुकीहरु (कथा संग्रह)
- (२१) कृष्णभूषण बल - भोलि बास्ने विहानी (कथा संग्रह)
- (२२) मदन भण्डारी - मुखिया दाइको दुखिया गीत (व्यंग्य प्रधान गद्य उपन्यास)
- (२३) युद्धप्रसाद वैद्य - The Lepcha of Nepal (तीन मध्ये एक)
- (२४) कमल गजमेर - कथाको अन्त्य
- (२५) राधेश्याम लेकाली - वर्तमानको दस्तावेज (लघुकथा संग्रह)
- (२६) डी.बी बस्नेत - नदीका दुई किनार, वैशको फूल (खण्डकाव्य), विलाप लहरी (शोक काव्य),
- (२७) कृष्ण वराल - तीन पिँडी एक सिढी (निबन्ध)
- (२८) चक्रपाणि पौडेल - हाम्रो राष्ट्रियता (कविता संग्रह)
- (२९) सरिता ढकाल - प्रगतिशील दृष्टिमा केही समालोचनाहरु, नेपाली साहित्य समालोचकको समस्या, नेपालको राजनैतिक अध्ययन
- (३०) विष्णु नवीन - छातीमा नआटेको कुरा (निबन्ध), उनको स्मृतिमा (खण्डकाव्य), श्रीमती सँग एकदिन (हाँस्य व्यङ्ग्य लेख), लोग्ने स्वास्नी (कथा संग्रह)
- (३१) चन्द्र नेपाली - विहिवारे हाट र आञ्चलिक
- (३२) चित्र 'सिकारु' - घुम्टो उघ्रेपछि (उपन्यास), उन्मुक्ति निसासिन्छ (कथा संग्रह), गर्भ भित्रको लावारिस शिशुको कन्दन, सती थापा (लघु उपन्यास), भित्तामा कुँदिएका कथाहरु (नाटक), कलमका डोवहरु (कविता संग्रह), कमरेडहरुलाई खुला पत्र (चिन्तन परक लेख)
- (३३) प्रेम किशोर शर्मा - उन्नतिको विरुवा (कविता संग्रह)
- (३४) युवराज अधिकारी - मेरो चित्कारहरु (कविता संग्रह)
- (३५) पुष्पनाथ शर्मा - मालिनी (गीति काव्य), चप्लेटी ढुङ्गा (कथा संग्रह) लोक गीत (निबन्ध संग्रह), स्नेहलता (उपन्यास), यो देश यो प्रेम र यी व्याख्याहरु (कविता संग्रह), स्वतन्त्रता (कविता संग्रह)
- (३६) हेमबहादुर गुरुङ्ग - तपस्वी फाल्गुनन्दको जीवनी (दुई मध्ये एक)
- (३७) खेमराज नेपाल - प्रशिक्षण विधि
- (३८) बुद्धि घिमिरे - म बाँचेको छु (कविता संग्रह)
- (३९) केशवप्रसाद काफ्ले - आखिरी एकलै (सामाजिक उपन्यास)
- (४०) कृष्णप्रसाद रिजाल - फिक्कलदेखि सन्दकपुर, संभना (कविता सङ्ग्रह)
- (४१) उद्य न्तिरौला - कोलाहल पिएर जराहरु किमार्थ मर्देनन् (कथा संग्रह), कोर्दै मेट्दै (निबन्ध संग्रह)
- (४२) मरसिगिमो प्रसाई - कुहिरोभिन्न बाँच्नेहरु,
- (४३) रनबहादुर कार्की - मेरो कोट (हास्य व्यङ्ग्य कविता संग्रह), इलामका तीन ऐतिहासिक पाहुनाहरु (खोज), सत्य धर्मको मुचुल्का (सम्पादन), अनमोल वचन (सम्पादन), इलामलाई पछाडि फर्केर हेर्दा (ऐतिहासिक रुपरेखा)
- (४४) माधवप्रसाद भट्टराई - केही किरण जुनका (निबन्ध)

इलामको साहित्यिक क्षेत्रमा योगदान पुऱ्याउने निम्न व्यक्तिहरुको नाम उल्लेखनीय रहेको कार्कीले टिपोट गरेका छन् ।

कमल पराजुली, गणेशदास श्रेष्ठ, देवीदास श्रेष्ठ, भगवती दास श्रेष्ठ, युद्धप्रसाद वैद्य, भक्तबहादुर देवान, टिकाप्रसाद शिवाकोटी, डा. केदार बाँस्तोला, देवमणि ढकाल, अग्निराज श्रेष्ठ, एच.एल. श्रेष्ठ, टि.एस.(ठाकुर सिंह) राई, प्रेम सागर घिमिरे, गोविन्दकृष्ण श्रेष्ठ, इन्द्र प्रधान, गौरीराज श्रेष्ठ, भूपालमान शाक्य, जीवनाथ अधिकारी, गोपाल कुमार वस्नेत, बेनुपराज प्रसाई, ललित खड्का, गिरीधारी लुइटेँल, विष्णारकुमार घिमिरे, चेतकुमारी कटुवाल, लक्ष्मीनाथ शर्मा भँडारी, उदयरज निरौला, तेजनाथ शर्मा, बुद्धि घिमिरे, पिनाकीप्रसाद कोइराला, चेतनाथ निरौला, कर्णकुमार श्रेष्ठ, धरणीप्रसाद गौतम, कोमल पोखरेल, नरकृष्ण मोदिन, सीताराम उप्रेती, टंककुमार निरौला, टिकाप्रसाद उप्रेती, हरिलाल श्रेष्ठ, भवानीप्रसाद शर्मा, सुभद्राकिरण पन्त, शारदा शिवाकोटी, नरनारायण वत्स, गणेश नेपाली, जसुदा खाकी (प्रधान) सूर्य सुब्बा, धीरेन चेम्जोङ्ग, चन्द्रकान्त भट्टराई, किरण मुखिया, मंगेश वस्नेत, डम्बर पहाडी, पुष्प प्यासी, विमल वैद्य, विष्णु 'निष्ठुरी' दिवाकर भण्डारी आदि आदि रहेका छन् ।

महानन्द सापकोटा

सयमा दश पाँच धनी गनिनु
अरुले उनको करिया बनिनु
विधिको यदि यै छ विधान भने
अब त्यो विधिको पनि आयु पुग्यो ।

यस्ता कवि महानन्द सापकोटाले इलामको साहित्यिक र भाषाको क्षेत्रलाई धेरै माथि उठाउने काम गरे र करफोकको भाषा पाठशालाको स्थापना तथा अन्य शैक्षिक कार्यमा पनि उल्लेख्य योगदान पुऱ्याएको कुरा रनबहादुर कार्कीले यस प्रसङ्गमा जनाएका छन् ।

श्यामकृष्ण श्रेष्ठ

इलाम बजारमा जन्मिएका श्यामकृष्ण श्रेष्ठले एम.ए. सम्मको शिक्षा हासिल गरेका र उनले मेरो मौन र मेरो कवितामा इलाम जस्ता कवितासङ्ग्रहहरु प्रकाशित गराउनुका साथै विभिन्न पुरस्कारहरुबाट सम्मानित भएको कुरा उल्लेख गरेका छन् रनबहादुर कार्कीले ।

त्यसैगरी रामलाल अधिकारी, जयप्रसाद ढकाल, मदनकृष्ण प्रसाई, माधवप्रसाद भट्टराई, डा. विष्णुकुमारी शर्मा, युद्धप्रसाद वैद्य, विष्णु नवीन, गणेश रसिक, सरिता ढकाल, दु.व.सु. क्षेत्री, डम्बर पहाडी, विष्णुविभु घिमिरे, देवी पन्थी, कृष्ण धरावासी आदिको पनि इलामलाई साहित्यिक र विविध क्षेत्रमा योगदान दिने मुख्य व्यक्तिको रूपमा रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

'कला र कलाकार'

निम्न कलाकारहरुको उल्लेख रनबहादुर कार्कीले गरेका छन् ।

बुद्धवीर लामा, बौद्धधाम, इलाम

कोमल निरौला नामसालिङ्ग, इलाम

मदन दिपविम इ.न.पा. २

कविता आले फूएतप्पा इलाम

उषाकिरण अधिकारी आइतबारे इलाम

मिलन मोक्तान जिर्मले इलाम

गणेश पराजुली, यशोदा पराजुली, फिक्कल इलाम राम दियाली इ.न.पा.- २, इलाम आदि ।

‘मूर्ति, चित्रकला तथा चलचित्रकार’:- इलाम जिल्लामा मूर्ति, चित्रकला तथा चलचित्र क्षेत्रमा योगदान पुऱ्याउने निम्न व्यक्तिहरुको उल्लेख रनबहादुर कार्कीले गरेका छन् -

लालप्रसाद राई, पुवामभुवा वेतेनी, इलाम

इन्द्र प्रधान, इलाम बजार

आर.वी. भोला श्रेष्ठ, इलाम

अनिल पाण्डे, इ.न.पा. - ८

शान्तकुमार राई, जोगमाई, इलाम

लक्ष्मीनाथ शर्मा, बरबोटे, इलाम

गोपाल कमायचार्य, इलाम नगरपालिका - २

दिनेश दाहाल, इ.न.पा. - ३

‘पत्रपत्रिका र पत्रकार’:- नेपाली भाषा, साहित्य कला संस्कृतिको संरक्षण प्रति अभिरुची तथा जागरुकतामा इलामले प्रजातन्त्रको उदयसँगै घाँसी (२००९) आँशु (२०१०) समजग (२०१०) पालुवा (२०१२) ज्ञान रश्मि (२०१२) प्रयास (२०१२) कदम (२०१५) ढाके (२०१७) कन्दरा आदि जस्ता हस्तलिखित पत्रिका र नेपाल (२०११) शिक्षा पथ (२०१४) जुनेली (२०१५) जागृति (२०१७) चेतना (२०१८) मेची (२०२१) सौगात (२०२२) कस्तुरी (२०२४) विद्यार्थी जगत (२०२४) मेची प्रवाह, मेची किनार, महिला संसार, तरुण आवाज, शैक्षिक क्षितिज, ढाकर, थुंगा, चारखोला, इलाम शन्देस, सत्प्रयास, समतालहर जस्ता पत्रिकाहरु साप्ताहिक,

पाक्षिक, मासिक तथा वार्षिक रुपबाट प्रेस मुद्रणबाट प्रकाशित हुँदैआएका र त्यस कार्यमा योगदान पुऱ्याउने व्यक्तिहरु निम्नानुसार कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

श्यामकृष्ण श्रेष्ठ, अग्निराज श्रेष्ठ, गणेशदास श्रेष्ठ, इन्द्र प्रधान, मदनमान श्रेष्ठ, जितेन्द्रमान श्रेष्ठ, मायादेवी सुब्बा, सरस्वती राई, अरुणकुमार राई, टंकबहादुर कौशिक, पूर्णबहादुर वस्नेत, हरिलाल श्रेष्ठ, हिरालाल कर्माचार्य, युद्ध बैद्य, माधव भण्डारी, माधवप्रसाद भट्टराई, विष्णु नवीन आदि ।

यसरीनै सुभद्राकिरण पन्थ, धर्म गौतम, जसुदा खाकी, पुष्पराज प्रधान, विष्णु निष्ठुरी, माधव घिमिरे, प्रभाकर प्रधान आदि ।

रङ्गमञ्च र चलचित्र क्षेत्रमा योगदान पुऱ्याउने व्यक्तिहरु लक्ष्मीनाथ शर्मा, गोपाल भुटानी, दिनेश डि.सी., गोपाल कर्माचार्य, दिपक क्षेत्री, आदिको नाम उल्लेखनीय रहेको कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

‘शैक्षिक योगदान’:- इलाम जिल्लाको शैक्षिक विकासमा योगदान पुऱ्याउने व्यक्तिहरु धेरै भएको जसमध्ये विशेष योगदान पुऱ्याउने व्यक्तिहरु निम्न रहेको उल्लेख गरेका छन् ।

श्रीमती विष्णुमाया खनाल	फुएतप्पा	डम्बरसिंह वस्नेत	चमैता
आशिकराम बुढाथोकी	गजुरमरखी	बद्रिप्रसाद भण्डाङ	पशुपतिनगर
कप्तान गंजबहादुर कार्की	सलकपुर	लालबहादुर पाण्डे	वागविरे
खड्गबहादुर राई	पुवामभुवा	देवीमाया भट्टराई	बरबोटे, तोरीवारी
श्रीमती नरमाया थापा	साडरुम्बा	राधाकृष्ण बराल	जितपुर
सु. साहारामुखी योडहाङ्ग	गजगुरमुखी	कोते सुबेदार	मानेभन्ज्याङ्ग, गोर्खे
हस्तबहादुर सापकोटा	जहरसिंह गाँउ	भक्तविर थापा	पुवामभुवा
नैनबहादुर राई	पुवामभुवा	डम्बरबहादुर कटुवाल	मंगलबारे

पदमलाल गुरुङ्ग	माबु	खड्गप्रसाद कोइराला	कन्याम
विष्णुकान्त पोखरेल	गोर्खे, मेलबोटे	खडानन्द चौलागाँई	धुसेनी
के.वी. शेर्पा	कालपोखरी, माबु	मनोरथ नेपाल	नाम्सालिङ्ग
चन्द्रमणि ठकाल	नामसालिङ्ग	छविलाल चापागाँई	नाम्सालिङ्ग
रामप्रसाद घिमिरे	नाम्सालिङ्ग	तुलसीप्रसाद भट्टराई	नाम्सालिङ्ग
वेदप्रसाद खनाल	नाम्सालिङ्ग	गौरीप्रसाद नेपाल	नाम्सालिङ्ग
नेटे दमाई	वाफूङ्ग, शान्तिडाँडा	बलबहादुर पौडेल	आमचोक
अगमबहादुर वोहोरा	खाम्बाङ्ग, कोलबोटे	डिल्लीराम कट्टेल	खाम्बाङ्ग, कोलबोटे
यज्ञबहादुर बुढाथोकी	शान्तिडाँडा	कटबहादुर श्रेष्ठ	फुटुक
भीमप्रसाद राई	पशुपतिनगर	होमबहादुर खाकी	इ.न.पा. १
श्रीमती शुभमाया राई	पुवामभुवा	मनप्रसाद तामाङ्ग	फाकफोक ३
नरेन्द्र खाकी	इ.न.पा. ६	छत्रबहादुर वस्नेत	साडरुम्बा
नन्दबहादुर भट्टराई	गोदक	हरिप्रसाद ठकाल	नामसालिङ्ग
नरनाथ निरौला	नामसालिङ्ग	बलबहादुर राई	पञ्चकन्या
चन्द्रलाल घिमिरे	सोयाङ्ग	श्रीमती पुण्यमाया भारद्वाज	पञ्चकन्या
अनिरुद्र दुलाल	फलाटे	पशुपतिनाथ घिमिरे	माइपोखरी
भक्तिप्रसाद उपाध्याय	कन्याम	छविलाल सापकोटा	मेलबोटे
नरबहादुर डुम्जन लामा	सुम्बेक	धर्मध्वज निरौला	नयाँबजार
रणबहादुर निरौला	नयाँबजार	टेकबहादुर विष्ट	इ.न.पा. ४
लालबहादुर कुमाल	चुलाचुली	गणेश थाम्सुहाङ्ग	इ.न.पा. ९
जगतबहादुर वस्नेत	इ.न.पा. ९		
जीवन वास्तवा	पुवामभुवा (को नाम रहेको छ ।)		
यसरीनै शारीरिक, बौद्धिक तथा आर्थिक सहयोग पुऱ्याउने शिक्षा प्रेमीहरु निम्न रहेको उल्लेख गरिएको छ ।			
डिल्लीराम भूर्तेल	इ.न.पा. ९	वलभद्र उपाध्याय बराल	चुरेघाँटी
लप्टन चितहाङ्ग थेगिम	बरबोटे	टंकनाथ उपाध्याय पोखरेल	इ.न.पा. ८
चन्द्रकान्त उपाध्याय	बरबोटे	मात्रिकाप्रसाद भट्टराई	बरबोटे
सुब्बा मनप्रसाद थेगिम	बरबोटे	नारायणप्रसाद चापागाँई	सोयाङ्ग
गोकुल पोखरेल	सोयाङ्ग	तारावीर गुरुङ्ग	माइमभुवा
खडानन्द अधिकारी	पञ्चकन्या	पुष्पलाल आचार्य	लक्ष्मीपुर
गंगाप्रसाद गौतम	बरबोटे	कृष्णबहादुर राई	पञ्चकन्या
वेदनिधि खतिवडा	इरौटार	दिनानाथ सापकोटा	इ.न.पा. ३

पदमबहादुर काफ्ले	इ.न.पा. ३	श्रीभक्त खत्री	धुसेनी
होमबहादुर गुरुङ्ग	इ.न.पा ९	टेक बहादुर बस्नेत	इ.न.पा. ९
आनन्द गिरी (साधु)	बरबोटे	परमेश्वरदास मारवाडी	मंगलबारे
सीताराम अग्रवाल	जमुना	पीताराम पाठशाले भट्टराई	साडरुम्बा
चन्द्रमान श्रेष्ठ (ठाईला)	मंगलबारे	धनबहादुर (ख्यालमान) श्रेष्ठ	मंगलबारे
नरेन्द्रप्रसाद भट्टराई	जमुना	विश्वनाथ घिमिरे जिर्मले	जिर्मले
शंकरलाल पोद्दार	फिक्कल	अनन्तकुमार श्रेष्ठ	जमुना
अइन्द्रबिक्रम थाम्सुहाङ्ग	पाँचथर	देवबहादुर राई	पञ्चकन्या
सुवेदार वीरबहादुर राई	पाँचथर	नेत्रमणि तिमिल्सिना	पाँचथर
तिलकबहादुर थापा	इ.न.पा. ९	होमनाथ वास्तोला	इ.न.पा. ६
श्रीकृष्ण दाहाल	पिपलबोटे	गंगाप्रसाद गजुरेल	मंगलबारे
पूर्णबहादुर तिमिल्सिना	इ.न.पा. ८	रामप्रसाद गौतम	इ.न.पा. २
प्रजापति न्यौपाने	कन्याम	लेखनाथ खड्का	कन्याम
गणेशप्रसाद भट्टराई	इ.न.पा. ८	छविलाल भट्टराई	इ.न.पा. ८
फल्गुसिंह अधिकारी	इ.न.पा. ७	वृज गोपाल इनानी	काठमाण्डौ
रणबहादुर राई	पञ्चकन्या	गंगाबहादुर बस्नेत	ठूलोसर (जमुना)
ऐमान श्रेष्ठ	क्याबुङ्ग, मंगलबारे	भीमप्रसाद दाहाल	जमुना बजार
सुवेदार कर्णबहादुर खम्दाक	जमुना	मेघप्रसाद चम्लागाँई	धुसेनी
चन्द्रबहादुर लोक्ताम	सिद्धिथुम्का	शंकरनारायण प्रधान	मंगलबारे
मणिकुमार खुलाल	सानोसर जमुना	नन्दीकेशर ढकाल	साखेजुङ्ग
ज. लक्ष्मी श्रेष्ठ	मंगलबारे	रणवीर गुरुङ्ग	नयाँबजार
तिलमान राई	फिक्कल आहाले	गोपालप्रसाद श्रेष्ठ	इ.न.पा. ७
चन्द्रबहादुर थुलुङ्ग	श्रीबुङ्ग	दलबहादुर मोक्तान	सलकपुर, जिर्मले
प्रेमबहादुर राउत	शान्तिडाँडा	श्रीमती कृष्णकुमारी राई	इ.न.पा. २
युद्ध अधिकारी	गोदक	गोविन्दप्रसाद पौडेल	बरबोटे
अग्निप्रसाद घिमिरे	बरबोटे	तिलकबहादुर कार्की	इ.न.पा. ७
भीमबहादुर बुढाथोकी	इ.न.पा. ७	इन्द्रप्रसाद वैद्य	इ.न.पा. २
शंकरप्रसाद श्रेष्ठ	दानाबारी	दामोदर शर्मा	पञ्चकन्या
कृष्ण खाकी	दानाबारी	नेत्रबहादुर राई	सुम्बेक
गोपी देवान	सुम्बेक	लोकबहादुर जवेगु	बरबोटे
कृष्ण सुब्बा	बरबोटे	कमलबहादुर राउत	शान्तिडाँडा

दुर्गाराज देवान	सुम्बेक हाल बरबोटे	किरण राई	बाँझो
श्रीमती कल्पना दाहाल	इ.न.पा. ३	शशी वैद्य	इ.न.पा. १
श्रीमती शारदा श्रेष्ठ	इ.न.पा. २	राजबहादुर गुरुङ्ग	इ.न.पा. ९
राजकुमार कट्टेल	फिक्कल	सोमबहादुर तामाङ्ग	इ.न.पा. ६
प्रेमसागर घिमिरे	तोरीबारी	हरिश्चन्द्र भट्टराई	पञ्चकन्या
काजीमान कट्टवाल	शान्तिडाँडा	खड्गबहादुर सुवेदी	सुलुबुङ्ग
विष्णुकुमार घिमिरे	बरबोटे	मनोरथ आचार्य	पञ्चकन्या
जीवराज पौडेल	पञ्चकन्या	नरहरि रिमाल	पञ्चकन्या
देवीभक्त श्रेष्ठ	तिल्केनी	कमलकान्त रिमाल	नयाँबजार
लोकलाल चौहान	जमुना बजार	जगतबहादुर बस्नेत	इ.न.पा. ९
सुश्री गिता बस्नेत	साँखेजुङ्ग	हनुमानदास अग्रवाल	इलाम बजार
हरिप्रसाद दाहाल	आमचोक सल्लेरी	नरहरि अधिकारी	पञ्चकन्या
टेकबहादुर राई	आमचोक, सल्लेरी	कृष्णप्रसाद वास्तोला	मंगलबारे
देवीप्रसाद ओझा	इ.न.पा. ७	तेजबहादुर मुखिया	इलाम बजार
तिर्थराज शर्मा	पशुपतिनगर	शिवजी प्रधान	पञ्चकन्या
निमा राई साम्पाङ्ग	जिर्मले	वेदप्रसाद पोखरेल	इ.न.पा. ८
श्रीमती गीता अधिकारी	आइतबारे	छविरमण भट्टराई	जमुना
राजेन्द्रकुमार प्रधान	पञ्चकन्या	वेलकुमार प्रधान	फिक्कल
उत्तमकुमार लामा	गोर्खे	तीर्थराज नेपाल	नामसालिङ्ग
शंकर राई श्रीअन्तु, हाल	इ.न.पा. ८	खेमराज श्रेष्ठ	इ.न.पा. २
तिलबहादुर लिम्बु	महमाई	श्रीमती मुना पराजुली	इ.न.पा. २
श्रीमती मञ्जु पराजुली	इ.न.पा. २	पुष्पा चेमजोङ्ग	इ.न.पा. २
श्यामकला शिवाकोटी	इ.न.पा. २	श्रमती गीता बराल	चुरेघाँटी
श्रीमती लक्ष्मी सिंह	इ.न.पा. २	लतिका सिंह	इ.न.पा. २
श्रीमती ढाका श्रेष्ठ	इ.न.पा. २	श्रीमती निर्मला चापागाँई	इ.न.पा. २

यसरी शैक्षिक क्षेत्रमा योगदान पुऱ्याउने धेरै व्यक्तिहरु भएको उल्लेख पाइन्छ ।

केही पुराना हाइस्कूलहरु :-

रनबहादुर कार्कीले निम्न इलामका पुराना हाइस्कूलहरुको बारेमा उल्लेख गरेका छन् ।

पद्मोदय आदर्श हाइस्कूल

सरस्वती कन्या हाइस्कूल

करफोक विद्या मन्दिर

सिंहदेवी मा.वि. आमचोक आदि ।

इलामको शैक्षिक विकासको क्षेत्रमा सरकारी अनुदानबाट संचालित प्राथमिक विद्यालय ३१६, निम्न मा.वि. विद्यालय ३१, माध्यमिक विद्यालय ४२, उच्च माध्यमिक विद्यालय ३, महेन्द्र बहुमुखी क्याम्पस १ र निजि विद्यालय तर्फ प्राथमिक विद्यालय ४७, निम्न माध्यमिक विद्यालय १, माध्यमिक १६ र उच्च माध्यमिक विद्यालय २ संचालित रहिआएको र कुनै स्कूलको पनि ठेगाना भने यस शीर्षकमा उल्लेख गरेका छैनन् ।

खेलकूद विकासमा योगदान:- इलाम जिल्लाले खेलकूद क्षेत्रमा तत्कालीन अवस्थामा पनि सफलता हासिल गर्दै आएको र यस क्षेत्रमा योगदान पुऱ्याउने धेरै व्यक्तिहरु रहेको कुरा रनबहादुर कार्की बताउछन् ।

सामाजिक सेवामा नारी योगदान:- इलामका नारीहरुले सामाजिक सेवाका हरेक क्षेत्रमा योगदान पुऱ्याउदै आएको कुरा रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् । जसलाई निम्न बमोजिम उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

साहित्य तर्फ:-

श्रीमती मायादेवी सुब्बा इ.न.पा. २

सरिता ढकाल नामसालिङ्ग

२००७ सालको क्रान्तिका स्वयंसेविकाहरु :-

श्रीमती मनकुमारी श्रेष्ठ, पञ्चकन्या

श्रीमती इन्द्रकुमारी अधिकारी, पञ्चकन्या

श्रीमती तेजकुमारी सापकोटा, पञ्चकन्या

श्रीमती नेत्रकुमारी बाँस्तोला, इ.न.पा. ६

श्रीमती जानुकादेवी बाँस्तोला, इ.न.पा. ६

शारदा जोशी, इ.न.पा. १

राजनैतिक तथा सामाजिक तर्फ :- (हाल सम्मकै महिलाहरुको नाम समाविष्ट छ ।)

श्रीमती सरस्वती राई, इ.न.पा. २

श्रीमती भागीरथा न्यौपाने, जयपुन बुधबारे

श्रीमती शारदा थापा, इ.न.पा. ३

श्रीमती विष्णुमाया वस्नेत, इ.न.पा. २

श्रीमती कुसुम श्रेष्ठ, इ.न.पा. १

श्रीमती गिरिराजकुमारी प्रसाई, इ.न.पा. ८

श्रीमती कृष्णकरमारी घिमिरे, बरबोटे

श्रीमती निर्मला प्रसाई, इ.न.पा. ३

सुश्री कलिका कार्की, इभाङ्ग

समाजसेवी :-

श्रीमती मैया थापा फिक्कल

श्रीमती अन्नपूर्ण (दुलालनी आमै), सोयाङ

श्रीमती डम्बरकुमारी बोहोरा, कोल्बोटे

श्रीमती नेत्रकला पौडेल, बरबोटे

श्रीमती फुलमाया तामाङ्ग, बौद्धधाम

श्रीमती खड्गीमाया आचार्य, शान्तिडाँडा

श्रीमती विष्णु दाहाल, इ.न.पा. २

श्रीमती गोमादेवी न्यौपाने, साङ्गुम्बा

श्रीमती इन्द्रमाया गुरुङ्ग, मावु

श्रीमती पुष्पा खाकी, इ.न.पा. १

श्रीमती उषा रेग्मी, धुसेनी

श्रीमती गीता बोहोर, कोल्बोटे

श्रीमती जसुदा मोक्तान, सुलुबुङ्ग

श्रीमती कमला गिरी, दानावारी

सुश्री सुजाता परियार, इ.न.पा. ८

श्रीमती नर्बदा राउत, शान्तिडाँडा

सुश्री शिवकुमारी खड्का, समाल्बुङ्ग

श्रीमती सोमनकुमारी खनाल, नामसालिङ्ग

श्रीमती रामदेवी श्रेष्ठ, इ.न.पा. २

श्रीमती मुनादेवी श्रेष्ठ, मंगलबारे

श्रीमती गोमादेवी ओझा, इ.न.पा. ७
श्रीमती मायादेवी सुब्बा, फिक्कल
श्रीमती खीनकुमारी दाहाल, महमाई
श्रीमती देवी भारद्वाज, पञ्चकन्या
श्रीमती भगवती नेपाल, नामसालिङ्ग
श्रीमती इन्दिरा राउत, शान्तिडाँडा
सुश्री वीना शर्मा, फाकफोक
कानुनी सेवा तर्फ :-

श्रीमती टिकादेवी भारद्वाज, पञ्चकन्या
स्वास्थ्य तर्फ :-

श्रीमती धनमाया मुखिया, इ.न.पा. २
सुश्री सावित्री श्रेष्ठ, इ.न.पा. १
श्रीमती शान्ता साउदेन, शान्तिडाँडा
श्रीमती सरस्वती गौतम, इ.न.पा. ६
श्रीमती ए. एल. पाल्जर, इ.न.पा. २
श्रीमती देवकुमारी भक्तराज, इ.न.पा. २
श्रीमती शान्ति चाहार, इ.न.पा. १

साँस्कृतिक तर्फ :-

कमला कामक्ष सावित्री श्रेष्ठ, इ.न.पा. १
चम्पा देवान, इ.न.पा. २
शिला तामाङ्ग, इ.न.पा. ८
नानु भुर्तेल, इनपा ९

संगीत तर्फ:-

शिव वस्नेत, इ.न.पा. २
उषाकिरण श्रेष्ठ (अधिकारी), मंगलबारे

शैक्षिक क्षेत्रतर्फ :-

श्रीमती देवीमाया भट्टराई, वरबोटे
लप्टन्नी आमै मदनकुमारी ढकाल, नामसालिङ्ग

शिक्षिका तर्फ :-

कृष्णकुमारी वैद्य, इ.न.पा. १
गायत्री श्रेष्ठ, इ.न.पा. १

पत्रकारिताको क्षेत्रमा :-

श्रीमती प्रमिला चापागाँई, जितपुर
श्रीमती शान्ति सुब्बा, इ.न.पा. २
श्रीमती मुना राई, पशुपतिनगर
श्रीमती टीका गौतम, सुलुबुङ्ग
श्रीमती शान्ति राई, पशुपतिनगर
सुश्री शोभा पौडेल, कन्याम
सुश्री मनकुमारी घिमिरे, इ.न.पा. ८

सुश्री भीमा खड्गी, इ.न.पा. ३
श्रीमती नदिशोभा सुब्बा, पशुपतिनगर
श्रीमती मेनुका आचार्य, इ.न.पा. ६
श्रीमती फूलकुमारी लामा, बौद्धधाम
श्रीमती रत्न सुब्बा गुरुङ्ग, इ.न.पा. २
श्रीमती सुम्निमा सिंह, इ.न.पा. २

रुद्र देवान श्रेष्ठ, इ.न.पा. २
विष्णु श्रेष्ठ, इ.न.पा.
उर्मिला राजभक्त -लामा), इ.न.पा. १

कविता आले, फूएतप्पा
ममता दिपविम, इ.न.पा. २

श्रीमती शुभमाया राई, पुवामभुवा

विष्णुकुमारी ढकाल, नामसालिङ्ग

श्रीमती समुद्रकिरण पन्त, इ.न.पा. २

श्रीमती जसुदा खाकी (प्रधान), इ.न.पा. १

सुचित्रा श्रेष्ठ, इ.न.पा. १

बुनु ढुङ्गाना, करफोक याङ

इलामका केही पर्यायवाची व्यक्तिहरु :-

निम्न व्यक्तिहरुलाई निम्न शब्दहरुले चिनिने कुरा कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

व्यक्ति	चिनिने नाम	व्यक्ति	चिनिने नाम
नर्वु राई	इन्जिनियर	खड्गमान श्रेष्ठ	न्यायाधीश
नन्दप्रसाद शिवाकोटी	मास्टर	कमलबहादुर पराजुली	ट्युटर
सन्तवीर लामा	बढाहाकिम	गंगाप्रसाद प्रधान	बाहुसे
नरबहादुर लामा	डम्फूनाच	खड्गबहादुर नेम्बाङ्ग	डबलसुब्बा
वीरु राई	प्लम्बर	चन्द्रबहादुर ताम्रकार	पाजू
चन्द्रधर काफ्ले	शास्त्री	देवीदास श्रेष्ठ	हेडसर
मोहनलाल बाल्मिकी	जमदार	कमलबहादुर शिवा	कमिश्नर
मित्रलाल भट्टराई	ओभरसियर	विष्णु नवीन	हास्य व्यङ्ग्य कलाकार
कैलाश सिंह	वि.एस्सी.सर		

गैह्रसरकारी सामाजिक संघसंस्था

इलाम जिल्लामा रहेका निम्न गैह्र सरकारी सामाजिक संघसंस्थाका बारेमा निम्न बमोजिम रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

परोपकार संघ

नेपाल रेडक्रस सोसाइटी जिल्ला शाखा इलाम

इलाम जेसिज

नारी विकास संघ

सुनगाभा क्लब इलाम

मारवाडी सेवा समिति इलाम

सनातन धर्म सेवा समिति

महिला कल्याण समाज इलाम

जय नेपाल प्रतिभा प्रोत्साहन प्रतिष्ठान

इलाम जिल्लाका लागि स्थापित पुरस्कारहरु

इलाम जिल्लाका लागि स्थापित निम्न पुरस्कारहरुको रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् :-

उदय रत्न प्रतिभा पुरस्कार

श्री पदम टंक उत्कृष्ट शिक्षक पुरस्कार

श्री गजराजसिंह खम्बासिंह पुरस्कार

पूर्णबहादुर राई-रामप्रसाद पुरस्कार

कमला नन्द उत्कृष्ट प्रतिभा पुरस्कार

अपाङ्ग सेवा संघ

ईलाम जिल्लामा २०५१ सालमा अपाङ्ग सेवा संघ दर्ता भएको र यसले अपाङ्गहरुको सेवा गर्दै आएको रन बहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

इलाम जिल्लाको ४८ गा.वि.स. को अपाङ्ग संख्या निम्न रहेको उल्लेख गरिएको छ ।

गजुरमरखी ३४

साँखेजुङ्ग २६

आमचोक ३५

सोयाड	४१	गोदक	४५	लक्ष्मीपुर	९९
गोर्खे	३१	नयाँबजार	३९	सुलुबुङ्ग	४१
सिद्धिथुम्का	१४	फूँतप्पा	२९	इ.न.पा.	९२
कन्याम	५२	नामसालिङ्ग	६४	पशुपतिनगर	३९
महमाई	५२	एकतप्पा	३१	फाकफोक	४७
शान्तिपुर	५८	पंचकन्या	२२	प्याङ्ग	४५
जोगमाई	२९	माईपोखरी	२५	जितपुर	१५
सोयाक		चुलाचुली		शान्तिडाँडा	२४
धुसेनी	३४	इरौँटार	३९	श्रीअन्तु	२९
दानाबारी	६२	साकफारा	३०	बरबोटे	५८
लुम्दे	२९	चमैता	६४	माबु	२६
माईमभुवा	२५	फिक्कल	४५	जमुना	३०
इभाङ्ग	५१	पुवामभुवा	३५	मंगलबारे	५१
कोल्बुङ्ग	४४	जिरमले	३१	चिसापानी	३६
बाँभो	१०७	साडरुम्बा	१६	समालबुङ्ग	२४

(अपाङ्ग संघको २०५१ सालको रेकर्ड अनुसार यो विवरण तयार भएको कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।)

नामसालिङ्ग सामुदायिक विकास केन्द्र

नामसालिङ्ग - ४, इलाम

सामाजिक भावनाबाट वि.स. २०४१ सालमा गठन भै २०४४ सालमा वैधानिक रूपमा दर्ता भएको यस संस्थाले निम्न क्षेत्रमा काम गर्दै आएको आफ्नो कृतिमा रणबहादुर कार्कीले देखाएका छन् ।

स्वास्थ्य तथा सरसफाई, शिक्षा, कृषि, यातायात संचार, पानी तथा वैकल्पिक उर्जा, महिला विकास, वातावरण,

संस्थागत विकास तथा योजना

साँस्कृतिक मञ्च:- इलाममा वि.स. १९७० सालतिर वृन्दावन, मथुरा आदि ठाँउ बाट विदेशीहरू आएर श्री कृष्णलीला रामायणमा आधारित रामलीला आदि प्रस्तुत गर्दै आएको र आजभोलि पनि इलामले यस क्षेत्रमा प्रगति गर्दै अगाडि बढदै गरेको रणबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् । यस क्षेत्रमा धेरै इलामेहरूको योगदान रहेको र विशेष रूपमा निम्न व्यक्तिहरूले इलामलाई साँस्कृतिक क्षेत्रमा चिनेको कुरा उल्लेख छ । जस्तै,

बलबहादुर पिठाकोठे	धुसेनी	खेम परियार	जितपुर
विजय श्रेष्ठ	गरुवा	राजु पिठाकोठे	धुसेनी
हर्क राई	साडरुम्बा	सुमन दियाली	इ.न.पा. २
कोपिला गौतम	मंगलबारे	अनुप दियाली	इ.न.पा. २
रमेश श्रेष्ठ	इ.न.पा. १	संजीव भक्तराज	इ.न.पा. १

सचिन भक्तराज	इ.न.पा. १	प्रकाश शिवा	इ.न.पा. ३
सचिन लामा	इ.न. पा १	रोशन लामा	इ.न.पा. १
युवराज पोखरेल	बरबोटे	गीता सुवेदी	इ.न.पा. २
हेमु गुरुङ्ग	इ.न.पा. ९	टिका थापा	लक्ष्मीपुर
तुलाराम पौडेल	इ.न.पा. २	दिपेश जैरु	जमुना
रीना घिमिरे	इ.न.पा. २	सानु पहाडी	इ.न.पा. २
भीषण निरौला	नामसालिङ्ग	भुमा निरौला	नामसालिङ्ग
आशिस राई	जिर्मले	सविता कँडेल	इ.न.पा. ९
सनम राई	लुम्दे	गोपाल निरौला	"
सुनिल गजमेर	इ.न.पा. ९		

लोक साहित्य संगीतमा रमाएको इलाम:- लोक साहित्य र संगीतमा इलाम धनी भएको साथै यहाँ निम्न किसिमको संगीत गुन्जने गरेको उल्लेख गर्छन रनबहादुर कार्की ।

डम्फुनाच, संगिनी, मारुनीनाच, तामाङ्गनाच, धाननाच, चण्डीनाच, देउसी भैलो, मगर लोकगीत, गुरुङ्ग लोकगीत आदि ।

इलामका मुख्य प्रशासक (बडाहाकिम):- श्री ५ पृथ्वीनारायण शाहकै पालादेखि जिल्लामा गढी गौंडा कायम गरी कर्मचारीहरु नियुक्त गर्ने व्यवस्था भएअनुरूप वि.स. १८७३ सालमा जयन्त खत्रीलाई काजीको पदवी दिएर इलाम जिल्लाको प्रथम बडाहाकिम बनाइएको र वि.स. १८७३ देखि २०५७ सम्मका इलाम जिल्लाका प्रशासकहरुको नामावली निम्न अनुसार रहेको छ ।

१.काजी जयन्त खत्री (१८७३ - ७४)	२. काजी भक्तवीर थापा(१८७५ - ७५)
३. गजराज सिंह कार्की (१८७५ - ७६)	४.काजी हेमदल थापा (१८७६-१९२०)
५.चीफ कर्णेल गजराज सिंह थापा (१९२०-४६)	६.चौतरिय कर्णेल खड्गबहादुर शाह(१९४६-४९)
७.विग्रेडियर कर्णेल हर्कजङ्ग थापा (१९४९-६२)	८.मेजर कप्तान चन्द्रजंग थापा (१९६२-६४)
९.कप्तान गजराजजंग थापा (१९६४-६९)	१०.कप्तान भोग्य शमशेर थापा (१९६९-७४)
११.श्री ५ मुख्य चौतारीया चन्द्रविक्रम शाह(१९७४-७६)	१२.कर्णेल टेकरसिंह राणा(१९७६-८०)
१३.कर्णेल राज शमशेर ज.ब.रा.(१९८०-८६)	१४.कर्णेल पृथ्वी शमशेर ज.ब.रा.(१९८६-८९)
१५.मेजर कप्तान नेत्रजंग थापा (१९८९-९१)	१६.मेजर जनरल महावीर शमशेर ज.ब.रा. (१९९१-९९)
१७. मेजर जनरल इन्दुशमशेर ज.ब.रा. (१९९९ - २००२)	१८.कर्णेल इन्द्रबहादुर शाही (२००२ - ०६)
१९.कर्णेल विज्ञान शमशेर ज.ब.रा.(२००६ - ०७)	

राणाकालीन बडाहाकिमहरु:- २००७ साल पछिका प्रशासकहरु :-

बडाहाकिम जी.बी. याक्थुम्बा (२००८-०९)	कर्णेल मिष्टोजंग राया (२००९-११)
बडाहाकिम मीर सुब्बा सहदेव सिंह (२०११-१२)	बडाहाकिम सीताराम पन्त (२०१२-१५)
कर्णेल सन्तवीर लामा (२०१५-१६)	बडाहाकिम गणेशमान श्रेष्ठ (२०१६-१७)
बडाहाकिम जसकरण शारदा (२०१७-१८)	बडाहाकिम पूर्णसिंह खवास (२०१८-१९)
बडाहाकिम युद्धबहादुर विष्ट (२०१९-२०)	बडाहाकिम टेकबहादुर रायमाभी (२०२०-२१)
बडाहाकिम ब्रजेन्द्रबहादुर वस्नेत (२०२१-२२)	

मेची अञ्चलाधीस शाखा नं. २ भएपछि जिल्लाको प्रशासन र शान्ति सुरक्षा विकास निर्माण तथा प्रशासनिक अधिकार प्रमुख जिल्ला अधिकारी भएपछि यस जिल्लामा नियुक्त भई आउनु भएका प्र.जि.अ. हरुमा कमश:-

मुकुन्दप्रसाद घिमिरे	मुकुन्दप्रसाद उपाध्याय	शम्भुशमशेर राणा
सत्यमान शेरचन	हेमराज ज्ञवाली	पद्मराज शर्मा
रामेश्वर शाह	धननाथ ओभा	नारायाण प्रसाद ओभा
बालेश्वर प्रसाद सिंह	बोधराज ज्ञवाली	किर्ती बहादुर चन्द
रामप्रसाद शर्मा	ध्रुवराज वाग्ले	भुवनेश्वर जोशी
माधवप्रसाद ओभा	शरदचन्द्र पौडेल	भानुभक्त पोखरेल
नरेन्द्रराज शर्मा		

२०१८ सालबाट देश १४ अञ्चलमा विभाजन भएपछि यसरीनै मेची अञ्चलको अञ्चलाधीश पदमा नियुक्त भई आउनु हुने हरुमा कमश :-

पूर्णसिंह खवास	बद्रीविक्रम थापा	दिगम्बर भा
मनमोहन मिश्र	ताराप्रसाद उपाध्याय	तोरणबहादुर शाह
छिरिङतेन्जिङ लामा	लिलाराज विष्ट	मदन गिरी
डा. नरेन्द्रबहादुर थापा	खड्गबहादुर जी.सी. रहेका थिए ।	

इलाम सम्बन्धी केही टिपन टापन:- अरु शीर्षकमा छुटेका इलामका केही भुल्ल नमिल्ने जानकारीमूलक कुराहरु रनबहादुर कार्कीले यस शीर्षकमा उल्लेख गरेका छन् :-

इलामका विद्यावारिधि प्राप्त व्यक्तित्वहरु

डा. तारानाथ शर्मा	फिक्कल	डा. जनक शाक्य	इलाम बजार
डा. खगेन्द्रनाथ शर्मा	पंचकन्या,माघे	डा. टीकाराम शर्मा	अधिकारी माघे
डा. श्यामकृष्ण भुर्तेल	इ.न.पा. ९	डा. श्रीमती रमा भुर्तेल	इ.न.पा. ९
डा. शेखर गुरुङ्ग	मावु	डा. केदारनाथ वास्तोला	इ.न.पा. ६
डा. भीम सुवेदी	नामसालिङ्ग	डा. माधव गौतम	इ.न.पा. ३
डा. दुर्गाप्रसाद पौडेल	मंगलबारे ९	डा. तिलकराज शास्त्री	बरबोटे
डा. सन्तमान राई	फिक्कल	डा. रेशबहादुर वस्नेत	साखेजुङ्ग
डा. डम्बरकुमार गुरुङ्ग	बरबोटे	डा. श्रीमती विष्णुकुमारी शर्मा	नामसालिङ्ग
डा. समीरा लुईटेल	नामसालिङ्ग	डा. लक्ष्मीकान्त शर्मा (दाहाल)	शान्तिपुर
डा. सन्ध्या वस्नेत	साखेजुङ्ग	डा. आभा श्रेष्ठ	इ.न.पा. १

इलामका प्रतिष्ठित राजनैतिक व्यक्तित्वहरु:- भू.पू. रापंस एवं सांसद

कृष्णबहादुर भट्टराई	नरेन्द्रनाथ वास्तोला	खम्बासिंह वस्नेत
कुमारदास श्रेष्ठ	कृष्णबहादुर भट्टराई	भगवतीदास श्रेष्ठ
श्रीमती सरस्वती राई	पासाङ्ग गोपर्मा	सोमनाथ वास्तोला
नोवलकेमी राई	मणिकुमार सुब्बा	भलनाथ खनाल
पदम भण्डारी	कुलबहादुर गुरुङ्ग	केशव थापा

वेनुपराज प्रसाई

भू. पू मन्त्री:- भलनाथ खनल (२०४७)

सुवासचन्द्र नेम्बाङ्ग (२०५२)

कुलबहादुर गुरुङ्ग (२०५४)

भू.पू. राज्यमन्त्री:- प्रकाशचन्द्र मुखिया (२०३०)

नरेन्द्रनाथ वास्तोला (२०४२)

वेनुपराज प्रसाई (२०५७)

भू.पू. सहायक मन्त्री:- श्रीमती सरस्वती राई (२०३६)

सोमनाथ वास्तोला (२०३८)

वर्तमान सांसद:- सुभासचन्द्र नेम्बाङ्ग

वेनुपराज प्रसाई

केशव थापा

राजसभा स्थायी समितिका सदस्यहरु :-

पदमबहादुर देवान श्रीमती सरस्वती राई (पहिलो महिला सदस्य)

विशिष्ट प्रशासकीय व्यक्तित्वहरु:-

भू पू डिपुटी गभर्नर स्व कुमारदास श्रेष्ठ, इलाम १, भू पू सचिव वीरेन्द्रनाथ खुँजेली-पञ्चकन्या जहरसिंह गाँउ

भू पू सचिव तेजबहादुर प्रसाई, इ न पा ८

भू पू सचिव भक्तबहादुर कोइराला, इ न पा ९

भू पू सह सचिव प्रेमबहादुर श्रेष्ठ, पञ्चकन्या

सचिव खेमराज नेपाल, नामसालिङ

सचिव पदमकुमार आचार्य, जितपुर

डि. मु. वाबुराम अधिकारी, सुन्तले

भू पू सह सचिव भूपालमान शाक्य, इलाम बजार

भू पू अञ्चलाधीश गोविन्दप्रसाद सिंह, इ न पा २

भू पू अञ्चलाधीश हरिनाथ वास्तोला, इ न पा ६

भू पू सचिव स्व जनकदेव शाक्य, इलाम बजार

भू पू सचिव शम्भुप्रसाद श्रेष्ठ, इलाम

भू पू सचिव अरुणकुमार राई, कट्टेबुङ्ग, श्रीअन्तु

भू पू सह प्रशासक धर्मप्रसाद गौतम, इ न पा ३

भू पू बडाहाकिम भवानीशंकर काफ्ले, इ न पा २

भू पू प्र.जि.अ. मानप्रसाद प्रधान, फिक्कल

प्र.जि.अ. रामकृष्ण भुर्तेल, इ न पा ९

प्र.जि.अ. डिगबहादुर गुरुङ्ग, पशुपतिनगर

प्र.जि.अ. डिल्ली शिवाकोटी, इ न पा ३, गोलाखर्क

इलामका केही बहुआयमिक व्यक्तित्वहरु:-

इलामका बहुआयामिक शिक्षा, साहित्य, समाजसेवा, संस्कृति, धार्मिक क्षेत्र, जागिरमा विशेष सेवा पुऱ्याएका विशिष्ट व्यक्तिहरुको नामावली दिएका छन् । यी व्यक्तिहरुको आफ्नो सेवा क्षेत्रका अतिरिक्त विविध क्षेत्रमा योगदान पुऱ्याएको हुँदा अन्य विविधक्षेत्रमा नाम आए पनि नाम उल्लेख गर्नु पर्ने आवश्यकता अनुभव गरेको देखिन्छ । ती महानुभावहरुको नाम निम्न बमोजिम छ ।

तेजबहादुर प्रसाई, इ न पा ८

जनकदेव शाक्य, इलाम बजार

सूर्यनाथ वास्तोला, इ न. पा ६

प्राध्यापक डा. भीष्मराज प्रसाई ,

पासाङ्ग गोपर्मा

डा.तारानाथ शर्मा

डा. खगेन्द्रनाथ शर्मा

भक्तबहादुर कोइराला

वीरेन्द्रनाथ खुँजेली

डा. टंक बहादुर बुढाथोकी

गोविन्दकृष्ण श्रेष्ठ

धनबहादुर गुरुङ्ग

अरुणकुमार राई

पुष्पनाथ शर्मा, फिक्कल

चेतप्रसाद भट्टराई, जमुना

पदमकुमार आचार्य,

इन्द्रप्रसाद कर्माचार्य, इ न पा १

खेमराज नेपाली

तारानाथ शर्मा, पञ्चकन्या ४ माघे

दुर्गानाथ शर्मा,

विजयचन्द्र राई

श्रीमती भगवती नेपाल

प्रदीप कुमार श्रेष्ठ, इ न पा २
केदार कोइराला, इ न पा ९
पंकज श्रेष्ठ, इ न पा २
मनोज नेउपाने, इ न पा ३
डम्बरसिंह गुरुङ्ग

गजेन्द्रराज श्रेष्ठ, इ न पा २
माधवबहादुर थापा, ठूलो साडरुम्बा
पिताम्बर अधिकारी, सोयाङ्ग गा.वि.स. इलाम
प्रतापकुमार श्रेष्ठ, इ न पा १

संस्थान न्याय प्राविधिक मेडिकल डाक्टर, तथा सैनिक प्रहरी सेवा तर्फका वयक्तित्वहरु:

संस्थान तर्फका वयक्तित्वहरु:-

भू पू अध्यक्ष तोयनाथ भट्टराई, जमुना, नेपाल चिया विकास निगम
भू पू महाप्रबन्धक इन्द्रप्रसाद कर्माचार्य, राष्ट्रिय विमा संस्थान
भू पू महाप्रबन्धक चेतप्रसाद भट्टराई, जमुना, नेपाल दूरसंचार
भू पू महा प्रबन्धक दुर्गानाथ शर्मा, फिक्कल बरबोटे, नेपाल टेलिभिजन
उप निर्देशक तारानाथ शर्मा, पञ्चकन्या माघे, राष्ट्रिय चिया तथा कफि विकास बोर्ड
नायब महाप्रबन्धक खगेन्द्रनाथ ढुंगाना, रा.बा. बै.
भू पू महाप्रबन्धक हेमबहादुर गुरुङ्ग, इ न पा ९ , नेपाल चिया विकास निगम
भू पु गजेन्द्रराज श्रेष्ठ, सदस्य आर. एन. ए. सी.
भू पू विभागीय प्रमुख सुदर्शन काफ्ले, इ प पा २, राष्ट्र बैंक
भू पू विभागीय प्रमुख, छवि रमण भट्टराई, जमुना , राष्ट्र बैंक
विभागीय प्रमुख कृष्ण अधिकारी सुन्तले, नेपाल एस. वि. आइ. बैंक

मेडिकल डाक्टर तर्फका वयक्तित्वहरु :-

MBBS, D.C.P.डीन प्रो . भीष्मराज प्रसाई, इ न पा २ MRCP गुरुप्रसाद ढकाल, नामसालिङ,
MBBS (स्नायु विशेषज्ञ) मेघबहादुर पराजुली, इ न पा २
MBBS, D.M.R.P. प्रो. टंकबहादुर बुढाथोकी, इ न पा ८, FRCS, MS (सर्जन) जनक प्रसाई, इनपा ८
MBBS (MD) तारानाथ पोखरेल, सोयाङ्ग MDM Phis. विदुर ओस्ती (शान्तिडाँडा फुटुक)
MBBS DDR अभिनारायण घिमिरे (मंगलबारे) MBBS (MD) दुर्गाप्रसाद भण्डारी (इनपा ७)
MBBS (MD) जनक कोइराला (इनपा ९) MBBS (MD) संगीता कोइराला (इनपा ९)
MBBS (MD) जे.के. श्रेष्ठ (इनपा १) MBBS (MD) डा. शोभा श्रेष्ठ
MBBS सावित्री गुरुङ्ग (बरबोटे) MBBS एलिजा प्रसाई (इनपा ८)
MBBS रविन्द्र मोक्तान (बरबोटे) MBBS (MS) ज्योतीन्द्र शर्मा (फिक्कल)
MBBS (M.Ph.) केदारप्रसाद बराल (जितपुर) MBBS (MD) बालकृष्ण भट्टराई (इनपा-८)
डेण्टल सर्जन डा. नरहरि खरेल (फूलगाछी) फारमेशी Ph.D. धर्म खनाल (साखेजुङ्ग)
फारमेशी स्व. गंगानाथ बाँस्तोला (इनपा ६) भेटेरेनरी डाक्टर प्रल्हाद सापकोटा (इनपा ३)
भेटेरेनरी डाक्टर दिलीप सापकोटा (पञ्चकन्या) भेटेरेनरी रवीन्द्र सापकोटा (पञ्चकन्या)
न्यायसेवातर्फ (इलाम जिल्लाबाट योगदान दिने):

भू.पू. न्यायधीस खड्ग नारायण श्रेष्ठ (इनपा २)
भू.पू. न्यायधीस राधाकृष्ण रन्जितकार (इनपा १)
जिल्ला न्यायधीस गोपाल भट्टराई (जमुना)

प्राविधिक क्षेत्रका व्यक्तित्वहरु :-

इन्जिनियर - सूर्यनाथ बाँस्तोला (इनपा ६)
इन्जिनियर - कृष्णबहादुर खड्गी (इनपा ३)
इन्जिनियर - मित्रलाल उपाध्याय (भट्टराई) (इनपा ८)
इन्जिनियर - पुण्य खनाल (साँखेजुङ्ग)
इन्जिनियर - गोपालप्रसाद श्रेष्ठ (इनपा २ मालापथ)
इन्जिनियर - ठाकुरचन्द्र श्रेष्ठ (इनपा २)
इन्जिनियर - दिलबहादुर लाप्चा (काजी) पञ्चकन्या)
इन्जिनियर - सूर्यदेव थापा (कोलबोटे)
इन्जिनियर - महेन्द्रकुमार थापा (कोलबोटे)
इन्जिनियर - सुरेनविक्रम पराजुली (इनपा २)
इन्जिनियर - पुष्कर वैद्य (इनपा १)
इन्जिनियर - विमल गुरुङ्ग (माइमभुवा)
इन्जिनियर - सन्तोष प्रधान (मंगलबारे)
इन्जिनियर - शिवकुमार बस्नेत (साँखेजुङ्ग)
इन्जिनियर - विकास वैद्य (इनपा १)
इन्जिनियर - बाबुराम अधिकारी (पञ्चकन्या, माघे)
इन्जिनियर - किशोरनाथ शर्मा (पञ्चकन्या माघे)
इन्जिनियर - ध्रुव अधिकारी (माघे) पञ्चकन्या
इन्जिनियर - जयकुमार गुरुङ्ग (बरबोटे)

सैनिक तथा प्रहरी सेवातर्फ:

जर्नेल विजयराज राई (इनपा २ कुलधारा)
मेजर लालसिंह गुरुङ्ग (माबु)
भू.पू. मेजर माधवप्रसाद सिंह (इनपा २)
क्याप्टन गोविन्द क्षेत्री खत्री (सोयाड)
क्याप्टन उदयबहादुर देवान (इनपा २)
भू.पू. आई.जि.पी. दुर्लबबहादुर थापा (पशुपतिनगर)
भू.पू. डि.एस.पी. गोविन्दकृष्ण श्रेष्ठ (इनपा २)
भू.पू. डि.एस.पी. इन्दिर सिंह (इनपा २)
एस.पी. केदार कोइराला (इनपा ९)
एस.पी. पंकज श्रेष्ठ (इनपा २)

भू.पू. न्यायधीस रामबहादुर नेम्बाङ्ग (इनपा २)
जिल्ला न्यायधीस टंकबहादुर मोक्तान (जिर्मले)
रजिष्ट्रार जीवनहरि अधिकारी (नामसालिङ्ग)

इन्जिनियर - महेशकुमार श्रेष्ठ (इनपा १)
इन्जिनियर - चेतप्रसाद भट्टराई (जमुना)
इन्जिनियर - दुर्गा ओस्ती (शान्तिडाँडा) फुटुक
इन्जिनियर - पुष्पनाथ शर्मा (फिक्कल बरबोटे)
इन्जिनियर - भीष्म कोइराला (इनपा ९)
इन्जिनियर - सुरेशचन्द्र नेम्बाङ्ग (इनपा २)
इन्जिनियर - शारदा खतिवडा (इरौटार)
इन्जिनियर - कुमार थापा (इनपा ९)
इन्जिनियर - देवेन्द्रकुमार वैद्य (इनपा १)
इन्जिनियर - मनोज वैद्य (इनपा १)
इन्जिनियर - चतुरराज प्रसाई
इन्जिनियर - उत्तमप्रसाद (इनपा ७)
इन्जिनियर - थीरकुमार खत्री (सोयाङ्ग)
इन्जिनियर - दिपेश श्रेष्ठ (इलाम बजार)
इन्जिनियर - दीपेन्द्रनाथ शर्मा (फिक्कल बरबोटे)
इन्जिनियर - चिदानन्द शर्मा (पञ्चकन्या माघे)
इन्जिनियर - ललित नेपाल (नामसालिङ्ग)
इन्जिनियर - मिलनबहादुर गुरुङ्ग (बरबोटे)

कर्णेल डम्बरसिंह गुरुङ्ग (मेची तीन ब्लक)
भू.पू. मेजर दिलीप राई (फिक्कल)
क्याप्टन लालबहादुर गुरुङ्ग (शान्तिडाँडा)
क्याप्टन मणिकुमार श्रेष्ठ (इनपा ९)
क्याप्टन हर्कबहादुर राई (रुङ्सुङ्ग)
भू.पू. डि.एस.पी. छिरिड स्याङ्दर्पा (फिक्कल)
भू.पू. डि.एस.पी. विष्णुराज श्रेष्ठ (इनपा २)
भू.पू. डि.एस.पी. गुञ्जमान राई (फिक्कल)
डी.एस.पी. माधव थापा (ठूलो साङ्गुम्बा)
डी.एस.पी. मनोज नेउपाने (इनपा ३)

डी.एस.पी. पिताम्बर अधिकारी (नामसालिङ्ग) डी.एस.पी. राम सापकोटा (जनसम्पर्क) पञ्चकन्या)
डी.एस.पी. अग्नि खरेल (जनसम्पर्क) (इनपा ३)

“ब्रिटिश तथा भारतीय भू.पू. सैनिकतर्फ प्रतिष्ठित व्यक्तित्वहरु”

6G/R capt. स्व. धनबहादुर गुरुङ्ग घले (साँखेजुङ्ग)

7G/R Horny capt. (G.C.O.) स्व. असलबहादुर लिम्बू M.C.

10GR.capt. लक्ष्मण तामाङ्ग (इनपा ८) 10G/R. capt. दिलबहादुर देवान M.M. (इनपा २)

10G/R capt सुरेन्द्रकुमार लिम्बू (जितपुर, हाल इनपा ३) 7G/R capt होमबहादुर गुरुङ्ग (माइमभुवा)

G/R capt. रत्नबहादुर लिम्बू M.C. (गजुरमुखी) 7G/R capt. (G.C.O) दिलबहादुर प्रधान (मंगलबारे)

10G/R Capt. स्व. मनबहादुर थापा मगर (गोदक) 10 G/R capt रनबहादुर राई (शान्तिडाँडा)

भारतीय भू.पू. सैनिक तर्फ:

कर्णेल जे.पी. राई (इनपा २, सुन्तलाबारी)

G/R Mhony capt. आसबहादुर राई (इनपा २)

G/R Mhony capt. असारसिंह खजुम लिम्बू (जितपुर)

G/R Mhony capt. डी.के. प्रधान (पशुपतिनगर)

G/R Mhony capt. देउमान लिम्बू (इनपा २)

G/R Mhony capt. स्व. जयप्रसाद देवान (नामसालिङ्ग)

हवलदार स्व. भीमबहादुर देवान (नामसालिङ्ग)

“बुढा मरै भाषा सरै”: यस शीर्षकमा रहेर रनबहादुर कार्कीले निम्न शीर्षकको बारेमा छोटो जानकारी गराएका छन् । कतै भूतप्रेतसँग सम्बन्धित कथा छ भने कतै धेरै बलवान र भोजन प्रेमी व्यक्ति, प्राकृतिक प्रकोप आदि नै यी शीर्षकहरु भित्र समेटेको छ, जानकारीका निम्ति शीर्षकमात्रको यहाँ उल्लेख गरेको छु ।

इलाम बजारका दुई सुन्दरीहरु

घर भत्काउने तर्साउने

घोडचढी

गौरव (इन्सान)

खाँडो जगाउने

फेरि पल्टन हिँउको कविता यस्तो छ

हैजा

माछा तरकारी

सोक्पा

“आगन्तुकहरुका दृष्टिमा इलाम”

भूपालमानसिंह कार्की

काठमाडौं २०५८/१/३०

भूपालमानसिंह कार्कीले इलाम जिल्ला एउटा सुन्दर तथा शिक्षा, स्वास्थ्य, संस्कृति, राजनीति, साहित्य आदि क्षेत्रमा योगदान पुऱ्याउन सफल रहेको कुरा बताएका छन् । त्यसैले इलाम दर्शनमा यसलाई महत्व दिएको छ भन्न खोजिएको हो यस प्रसङ्गमा ।

- कविवर माधवप्रसाद घिमिरे

काठमाडौं २०५८/४/१५

इलामको चियाबारी यहाँको हरियाली वातावरण साथै भुल्केघामको दृश्य देखिने डाँडाकाँडाहरुले गर्दा आफूलाई इलाम ज्यादै मन परेको बताउँछन् कविवर माधवप्रसाद घिमिरे ।

योगी नरहरिनाथ, काठमाडौं:- आफूले धेरै ठाउँहरूको यात्रा गरेको र त्यसमध्ये इलाम ज्यादै राम्रो लागेको बताउँछन् योगी नरहरिनाथ भनेर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

डा. स्वामी प्रपन्नचार्य :- इलामको साहित्यिक तथा भाषिक उन्नति देखेर आफूलाई इलाम मन परेको बताउँछन् डा. स्वामी प्रपन्नचार्य भन्ने कुराको उल्लेख छ ।

खेमराज केशवशरण, काठमाडौं ।

‘शुभकामना’:- नेपाल अधिराज्यका जिल्लाहरूमा इलाम एउटा विलक्षण विशेषता भएको र यहाँ धार्मिक र साँस्कृतिक उन्नति भएको बताउँछन्, खेमराज केशवशरण भनेर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

छिरिडतेञ्जिङ लामा, सोलु सल्लेरी सगरामाथा अञ्चल,-

विकास कार्यमा इलामबासीहरूले गरेको सहयोग अविस्मरणीय रहेको बताउँछन् छिरिडतेञ्जिङ लामा ।

धर्मराज थापा,-

इलामको करफोक स्कूलमा रनबहादुर कार्की सहित अरु धेरै साथीहरूसँग भेट भएको र आफूले गीत गाएको र इलामका समस्त जनताप्रति आफू आभारी रहेका बताउँछन् धर्मराज थापा ।

महीन्द्रध्वजसिंह, ज्ञानेश्वर काठमाडौं:-

इलाम जिल्ला रमाइलो भएको र यहाँ चिया, अलैंची, दुधालु गाई, वस्तुहरू पाइने हुनाले यहाँका जनताको आर्थिक स्तर पनि अरु जिल्लाको तुलनामा राम्रो रहेको बताउँछन् महीन्द्रध्वज सिंह भनेर कार्कीले महत्वसाथ यो प्रसङ्ग उल्लेख गरेका छन् ।

सुश्री भद्रकुमारी घले, राज परिषद् सदस्य:-

‘इलाम मेरो पहिलो यात्रा’:- इलामे जनताहरूको मिठो बोली र त्यहाँको सुन्दर वातावरणको कारण आफू इलामलाई भुल्न नसकेको कुरा बताउँछन् सुश्री भद्रकुमारी घले भनेर कार्कीले विशेष आदरसाथ लेखेका छन् ।

‘श्यामकुमार तामाङ्ग नेपालगञ्ज’:- ‘मेरो अत्यन्त प्रिय इलाम’- इलाम आलु, ओलन, अलैंची, अदुवा, अम्लिसो आदि नगदेवालीबाट परिचित भएको छ साथै यो जिल्लाको वातावरण धेरै सुन्दर भएको कारण आफूलाई मन परेको बताउँछन् श्यामकुमार तामाङ्ग ।

हेमराज ज्ञवाली, कान्तिपुर पब्लिकेशन, काठमाडौं

‘इलामको सम्भना’

वि.सं. २०३० साल असोजदेखि २०३२ साल फाल्गुनसम्म इलाम जिल्लाको प्र.जि.स.अ. भै काम गर्ने अवसर पाएको र इलाम जिल्ला प्राकृतिक रूपले सुन्दर अनि यहाँका जनता उद्यमी, मिलनसार भएको अनुभूति गर्दछन् ।

बैरागी काईला (तिलविक्रम नेम्बाङ्ग) ‘इलामको सम्भना र फेरिएको नाम’

बैरागी काईला आफू भागेर इलाम आएर पढेको र इलाम मन परेको बताउँछन् । त्यसैगरी सरले आफ्नो नाम 'ओभाहाङ्ग' भएकोमा तिलविक्रम राखेको उल्लेख गरेका थिए भनेर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

कीर्तिबहादुर चन्द्र, सह-सचिव-

भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय

इलाम नगदेवालीमा प्रसिद्ध रहेको र यहाँका मानिसहरु मेहनती भएकाले इलामको भविष्य उज्ज्वल रहेको बताउँछन् कीर्तिबहादुर चन्द्र भन्दै कार्कीले आदरसाथ उल्लेख गरेका छन् ।

'भूपि शेरचन', इलाम

इलामको प्रशंसा यसरी गरेका छन् भूपि शेरचनले ।

हरियो भरिलो इलामलाई देख्दा मलाई चियाबारीमा उभिएर आफूलाई

दिउँसो लिलाम गर्न मन लाग्यो ।

निहुरेर उसलाई ढोग्न

र उभिएर श्रद्धाले सलाम गर्न मन लाग्यो ।

विष्णुबहादुर सिंह जुकेना, ६ कल्लेरी अर्घाखाँची-

'इलाम'

विष्णुबहादुर सिंहले पनि इलाम विकासका कार्यमा जुटेको एउटा सुन्दर जिल्लाका रूपमा चिनाएका छन् । उनीपनि इलामलाई आफ्नो आँखाभरि मुटुभरी राख्न चाहेको भनेर उल्लेख गरेका छन् कार्कीले ।

'समाजसेवा र समाजसेवी'-

रनबहादुर कार्कीले समाजसेवामा समर्पित निम्न समाजसेवी हाकिम र जागीरे व्यक्तिहरुको बारेमा उल्लेख गरेका छन् । केही नामहरु पहिला नै आइसके पनि प्रसंगबश आएका अन्य नाम समेत सबै यहाँ टिप्ने प्रयास गरिएको छ । (शोधकर्ता)

चीफ कर्नेल गजराजसिंह थापा

कप्तान काशीनाथ बास्तोला

धर्मप्रसाद ढकाल

कप्तान करवीर थापा

सुब्बा धनरुप लिम्बू थेवे

भीखमचन्द्र वंशल

काले दमाई

अभिदल चौहान

टेकवीर राई

लप्टन अविनारायण ढकाल

धनराज बस्नेत

पदमबहादुर देवान

रणवीर गुरुङ्ग

शमशेर गिरी

रामलाल मित्तल

बैद्य हरिकृष्ण

सुवेदार कटकबहादुर कार्की

नन्दराज श्रेष्ठ

अजी रत्नकुमारी मानन्धर

नारायणदास श्रेष्ठ

जीतबहादुर थापा

ज्योतिषविद् गजार भट्टराई

डम्बरसिंह बस्नेत

गंगाप्रसाद प्रसाई

सुवेदार चन्द्रबहादुर कोइराला

कप्तान गञ्जबहादुर कार्की

भुवनसिंह जोशी

पं. रामहरि शर्मा घिमिरे

मनोरथ नेपाल

सरदार कुलमान प्रधान

मर्कध्वज हिरामाया खड्गी

टंकनाथ बास्तोला

लक्ष्मण बस्नेत

सन्तवीर लामा

हेमबहादुर भट्टराई

रामकृष्ण अग्रवाल

सरदार पासाङ तामाङ्ग (भालकोरे)
जमदार तेजबहादुर श्रेष्ठ
लिखमीचन्द्र जैन
मेजर जनरल महवीर शमशेर राणा
शिकारी जमदार जीतबहादुर आचार्य
बडाहाकिम भवानीशंकर काफ्ले
अञ्चलाधीश गोविन्दप्रसाद सिंह
नन्दप्रसाद शिवाकोटी
पूर्णबहादुर श्रेष्ठ
राधाकृष्ण बराल
रामप्रसाद दुलाल
गोपीलाल रेग्मी
प्रजापति उपाध्याय भण्डारी (सुब्बा बाजे)

रघुवीर बुढाथोकी
हीरालाल अग्रवाल
नन्दलाल गुरुङ्ग
वेदप्रसाद श्रेष्ठ
जिमीदार देवीप्रसाद उप्रेती
बडाहाकिम सीताराम पन्त
सृजना वैद्य
श्रीमती लीला श्रेष्ठ
केशवलाल जोशी
जी.बी. याक्युम्बा
विष्णुभक्त गदाल
हस्तबहादुर गुरुङ्ग

रामचन्द्र अग्रवाल
भक्तवीर थापा
पदमबहादुर खाकी
नरेन्द्रनाथ वास्तोला
सुब्बा नरबहादुर नेम्बाङ्ग
गोपालप्रसाद श्रेष्ठ
विष्णुप्रसाद उप्रेती
श्यामबहादुर देवान
द्वारिकाप्रसाद गोयल
श्रीमती सरस्वती राई
ताराचन्द्र विन्दल

‘धार्मिक व्यक्तित्व’-

रनबहादुर कार्कीले इलाम जिल्लामा रहेका निम्न लिखित धार्मिक व्यक्तित्वहरुको बारेमा उल्लेख गरेका छन्:

सन्तज्ञानदिल दास	स्वामी श्री १०८ स्वमेश्वरानन्द
महात्मा करिआपा (खोले बाबा)	पुजारी नृसिंहभक्त राजलवट
महागुरु फाल्गुनन्द लिङ्देन	गुरुदेव श्री १०८ मंगलदास महाराज
बालागुरु जयदेव ब्राम्हण	ज्योतिनन्द नन्दबहादुर राई
आचार्य कृष्णमणि महाराजा	डा. तिलक चैतन्य

शैक्षिक तथा सामाजिक संस्थामा सम्बद्ध व्यक्तित्वहरु:-

निम्न व्यक्तिहरु शैक्षिक तथा सामाजिक संस्थामा सम्बद्ध रहेको कुरा उल्लेख नाम र ठेगानामात्र रनबहादुर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् :

मानबहादुर श्रेष्ठ इनपा १	काजीबहादुर राजलवट इनपा २
फूर्वा तिन्जिङ (शोर्पा) करफोक, पंचकन्या	खड्गनारायण श्रेष्ठ
डिल्लीराम भूर्तेल, इनपा ९	चन्द्रधर शास्त्री
कमलबहादुर पराजुली, इनपा २	श्रीकृष्ण दाहाल, फूलगाछी
भू.पू. न्यायधीस रामबहादुर नेम्बाङ्ग, इनपा २	श्रीमती शारदा थापा, इनपा २
नरेन्द्र लामा, इलाम	गणेशदास श्रेष्ठ, इनपा २
मोहनलाल बाल्मिकी इनपा १	मणिराज खुलाल, जमुना,
देवीदास श्रेष्ठ, इनपा २	तोयानाथ भट्टराई, जमुना
लीलाबहादुर दाहाल, इनपा ३	सूर्य विक्रम पराजुली, इनपा २
चन्द्रकला के.सी., इनपा २	चन्द्रकला के.सी., इनपा २
हीरालाल कर्माचार्य, इनपा १	श्रीमती शान्ति बुढाथोकी/पराजुली
सुधा गोपर्मा (करफोक, इलाम)	यामप्रसाद चापागाई, इनपा २
रामप्रसाद श्रेष्ठ, इनपा २	वेदकुमार प्रधान (फिक्कल, इलाम)

श्रीमती मधु भट्टराई
श्रीमती विष्णु दाहाल, इनपा २
सरस्वीत गौतम/विष्ट, इनपा ६
श्रीमती पुष्पा खाकी, इनपा १
महावीरप्रसाद गोयल, अग्रवाल, इनपा १

श्रीमती लज्जाकुमारी कार्की/लामा
श्रीमती रामदेवी श्रेष्ठ, इनपा २
गायत्री श्रेष्ठ
सुश्री रोशन कार्की
कृष्ण श्रेष्ठ, इनपा २, मालापथ

तिलबहादुर लिम्बू तुम्बाहाम्फे, महमाई, गोतामेटार,
“बाल प्रतिभा”, अर्पिता नेपाल, नामसालिङ्ग इलाम, (जन्म २०४० असार २३ गते)

बाल प्रतिभा अर्पिता नेपालमा मात्र नभएर विदेशमा समेत आफ्नो र देशको नाम फैलाएर विदेशीहरूको प्रशंसा पात्र बनेको उल्लेख गर्दछन् रनबहादुर कार्की ।

विमर्शराज गौतम, (जन्म २०४५)

सन् २००० को मे महिना बेलायत स्थित इष्टवर्न शहरमा संयुक्त राष्ट्र संघ वातावरण कार्यक्रम (यूनेप) र इष्टवर्न सहरको संयुक्त आयोजनामा आयोजित “मिलेनियम इन्टरनेशनल चिल्ड्रेन कन्फरेन्स अन इन्भारमेन्ट” मा नेपालबाट श्री विमर्शराज गौतमले प्रतिनिधित्व गरेको र आफ्नो प्रतिभा देखाएको लेख्छन् रनबहादुर कार्की ।

अदिती अधिकारी, पञ्चकन्या ४, माघे, जन्म २०४७ जेष्ठ १६,

विभिन्न शीर्षकहरूमा निबन्ध लेख्न सफल बालप्रतिभा अदितीले २०५७ साल जेष्ठ ९-११ मा बेलायतको इस्टबोर्न सहरमा संयुक्त राष्ट्र संघिय वातावरण कार्यक्रम (यूनेप) द्वारा आयोजित १० देखि १२ वर्ष उमेरका बालबालिकाहरूको भेला “द मिलेनियम इन्टरनेशनल चिल्ड्रेन कन्फरेन्स” मा भाग लिएर आफ्नो प्रतिभाको चिनारी गराएको कार्कीले जानकारी गराएका छन् ।

‘परेवालाई चारो’:- इलाम बजारमा धेरै परेवा रहेका र तिनीहरूलाई प्रत्येक दिन चारो चोकबजारमा छर्ने गरेको र चारो खरीदमा पुग नपुग वार्षिक ४० हजार खर्च लाग्ने गरेको त्यहाँको चारो दिने मारवाडीहरूको संस्थाले जानकारी दिएको कार्कीले उल्लेख गरेका छन् यो पनि एक जानकारी नै हो भनेर यहाँ उल्लेख गरिएको छ ।

‘विरामीलाई राहत’:-इलाम अस्पतालमा रहेका विरामीहरूलाई वि.सं. २०४९ सालदेखि निरन्तररूपमा प्रत्येक विहान विस्कट, चिया दिदै आएको सनातन धर्मसेवा समितिले यो काम गरेको कार्कीले उल्लेख गरेका छन् ।

‘लेख-अभिलेख’

‘सिंहबाहिनी मन्दिर’:- परापूर्वकालदेखि रही आएकी श्री सिंहबाहिनी भगवतीको मन्दिर जीर्ण हुन लागेकाले २०३८ सालमा पुनः जीर्णोद्धार निर्माण गरिएको र यस कार्यका सल्लाहकार र समितिका पदाधिकारीहरू निम्न रहेको देखाइएको छ ।

यस समयका सल्लाहकार

- मेची अञ्चलाधीश मदन गिरी,

प्रमुख जिल्ला अधिकारी धनानाथ ओझा

जिर्णोद्धार समितिका पदाधिकारीहरू:-

डीगबहादुर कोइराला	- अध्यक्ष	
श्यामानन्द ठाकुर	- प्र.अधिकृत	(नगरपालिका कार्यालय, इलाम)
सूर्यविक्रम पराजुली	- सचिव	(नगरपालिका कार्यालय, इलाम)
श्रीमती शारदा थापा	- सदस्य	(नगरपालिका कार्यालय, इलाम)
पूर्णलाल श्रेष्ठ	- सदस्य	(नगरपालिका कार्यालय, इलाम)
चन्द्रबहादुर खड्गी	- सदस्य	(नगरपालिका कार्यालय, इलाम)
गणेशदास श्रेष्ठ	- सदस्य	(नगरपालिका कार्यालय, इलाम)
तुलसी कर्माचार्य	- सदस्य	(नगरपालिका कार्यालय, इलाम)
गणेश वैद्य	- सदस्य	(नगरपालिका कार्यालय, इलाम)
हीरालाल कर्माचार्य	- (हिसाब राख्ने)	(नगरपालिका कार्यालय, इलाम)
सूर्यबहादुर गुरुङ्ग	- ठेकेदार	(नगरपालिका कार्यालय, इलाम)

‘माईस्थान मन्दिरको ताम्रपत्रः’

वि.सं. २०२८ साल मार्ग २५ गते शनिबारका दिन श्री ५ युवराजधिराज वीरेन्द्र वीर विक्रम शाहदेव तथा श्री ५ युवराज्ञी ऐश्वर्य राज्यलक्ष्मी देवी शाह आदि आएर दर्शन गर्नुका साथै श्रीमाई मन्दिरको जिर्णोद्धार गरी दिने हुकुम बक्सको उल्लेख माईस्थान मन्दिरको ताम्रपत्रमा गरेको छ भनेर कार्कीले उल्लेख गरेका छन् यो पनि एक जानकारी भएकाले यहाँ उल्लेख गरिएको हो ।

‘मगरचोक दान’

माईपोखरीमा वि.सं. १९७६ मा अधुरो रहेको कोटीहोम यज्ञ वि.सं. २०४५ सालको फाल्गुण महिनामा पूरा गरी देवी भागवत पुराण लगाई स्थापना तथा निर्माण भएको सत्यको आश्रम अखण्ड सत्य धुनी मन्दिर पूर्णकलश, चारवेद, वेदाश्रम, वेद पाठशाला अनन्तकाल सम्म अखण्ड राख्न सहयोग पुगोस् भन्ने अभिलाषा लिई प्राप्त पूजनीय मतलहाँसाहाँडमाका आज्ञा अनुसार निम्न भक्तजनहरुबाट सुलुबुङ्ग-५ मगर चोकको कुल जम्मा ६१-११-०-३ रोपनी जमीन प्रदान भएको उल्लेख गरेका छन् ।

दाताहरुको नाम यस शोधमा माथि नै उल्लेख भएपनि विशेष जानकारीका निमित्त यहाँ पनि दोहोर्याइएको छ ।

- इन्द्रप्रसाद कर्माचार्य, इनपा १ रोपनी ८-४-३-०
- हिमालय धंगुल, (डंगोल) काठमाडौं चोभार- रोपनी ५
- हरि धंगुल (डंगोल) काठमाडौं चोभार - रोपनी ५
- श्रीमती चन्द्रकुमार वैद्य, इनपा १ - रोपनी ३
- निकुञ्ज हरिकीर्तन मण्डली इनपा १ - रोपनी १
- स्व. हिरामाया कर्माचार्यको पूण्य स्मृतिमा चिरञ्जिवी कर्माचार्य इनपा १ बाट - रोपनी २-११-०-०
- स्व. पिता कामदेव तथा माता द्वयको पूण्य स्मृतिमा हिरालाल कर्माचार्य इनपा १ - रोपनी ५
- स्व. रत्नबहादुर श्रेष्ठको पूण्य स्मृतिमा श्रीमती जानुका देवी तथा सुधिर प्रल्हाद र राजेन्द्र श्रेष्ठ इनपा-१ बाट रोपनी-२

- गोपालप्रसाद श्रेष्ठ इनपा १ बाट - रोपनी १
- क्या. दिलबहादुर देवान इनपा २ बाट - रोपनी १-८-०-०
- ओम सत्य भोक्टी - रोपनी १
- स्व. केदारकुमारीको पुण्यस्मृतिमा हिमालय कर्माचार्य इनपा १ बाट - रोपनी १
- रतन चौधरी इनपा १ बाट - रोपनी १
- द्वारिका मित्तल नामसालिङ्गबाट - रोपनी १
- स्व. पिता धर्मध्वज तथा माता द्वयको पुण्यस्मृतिमा लीलाबहादुर दाहाल इनपा ३ बाट - रोपनी १
- प्रल्हाद चौधरी इनपा ३ बाट - रोपनी १
- स्व. गुलजारीमल तथा माता द्वयको पुण्यस्मृतिमा महेन्द्र अग्रवाल इनपा १ बाट रोपनी २
- अर्जुन थापा इनपा २ बाट - रोपनी १
- ध्रुवलाल श्रेष्ठ रोपनी १
- गणेश राई इनपा २ बाट रोपनी ३
- महावीरप्रसाद अग्रवाल इनपा १ बाट रोपनी १-८
- स्व. सन्तमायाको पुण्यस्मृतिमा बाबुकाजी ताम्राकार इनपा १ बाट- रोपनी १
- हेमबहादुर गुरुङ्ग (चियाबारी छेऊ) बाट - रोपनी १
- स्व.माता ललितकुमारीको पुण्यस्मृतिमा पूर्ण श्रेष्ठ इनपा २ बाट रोपनी १-८
- शेरबहादुर श्रेष्ठ इनपा २ बाट रोपनी १
- दुर्गालाल श्रेष्ठ इनपा २ बाट रोपनी १
- नारायणप्रसाद वैद्य इनपा २ बाट रोपनी १
- स्व. पिता रत्नबहादुर ताम्राकारको पुण्यस्मृतिमा निलबहादुर ताम्राकार इनपा १ बाट रोपनी १
- टेकबहादुर सुवेदी सुलुबुङ्गबाट रोपनी ४-३-१-३
- गर्जमान गुरुङ्ग माईपोखरी गा.वि.स. रोपनी २

अरु पनि भक्तजनहरुले केही आर्थिक सहयोग गरेको उल्लेख गरेका छन्, रनबहादुर कार्कीले तर त्यो सबै यहाँ विस्तारमयले यहाँ उल्लेख गरिएन । (शोधकर्ता)

“नारायणथान मन्दिरको अभिलेख”

नारायणथान मन्दिरमा घण्टा, त्रिशूल दियो, आदि वस्तुहरु विभिन्न व्यक्तिहरुले चढाएको कुरा संक्षेपमा उल्लेख गर्दछन् रनबहादुर कार्की । यसलाई यहाँ पनि संक्षेपमा नै उल्लेख गरिएको छ ।

इलामबजार स्थित माईभगवती मन्दिरमा भुन्डिएको एउटा पुरानो घण्टाको अभिलेख:-

माईभगवती मन्दिरमा भुन्डिएको एउटा पुरानो घण्टाको अभिलेख यस प्रकार छ :-

“स्वस्ति श्री शाके १७११ सम्बत् १८८६ साल आश्विन सूदि ६ रोज १ मा श्री श्री श्री कनकामाहामायालाई खर्दर रणश्रुण भण्डारीले चढाएको घण्टा हो सुभम् ।”

यसरी माईभगवती मन्दिरमा अरु धेरै घण्टीहरु र अरु तोपहरु पनि रहेको उल्लेख गर्छन् रनबहादुर कार्की ।

‘अमूल्य हस्ताक्षर:- ‘अमूल्य हस्ताक्षर’ शीर्षकमा रनबहादुर कार्कीले निम्न चार व्यक्तिहरुका हस्ताक्षरहरु सुरक्षित गराएका छन् ।

प्रतापी सिद्धपुरुष स्वामी सोमेश्वरानन्द, विश्व चर्चित राजनेता विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला, नेपाली नाट्य सम्राट् वालकृष्णसम, नेपाली भाषासेवी महानन्द सापकोटा यी चार व्यक्तिहरुको अमूल्य हस्ताक्षर भएकाले यहाँ नाम उल्लेख गरिएको छ ।

यस ग्रन्थको परिशिष्ट-

परिशिष्टका निम्न शीर्षकहरुमाथि रनबहादुर कार्कीले छोटो जानकारी गराएका छन् ।

शीर्षकहरु-

काजी युक्लाथुपले पाएको पत्र र लालमोहर (१८८४), लिडदम राई हाडसुफुवाको लालमोहर, लाप्चा सुब्बाको लालमोहर

श्री ५ महाराजधिराज त्रिभुवन वीर विक्रम शाहदेव सरकारबाट नेपाली जनताको नाममा २००७ साल पौष २५ गते बक्सोको सन्देश -

इलाम जिल्लामा २००७ साल माघ १ गते हवाईजहाजबाट खसालेको सन्देश तथा घोषणा पत्र फिक्कल मोहन मिडिल स्कूलको इस्तहार तथा कागजपत्रहरु

नेपाल सरकार

Government of Nepal

लिम्बुवान सुधार संघको संक्षिप्त परिचय र द्वितीय विराट सभाको विवरण

सुधार संघ कस्तो संस्था ?, सुधारसंघ साम्प्रदायिक संस्था होइन ?, सुधार संघ कस्तो राज्य व्यवस्था

चाहन्छ ?, के सुधार संघको माग कामयाबी होला ?

“हाम्रो सिद्धान्त अहिंसात्मक हुनेछ ।”, “हामी र अरुहरु”, “द्वितीय विराट सभाको विवरण”, “लिम्बुवान प्रान्तको गठन र स्वायत्तता”, “स्वतन्त्र न्यायलय अपहरण भएकोमा”, “सल्लाहकार सभा भंग गरियोस्”। “श्री ५ महाराजा धिराज श्री त्रिभुवन वीरकविक्रम शाहदेव नारायणहिटी दरवार काठमाण्डौं नेपाल ।

“प्रेस वक्तव्य”

“इलाम जिल्लाको नक्सा”

“सान्दर्भिक ग्रन्थ”

-❖-

पाँचौं परिच्छेद

उपसंहार तथा निष्कर्ष

५.१. साहित्यकार तथा अनुसन्धाता रनबहादुरको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको समग्र अध्ययन र मूलायङ्कन-

रनबहादुर कार्कीको जन्म एउटा मध्यम वर्गीय परिवारमा भएको थियो उनको बाल्यकाल मातापिताको स्नेहपूर्ण सुखद वातावरणमा बित्यो र उनले शिक्षा हासिल गर्ने प्रारम्भिक कार्य पनि यहि अवस्थाबाट सुरु गरे उनले औपचारिक शिक्षा दशौं कक्षासम्मको मात्र लिएका भए पनि अनौपचारिक रुपमा स्वअध्ययनबाट आफ्नो बौद्धिक विचारलाई माथि उठाएका थिए । उनले आफ्नो जीवन कालमा धेरै समय सिर्जन कार्यमा लगाएका थिए भने उनले आफ्नो परिवारको खाँचो टार्न विभिन्न

व्यवसायमा पनि हात बढाएको पाइन्छ । कार्की एउटा ठूलो परिवारमा हुर्किएका थिए । उनका पाँच जना बहिनीहरू छन् भने तीन छोरी र दुई छोराका बाबु बनेका छन् ।

रनबहादुर कार्कीको आर्थिक अवस्था मध्यम स्तरको भएता पनि उनले साहित्य सिर्जना ऐतिहासिक विषयको र समाजको अनुसन्धानमा जीवनकोआधा समय समर्पण गरेका थिए । उनले आफू मधुमेह रोग लागेर धेरै पीडा खप्नु परे पनि आफ्नो पेशा र व्यवसाय प्रति सकिनसकि निरन्तरता दिएका थिए । उनले मृत्यु हुनुभन्दा अगाडि सम्म पनि विर्तामोडमा होटल र लज चलाएर आफ्नो आर्थिक अवस्थामा सुधार ल्याई दैनिक व्यवहारका खाँचो टार्ने काम गर्दै रहेका थिए । कार्कीले मधुमेह र मुटु सम्बन्धी रोगको कारण स्वास्थ्य उपचारको लागि धेरै खर्च गर्नु पऱ्यो तर पनि उनको रोग निको हुन नसकेको कारण त्यसै रोगले गर्दा उनको मृत्यु भएको थियो ।

रनबहादुर कार्कीको शारीरिक व्यक्तित्व आकर्षक थियो । उनी गँहुगारो वर्णका थिए । उनको स्वभाव असल र सरल थियो । कार्की छलकपट मन नपराउने मृदुभाषी दुःखी गरिवहरूमाथि सहनुभूति राख्ने स्वभावका थिए । उनको रुचि साहित्य सिर्जना गर्ने, खोज अनुसन्धान तथा गर्ने व्यापार र अध्ययन अध्यायपनमा पनि उतिकै रुचि लिन्थे । उनी भ्रमण गर्न र बोटविरुवा रोप्न पनि रुचि लिन्थे त्यसै गरि खानेकुराहरूमा पनि दाल भात तरकारी खान रुचाउँथे ।

रनबहादुर कार्की बहुमुखी प्रतिभाका धनी थिए । उनका प्रमुख व्यक्तित्वको कुरा गर्दा साहित्यिक व्यक्तित्व र साहित्येतर, अनुसन्धानात्मक व्यक्तित्वका रूपमा चिनिन्छन् । साहित्यिक व्यक्ति अन्तर्गत कवि व्यक्तित्व, संकलक, सम्पादक तथा प्रकाशक व्यक्तित्व र खोज तथा अनुसन्धानमूलक व्यक्तित्वका रूपमा चिनिन्छन् भने साहित्येतर व्यक्तित्वको रूपमा सामाजिक वा समाजसेवी व्यक्तित्व, शिक्षक व्यक्तित्व, व्यापारी व्यक्तित्व र जिज्ञासु अनुसन्धाता र भ्रमणशील व्यक्तित्वका रूपमा परिचित छन् ।

रनबहादुर कार्कीले साहित्य र साहित्येतर दुवै क्षेत्रमा योगदान पुऱ्याएका छन् । उनले 'मेरो कोट'

(२०३४) जस्तो हास्यव्यङ्ग्यपूर्ण कविता सङ्ग्रहो प्रकाशन गराएर पाठकहरूलाई मुटु मिची मिची हाँस बाध्य तुल्याएका छन् भने साहित्येतर अनुसन्धानात्मक क्षेत्रमा कार्कीले ५ वटा खोज अनुसन्धानमूलक कृतिहरूको प्रकाशन गराएका छन् । जसमा कार्कीको पहिलो कृति 'इलामलाई पछाडि फर्केर हेर्दा'(२०४५) हो । यस कृतिमा कार्कीले इलामलाई हरेक कोणबाट जस्तै – इतिहास, धर्म संस्कृति, भूगोल, रहनसहन, खोलानाला, शासनव्यवस्था, वनस्पति, जातिजनजाति, पवित्र स्थल, पोखरी आदिको विशेष चर्चा गर्दै इलामको विगत इतिहासलाई विहङ्गम दृष्टिबाट हेर्दै इलाम जिल्लालाई चिनाउने काम गरेका छन् । त्यसै आधारमा यहाँ कार्कीका अनुसन्धानात्मक पक्षलाई मध्यनजर गरी मूल्याङ्कन गर्ने कोसिस गरिएको छ । दास्रो साहित्येतर अनुसन्धानात्मक कृति 'सत्य धर्मको मुचुल्का' (२०४३) हो । प्रकाशनका मितिले यो जेठो भए पनि कार्की आफैले यसलाई अनुसन्धानात्मक कृतिमा दोस्रो भनेकाले यसलाई दास्रो कृतिका रूपमा लिइएको छ । यस कृतिमा कार्कीले लिम्बू जातिले पालन गर्नुपर्ने धर्म संस्कृति सम्बन्धी थुप्रै नियमहरूको उल्लेख गरेका छन् । त्यसै गरी कार्कीको अर्को कृति 'अनमोलवचन' (२०४६) एउटा खोजमूलक कृति हो । यसमा कार्कीले उनले थाहा पाए सम्म विश्वकै महान व्यक्तिहरूका महा वाणीहरू सडकनल गरेर प्रकाशन गराएका छन् । त्यसै गरी कार्कीको अर्को कृति 'तीन ऐतिहासिक पाहुना' (२०५२) हो । यस कृतिमा कार्कीले मूख्य गरेर स्वामी सोमेश्वरानन्द, महाप्रभु कपिलानन्द र बाला साधु गरी तीन महान व्यक्तिहरूको उल्लेख

गर्नुका साथै अरु तीन व्यक्तिहरु फाल्गुनन्द, एक तपस्वी र महाप्रभु ज्योतिनन्दको वारेमा पनि जानकारी गराएका छन् । रनबहादुर कार्कीको अन्तिम पटक प्रकाशित कृति 'इलामदर्शन' (२०५८) हो । यसमा कार्कीले इलामलाई हरेक क्षेत्रबाट जस्तै: धर्म संस्कृति, जातजाति, धार्मिकस्थल, विद्यालय, साहित्य, कला, आदि विषयमा इलामलाई परिचित गराएर इलामको वारेमा जान्न चहाने व्यक्तिहरुको उत्सुकतालाई पूर्ण गराइदिएका छन् । यसरी रनबहादुर कार्की एक बहुप्रतिभाशाली व्यक्तिका रूपमा परिचित छन् ।

५.२ जिज्ञासुहरुका निम्ति शोधशीर्षकहरु:-

अनुसन्धाता तथा साहित्यकार रनबहादुर कार्कीको सम्बन्धमा अन्य विशेष जानकारीका निम्ति भाषा, साहित्य र इतिहासकार एवं जिज्ञासुलाई निम्न लिखित शीर्षकहरुमा शोधकार्य गर्न सकिने सम्भावित शीर्षकहरु हुन सक्ने परिकल्पना गरी केही निर्देश गरेको छु -

- १) जिज्ञासु तथा ऐतिहासिक शोधकर्ता रनबहादुर कार्कीका इलाम सम्बन्धी खोजी कार्यको विश्लेषणात्मक अध्ययन,
- २) 'इलामलाई पछाडि फर्केर हेदा' कृतिको विश्लेषणात्मक अध्ययन र मूल्याङ्कन,
- ३) हास्यव्यङ्ग्यात्मक सङ्ग्रहका दृष्टिले 'मेरो कोट कविता संग्रह'को विश्लेषणात्मक अध्ययन ।

सन्दर्भसूची:-

१) पुस्तक सूची-

- कार्की, रनबहादुर 'मेरो कोट' कविता सङ्ग्रह (२०३४)
कार्की, रनबहादुर 'इलामलाई पछाडि फर्केर हेदा' (२०४५)
कार्की, रनबहादुर 'सत्य धर्मको मुचुल्का' (१९८८) (२०४३)
कार्की, रनबहादुर 'अनमोल वचन' (२०४६)
कार्की, रनबहादुर 'तीन ऐतिहासिक पाहुना (२०५२)

कार्की, रनबहादुर 'इलामदर्शन' (२०५८)

अधिकारी, हेमङ्गराज र भट्टराई बट्टी विशाल (२०६३) प्रयोगात्मक नेपाली शब्दकोश (तृतीय संस्करण) काठमाडौं, विद्यार्थी प्रकाशन प्रा.लि.

शर्मा, मोहनराज र लुईटेल, खगेन्द्रप्रसाद (२०५५) शोधविधि, ललितपुर, साभा प्रकाशन
बृहत नेपाली शब्दकोष

२) पत्रपत्रिका:-

अभिलाषा, सन्दकपुर दैनिक, सुत्रधार,

३) अन्यशोधपत्रहरूको नाम:-

क) 'घुर्मी उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन'

ख) इलाम जिल्लामा प्रचलित गाउँखाने कथा संकलन वर्गीकरण र विश्लेषण

ग) वामदेव पहाडीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन र विश्लेषण ।

परिशिष्ट-क : शोकपुस्तिकामा हस्ताक्षरित नामावली

यस शोधपत्रको दोस्रो परिच्छेद (२.१२) इलाममा शोकसभा शीर्षकमा शोक मन्तव्यमा हस्ताक्षर गर्ने रनबहादुर कार्कीका आफन्त र हितेष्ठीहरूको नामावली निम्न बमोजिम छ ।

सि. न.	नाम थर	ठेगाना	सि. न.	नाम थर	ठेगाना
१.	गङ्गाबहादुर कार्की	धोविधारा	२	विजयकुमार कार्की	धोविधारा
३	श्रीमती रुद्रकुमारी सिंजापति	इ.न.पा. ८	४	विश्वजंग सिंजापति	इ.न.पा. ८

५ अर्जुनजंग सिंजापति	इ.न.पा. ८	६ दिवाकर भण्डारी	इ.न.पा. ८
७ ढाका श्रेष्ठ	इ.न.पा. ६,जिरो कि.मि.	८ चन्द्र श्रेष्ठ	इ.न.पा.६, जिरो कि.मि.
९ लीला श्रेष्ठ	इ.न.पा.६, जिरो कि.मि.	१० शिला श्रेष्ठ	इ.न.पा. ६, जिरो कि.मि.
११ सन्दीप कटुवाल	अर्जुनधारा ५	१२ विशाल नेपाल	सुम्बेक ९
१३ प्रतिमा निरौला	सोयाङ्ग	१४ शिवप्रसाद दाहाल	शनिश्चरे
१५ मोहनकुमारी निरौला	सोयाङ्ग ५	१६ मदन कुमार भट्टराई	नामसालिङ ५
१७ उषा निरौला	इ.न.पा. ७	१८ कृति घिमिरे	इ.न.पा. ७
१९ विनिता नेपाल	सुम्बेक ९	२० लीला कुमार घिमिरे	इ.न.पा. ७
२१ चन्द्र खरेल	इ.न.पा. ८	२२ कमला घिमिरे,	इ.न.पा. ७
२३ जितेन थेवे,	इ.न.पा. ७	२४ रामचन्द्र कट्टेल	फाकफोक ३
२५ विश्वबहादुर कार्की	इ.न.पा. ७	२६ राजन राई	चमैता ८
२७ ज्ञानबहादुर खत्री	इ.न.पा. २	२८ विष्णु नेपाल,	सुम्बेक ९
२९ यादव भारद्वाज	इ.न.पा. ७	३० बेनुप्रसाद सुवेदी	इ.न.पा. ७
३१ विष्णु भट्टराई,	भापा	३२ रोसन राई	साखेजुङ्ग ५
३३ रमेश श्रेष्ठ,	सुन्तलावारी २	३४ दानबहादुर श्रेष्ठ	सुन्तलावारी २
३५ ज्ञानेन्द्र सुवेदी,	इ.न.पा. ७	३६ रुपबहादुर खड्का	इ.न.पा. ७
३७ द्रौपदा वस्नेत,	इ.न.पा. ९	३८ लीला भट्टराई,	इ.न.पा. ८
३९ निर्मला आले,	इ.न.पा. ८	४० सावित्री आले,	इ.न.पा. ८
४१ विकास मगर,	एकतप्पा ७	४२ नगेन्द्रकुमार श्रेष्ठ,	ने.वि.प्रा. इलाम
४३ सुवास निरौला,	सोयाङ्ग ५	४४ डम्बरबहादुर वस्नेत	इ.न.पा. ९
४५ मेनुका पराजुली,	इ.न.पा. ६	४६ सुमिरा पराजुली,	इ.न.पा. ६
४७ विष्णुप्रसाद दाहाल,	इ.न.पा. ८	४८ विजयकुमार कार्की,	इ.न.पा. ८
४९ रमा खरेल,	इ.न.पा. ८	५० सरिता फागो	इ.न.पा. ८
५१ कपिल कोइराला,	इ.न.पा. ९	५२ ईश्वरी पौड्याल,	इ.न.पा. २
५३ गणेशकुमार वस्नेत,	इ.न.पा. ९	५४ सुप्रभा खत्री,	इ.न.पा. २
५५ कमला ढकाल,	इ.न.पा. ९	५६ तारा कडेल,	इ.न.पा. ९
५७ सुस्मा कडेल,	इ.न.पा. ९	५८ रत्नदेवी कडेल,	इ.न.पा. ९
५९ चन्द्रकला कडेल,	इ.न.पा. ९	६० सीता तिवारी,	इ.न.पा. ७
६१ मुना दाहाल,	इ.न.पा. ७	६२ बलबहादुर तिवारी,	इ.न.पा. ८
६३ दिनेश भट्टराई,	इ.न.पा. ८	६४ पपिला आले,	इ.न.पा. ७

६५. कल्याण वस्नेत,	इ.न.पा. ९	६६. रमेश वस्नेत,	इ.न.पा. ९
६७. गणेश खनाल,	इ.न.पा. ९	६८. ताराकुमारी,	इ.न.पा. ९
६९. कमला घिमिरे,	इ.न.पा. ७	७०. विनिता भट्टराई,	इ.न.पा. ८
७१. लिला कुमार लिम्बु,	इ.न.पा. ९	७२. सावित्रा निरौला,	सुम्बेक ९
७३. मुकुन्द खत्री,	इ.न.पा. ८	७४. यमुना पाडेल,	इ.न.पा. ७
७५. अञ्जु राई,	चमैता ३	७६. गिता राउत,	धोवीधारा ७
७७. मिना घिमिरे,	धोवीधारा ७	७८. अनिता उप्रेती,	इ.न.पा. ३
७९. तारा गुरुङ्ग,	इ.न.पा. २	८०. टिका भारद्वाज,	इ.न.पा. ७
८१. सकुन्तला दाहाल	इ.न.पा. ८	८२. देवि भट्टराई,	इ.न.पा. ८
८३. गंगा उप्रेती,	इ.न.पा. २	८४. निर्मला भट्टराई,	इ.न.पा.
८५. टीका सापकोटा,	जमुना २	८६. डिग ब. कोइराला,	इ.न.पा. ९
८७. कमल सापकोटा	जमुना ४	८८. टीका घिमिरे	इनपा-९
८९. मेनुका तिम्सिना,	इभाङ्ग ८	९०. मेखबहादुर कार्की,	इ.न.पा. ७
९१. गुरुनरेन्द्रनाथ भट्टराई,	इ.न.पा. ७	९२. लिला प्रसाद थापा,	इ.न.पा. ७
९३. मञ्जु वस्नेत,	इ.न.पा. ७	९४. श्रीमती रुद्रकुमारी सिंजापति,	इ.न.पा. ८
९५. यादव भारद्वाज,	इ.न.पा. ७	९६. विष्णुकुमार सुवेदी,	इ.न.पा.
९७. टीका घिमिरे,	इ.न.पा. ९	९८. खड्ग सुवेदी,	इ.न.पा. २
९९. दिनेश भट्टराई,	इ.न.पा. ८	१००. कुमार गुरुङ्ग, पत्रकार	
१०१. माधव गुरुङ्ग,	पत्रकार	१०२. सुदिप श्रेष्ठ, पत्रकार	
१०३. भिमप्रसाद चापागाँई,	पत्रकार	१०४. चन्द्रप्रसाद खरेल,	इ.न.पा. ८
१०५. श्रीप्रसाद पेन्ची,	इ.न.पा. ७	१०६. श्रीमती मेनुका तिम्सिना,	इ.न.पा. ८
१०७. ललित श्रेष्ठ,	इ.न.पा. ७	१०८. राजन ताम्रकार,	इलाम जिरौ
१०९. कमल सापकोटा,	इ.न.पा. ७	११०. महेश खड्का,	इ.न.पा. ८
१११. देवि छेत्री दुलाल,	इ.न.पा. ८	११२. पदमबहादुर चाहार,	इ.न.पा. ८
११३. प्रतिमा निरौला	सोयाङ्ग ५	११४. सुभास चिपालु,	इ.न.पा. १
११५. टीका शर्मा,	इ.न.पा. ८	११६. हिराकाजी घले,	इ.न.पा. ७
११७. जंगवीर राई,	इ.न.पा. ७	११८. मोहनमान श्रेष्ठ,	इ.न.पा. १
११९. चक्रबहादुर वस्नेत,	इ.न.पा. ७	१२०. विष्णु भट्टराई,	इलाम
१२१. धर्मेन्द्र विक्रम नेम्बाङ्ग,	पाँचथर	१२२. हेमबहादुर खत्री,	इ.न.पा. ८
१२३. केशर ब. राउत,	इ.न.पा. ७	१२४. महाप्रसाद राई,	इ.न.पा. ७
१४२५. कर्ण ब. राई,	इ.न.पा. ७	१२६. डम्बर ब. अधिकारी	

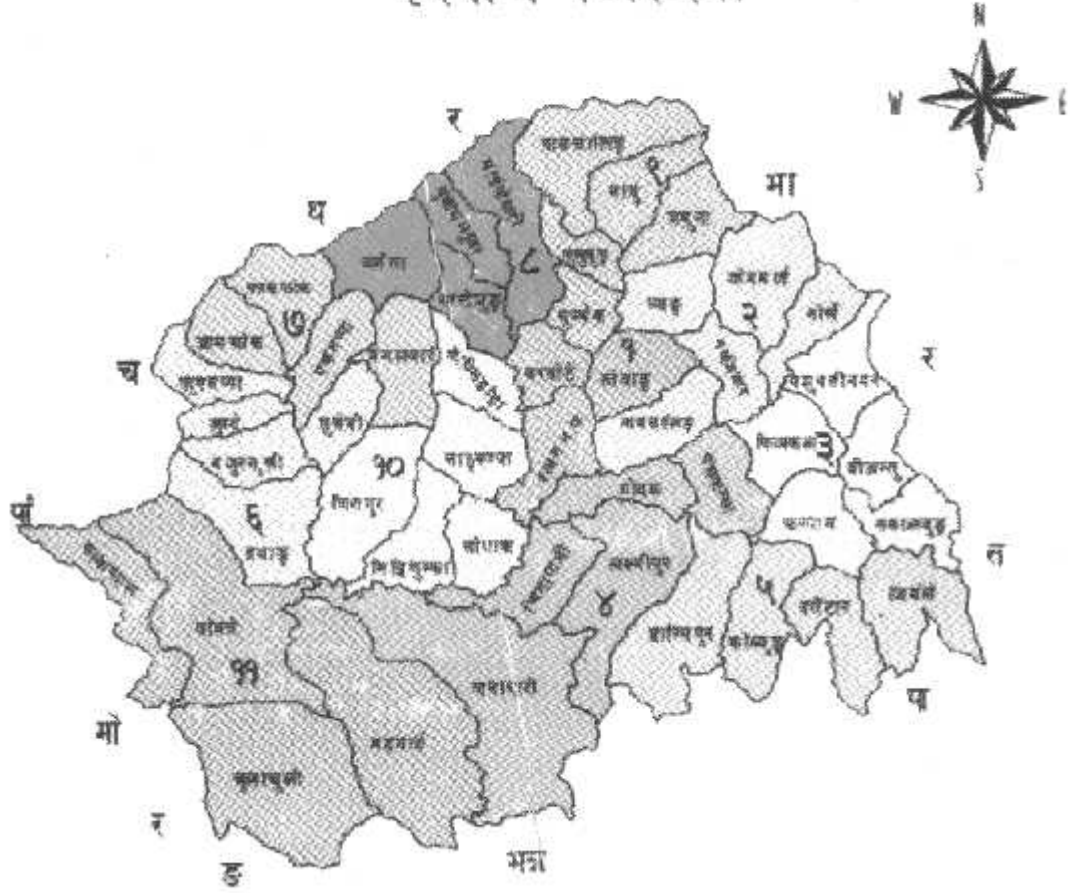
१२७. सुरेन्द्र बस्नेत,	ताप्लेजुङ्ग	१२८ खेमराज निरौला,	ताप्लेजुङ्ग
१२९. कुमार प्र. श्रेष्ठ	इ.न.पा. ८	१३०. रुपेश बुढाथोकी,	पाँचथर
१३१. भेषराज चेम्जोङ्ग,	पाँचथर	१३२. मातृका प्र. भण्डारी,	इ.न.पा. ८
१३३. बेनु प्र. सुवेदी,	इ.न.पा. ७	१३४. सकुना पन्थी,	इ.न.पा. ७
१३५. चन्द्र प्र. पौडेल,	इ.न.पा. ७	१३६. मुना विष्ट,	इ.न.पा. ७
१३७. पूर्ण ब. विष्ट,	इ.न.पा. ७	१३८. दिपेश घिमिरे,	इ.न.पा. ७
१३९. रोशन थापा,	इ.न.पा. ७	१४०. शंकर प्र. श्रेष्ठ,	इ.न.पा. ८
१४१. संदिप कटुवाल,	अर्जुनधारा भापा	१४२. हरि थापा बुर्जा मगर,	फिदिम - १
१४३. रमेश खपाङ्गी,	इ.न.पा. ७	१४४. पुजन राउत,	इ.न.पा. ८
१४५. राम दियाली,	इ.न.पा. २	१४६. डम्बर पहाडी,	इ.न.पा. २
१४७. धनराज खत्री,	इ.न.पा. ८	१४८. बुद्धि घिमिरे,	इ.न.पा. ८
१४९. यादव भारद्वाज,	इ.न.पा. ७	१५०. नित्य कुमारी कँडेल, बहिनी	
१५१. रुकमणि देवी कार्की,	इ.न.पा. ८	१५२. चन्द्रमणी कार्की,	इ.न.पा. ८
१५३. विशाल भारद्वाज,	इ.न.पा. ८	१५४. यसोदा पोखरेल	
१५५. विमला थेवे,	इ.न.पा. ८	१५६. शेर ब. राउत,	इ.न.पा. ८
१५७. तारा खड्का,	सोयाङ्ग-२	१५८. गणेश सुवेदी	
१५९. सरोज भट्टराई,	इ.न.पा. ८	१६०. संगम राई,	माइपोखरी ५
१६१. रीना घिमिरे,	इ.न.पा. ७	१६२. भक्त ब. चेम्जोङ्ग	नयाँबजार १
१६३. याम कडेल,	इ.न.पा. ८	१६४. टेक ब. खड्का,	सोयाङ्ग २
१६५. कमल प्र. बस्नेत,	इ.न.पा. ८	१६६. रघुवीर नेपाली,	इ.न.पा. ७
१६७. युद्धप्रसाद वैद्य		१६८. सि.पी. भट्टराई,	चमैता ४
१६९. लालीबुङ्ग लामिछाने,	इ.न.पा. ७	१७०. पंकज भट्टराई,	जमुना २ इलाम
१७१. कुमार गुरुङ्ग,	जमुना-८ इलाम	१७२. पदम दाहाल,	माइमभुवा १ इलाम
१७३. रोहित पौडेल,	दोखु-५ ताप्लेजुङ्ग	१७४. हरिराज पौडेल	
१७५. जनार्दन निरौला		१७६. प्रकाश पौडेल	चमैता १
१७७. तारा भट्टराई	इ.न.पा. २	१७८. कृष्ण ब. थापा	इ.न.पा. ७
१७९. पूर्णकुमार शिवा	इ.न.पा. ८	१८०. मोहन विष्ट	इ.न.पा. ७
१८१. देवी विष्ट	इ.न.पा. ७	१८२. सुनिला कार्की	मंगलबारे-२
१८३. मीना पौडेल	इ.न.पा. ७	१८४. पुष्पा गुरुङ्ग	माबु ७
१८५. मिडमा शेर्पा	नेपालवाणी एफ एम	१८६. मन्जु भट्टराई	सोयाङ्ग २
१८७. दमान्त सुवेदी	"	१८८. तारा खड्का	"

१८९. गंगा ब. वस्नेत	साखेजुङ्ग ४ इलाम	१९०. प्रल्हाद सुवेदी	आसाम
१९१. मणि निरौला	इ.न.पा. १	१९२. श्याम प्र. घिमिरे	इ.न.पा. २
१९३. कुमार अधिकारी,	इ.न.पा. ८	१९४. कृष्ण प्र. घिमिरे,	इ.न.पा. २
१९५. सिद्ध प्रधान, भोजपुर,	बोखिम ४	१९६. कुमारी श्रेष्ठ	
१९७. मोहन कुमार मिश्र,	इ.न.पा. ८	१९८. पदम ब. थापा	इ.न.पा. २
१९९. युद्धप्रसाद वैद्य		२००. खड्ग सुवेदी	इ.न.पा. २

परिशिष्ट-ख

इलाम जिल्लाको नक्सा

इलाम जिल्ला

परिशिष्ट-ग

शोधनायक रनबहादुर कार्की र श्रीमती गंगाकुमारी कार्कीको फोटो

शोधनायक
रनबहादुर कार्की

शोधनायककी धर्मपत्नी
श्रीमती गंगाकुमारी कार्की

